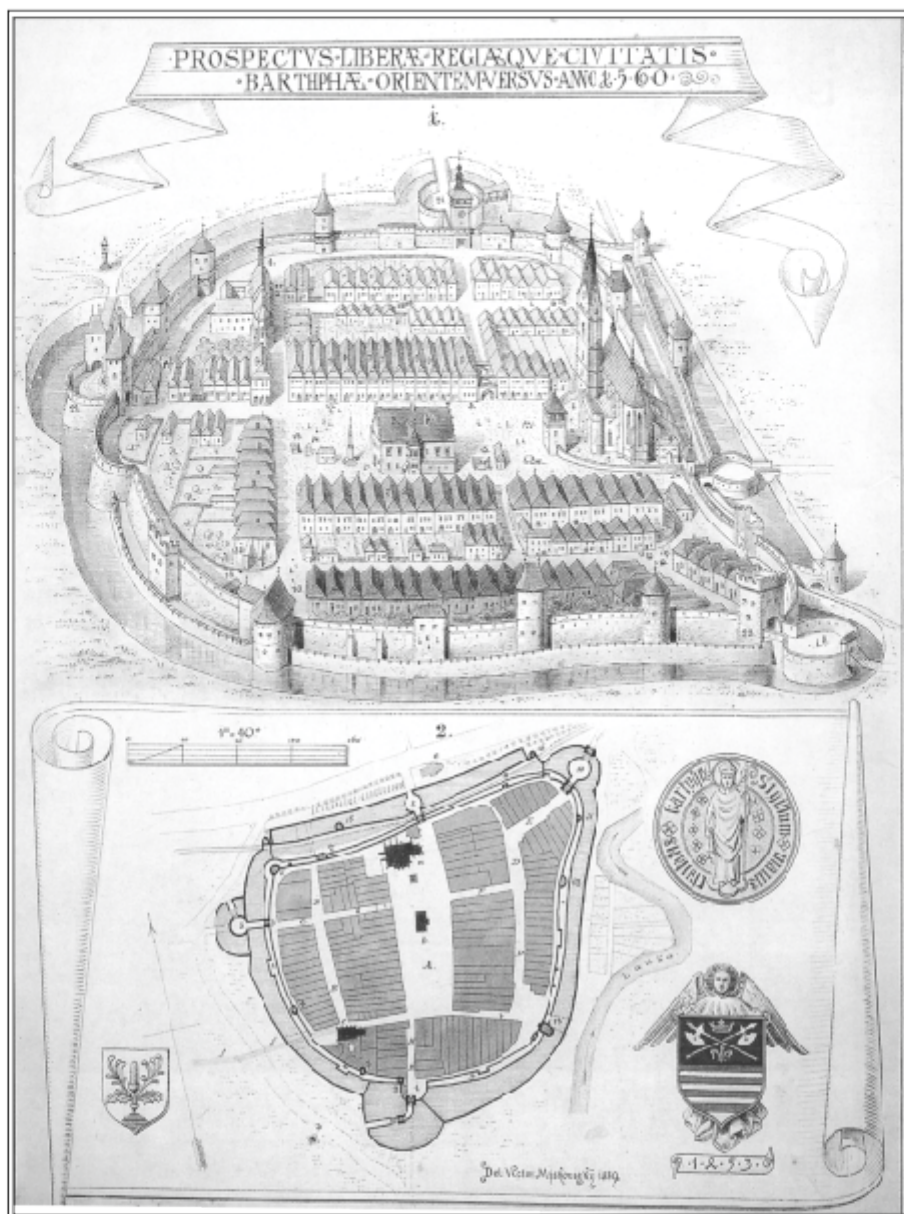

BARDEJOV
10. november 2021

BARDKONTAKT 2021

ISBN 978-80-570-3562-6

Mestský úrad Bardejov
Radničné námestie č. 16, 085 01 Bardejov, Slovakia
tel.: (00421) 054 472 2641, e-mail: mesto@bardejov.sk

ZBORNÍK PREDNÁŠOK 2021

HLAVNÁ TÉMA KONFERENCIE :

OCHRANA A PERSPEKTÍVY HISTORICKÝCH KÚPEĽNÝCH AREÁLOV - HODNOTY, KONTEXTY, PERSPEKTÍVY, LIMITY OCHRANY PAMIAATOK V KONTEXTE ODOLNOSTI A ROZVOJA MIEST A REGIÓNOV

OBSAH:

- 1. Slovo na úvod**
doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU
v Bratislave, Námestie Slobody, 19, 812 45 Bratislava 3
- 2. Význam krajinej tvorby profesora Ivana Otrubu pri revitalizácii kúpeľného parku v Bardejovských Kúpeľoch**
Ing. arch. Alexandra Lakatová-Klimeková – Dr. Ing. Peter Demčko 6
Architekt, Gorlická 11, 085 01 Bardejov/Krajinný architekt, Gorlická 9, 085 01 Bardejov
- 3. Najnovšie poznatky o stavebnom vývoji vybraných ubytovacích objektov v Bardejovských kúpeľoch**
Mgr. Michaela Haviarová, PhD.
súkromný bádateľ s osvedčením na vykonávanie AHV, Kamenica 118, 082 71 Kamenica 16
- 4. Švajčiarsky štýl a jeho prejavy v architektúre Bardejovských Kúpeľoch**
Mgr. Slávka Hudáková 28
Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov
- 5. Premeny kúpeľného parku v Bardejovských Kúpeľoch na začiatku 21. storočia**
Ing. arch. Alexandra Lakatová-Klimeková – Dr. Ing. Peter Demčko 37
Architekt, Gorlická 11, 085 01 Bardejov/Krajinný architekt, Gorlická 9, 085 01 Bardejov
- 6. Architektúra, príroda a umenie v kúpeľnom komplexe Sliač**
Ing. Andrea Ľuptáková – Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD. – Ing. arch. Zuzana Grúňová, PhD.
Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, Lazovná 8, 975 65 Banská Bystrica/ Stavebná fakulta, UNIZA, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina 47
- 7. Kúpele Sliač na prahu 21. storočia**
Ing. arch. Martina Jelínková 58
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU
v Bratislave, Námestie Slobody, 19, 812 45 Bratislava
- 8. Architektonická súťaž pre obnovu a rozvoj Kúpeľov Sliač**
Ing. Mgr. Martin Beňuch – Ing. arch. Tomáš Sobota 69
KÚPELE SLIAČ a.s., 962 31 Sliač

- 9. Drevo v architektúre kúpeľov na Slovensku**
doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU
v Bratislave, Námestie Slobody, 19, 812 45 Bratislava 77
- 10. Kúpeľná Bratislava**
Ing. arch. Ing. Martin Dubiny
Ústav konštrukcií v architektúre a inžinierskych stavieb/Ústav dejín a teórie architektúry
a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave, Námestie Slobody, 19,
812 45 Bratislava 90
- 11. Proces transformačných zmien na príklade historických parkov**
Ing. Katarína Gécová, PhD.
Ústav urbanizmu a územného plánovania, Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave,
Námestie Slobody, 19, 812 45 Bratislava 98
- 12. Historický park v kúpeľnom meste – postupy a metódy ochrany a obnovy pamiatok**
doc. Ing. arch. Daniela Gažová, PhD. 109
Ústav manažmentu STU, Oddelenie priestorového plánovania, Vazovova 5, 812 43 Bratislava
- 13. Architektonický a urbanistický obraz Rajeckých Teplíc**
Ing. arch. Zuzana Grúňová, PhD. – Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD.
Stavebná fakulta, UNIZA, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina 123
- 14. Borová hora vo Zvolene (Aplikácia adekvátnosti komplexného prístupu k lokalitám
prírodného a kultúrneho dedičstva)**
Mgr. Zora Myslivcová
Združenie Borová hora, J. Kozačeka 22, 960 01 Zvolen 135
- 15. Štós – kúpeľný park**
Ing. Vladimír Sobota
Krajský pamiatkový úrad Košice, Hlavná 25, 040 01 Košice 143
- 16. Rožňavské kúpele v 19. a 20. storočí**
Mgr. Lenka Bischof, PhD.
Krajský pamiatkový úrad Košice, pracovisko Rožňava, Betliarska 6, 048 01 Rožňava 157
- 17. Vznik a vývoj kúpeľnej osady Kvetnica**
Ing. arch. Daniela Maximová – Ing. arch. Pavol Jackovič
Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov/Pamiatkový úrad SR – OPÚP,
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava 172
- 18. CIGELKA (O znamenitej vode a zaniknutých kúpeľoch)**
PhDr. František Gutek
Šarišské múzeum v Bardejove, Radničné nám. 13, 085 01 Bardejov 182

BARDKONTAKT 2021

Slovo na úvod

doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU
v Bratislave, Námestie Slobody, 19, 812 45 Bratislava

Slovo na úvod

Vážení kolegovia, priatelia, spolupracovníci a milovníci kúpeľov aj pamiatok!

Aktuálna celosvetová pandemická situácia, okrem radikálneho spomalenia a oklieštenia aktivít nášho každodenného života, priniesla väčšiu vážnosť a pozornosť otázkam udržania, zachovania a posilnenia zdravia každého jedného z nás, i spoločnosti ako celku.

Otázky zdravia sú spojené so životom ľudí od samotného počiatku civilizácie. Nevyhnutne úzky - až odkázanostný vzťah našich praprpra...predkov na prírodné prostredie, v ktorom sa nachádzali, viedol k cieľavedomému pozorovaniu a skúšaniam všetkého, čo okolitá príroda poskytovala a z čoho ľudia mohli mať ošoh. Zdravie z toho nevynímajú.

Zdravie a podmienky jeho zachovania boli úzko previazané so zabezpečením potravy a bezpečnosťou komunity: tak boli „objavené“ nielen chuťové a liečivé účinky rastlín, ale aj príjemné a liečivé účinky niektorých vodných zdrojov. (Pravda, v oboch prípadoch bolo aj dosť nešťastných skúseností, keď či rastliny, alebo vody nepomohli, ale naopak: súc jedovaté - zabíjali. Svedčí o tom aj jeden z najstarších dokladov osídlenia nášho územia - nález výliatku ľudskej lebky v kráteri termálnej vody v Gánovciach.) Správy o oboch aspektoch sa šírili ďaleko za hranice miestnej komunity, liečivé zdroje sa sprístupňovali, ich prostredie sa zveľaďovalo: vznikali prvé kúpeľné areály, ktoré sa stávali motívom návštevy aj pre populáciu zo širšieho okolia.

Kedy vznikli prvé kúpele, nemáme exaktne potvrdené. No archeologické nálezy z celého sveta potvrdzujú, že už pravekí ľudia čaro a pohodu liečivých a termálnych prameňov poznali a aktívne využívali. Liečenie prostredníctvom kúpeľov na Slovensku má dlhodobú – približne 2000-ročnú tradíciu. Je výsledkom dôverného poznania osobitných kvalít prírodného prostredia, jeho zákonitostí a procesov, ale aj schopností a umu tunajších obyvateľov, ktorí tieto kvality a procesy vedeli využiť v prospech svojho zdravia.

Súbežne a podmienené s postupom poznania priaznivých prírodných zdrojov sa rozvíjalo aj kúpeľníctvo a jeho ozdravovacie procedúry. Ich realizácia vyvolala vznik stavieb a celých areálov so špecifickou prevádzkou - či už na „ťažbu, zachytávanie alebo distribúciu“ liečivého média, alebo na realizáciu špecifických aktivít, prostredníctvom ktorých liečivé médium mohlo pôsobiť na človeka. Historické kúpeľné areály na Slovensku vznikali adíciou, vrstvením a transformáciou v priestore a čase - vždy bezprostredne viazané na zdroj liečivých médií (vody, bahno, vzduch, ...) a podmienené vývojom liečebných procedúr a technológií.

Zdravie obyvateľov vždy patrilo ku kľúčovým predpokladom zachovania a udržania krajiny, bolo prísľubom jej možného perspektívneho napredovania a rozvoja. Preto prírodné zdroje s overenými liečivými účinkami boli nielen uctievané miestnymi komunitami, ale už oddávna boli tiež predmetom pozornosti a ochrany z pozície vyššej hierarchie správy územia, vrátane rozličnej regulácie v ich okolí.

Nadchádzajúca, v poradí už XXIX. konferencia série BARDKONTAKT svoju pozornosť obracia na historické kúpeľné areály: históriu ich vzniku a rozvoja, otázky komplexného poznania ich (nielen balneologických) hodnôt, na identifikáciu výziev ochrany ich pamiatkových kvalít v kontexte riešenia prevádzkových problémov, resp. aktuálnych rozvojových výhľadov.

Ochrana pamiatok vo všeobecnosti (t.j. ich poznávanie, využívanie no najmä spravovanie) je mnohonásobne a mnohorako previazané s inými potrebami, starosťami aj radosťami každodenného

života. Života kúpeľných areálov, najmä tých historických, nevynímajúc. Predmetom záujmu budú nielen historické kúpeľné areály ako komplexy, ale aj ich parciálne časti a súčasť.

Tematické okruhy konferencie:

- Skúsenosti mesta Bardejov a jeho kúpeľov.
- Prezentácia poznania o histórii kúpeľných areálov, jeho tvorcov, kontexty na významné osobnosti kúpeľníctva ale aj kúpeľných hostí, ...
- Architektúra kúpeľných budov: okrem tých s balneologickou prevádzkou tiež budov ubytovacích, stravovacích a iných doplnkových služieb v kontexte „kúpeľného života“. V tom tiež kúpeľné parky, ich kompozícia, skladba, vybavenosť (lavičky, mostíky, vyhliadky a pod.), kúpeľné promenády a ich vybavenosť.
- Drobná architektúra spojená s realizáciou liečebných procedúr (prekrytie prameňov, picie fontánky a pod.) aj doplnkových služieb hostom (oddychové altánky, fontány, hudobné pavilóny a pod.).
- Pozoruhodné realizácie a transformácie kúpeľných areálov v minulosti aj súčasnosti.
- Aktuálne otázky / problémy ochrany pamiatkových hodnôt historických kúpeľných areálov v kontexte ich rozvojových výhľadov.

Tohtoročná konferencia BARDKONTAKT 2021 poskytla priestor na medziodborovú diskusiu - najmä na odkrývanie bielych miest v poznaní historických kúpeľných areálov, výmenu názorov, polemiku a výmenu skúseností medzi účastníkmi procesov dotýkajúcich sa rozvoja kúpeľníctva v podmienkach ochrany, obnovy a manažmentu pamiatok, predstavenie problémových aj inšpiratívnych príkladov, a ďalšie.

Do diskusie boli prizvaní predstavitelia/manažéri kúpeľov, pracovníci Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Združenia miest a obcí Slovenska, predstavitelia/zástupcovia obcí s kúpeľnými areálmi, členovia Slovenskej komory architektov, Slovenskej komory stavebných inžinierov, Slovenskej komory reštaurátorov, odborníci z akademického prostredia, vlastníci domov v historických kúpeľných sídlach, investori, projektanti, členovia a zástupcovia občianskych iniciatív, nadšenci a všetci, ktorých táto téma zaujíma u nás aj zo zahraničia.

BARDKONTAKT 2021

**Význam krajinnej tvorby profesora Ivana Otrubu pri revitalizácii kúpeľného parku
v Bardejovských Kúpeľoch**

Ing. arch. Alexandra Lakatová-Klimeková – Dr. Ing. Peter Demčko

Architekt, Gorlická 11, 085 01 Bardejov/Krajinný architekt, Gorlická 9, 085 01 Bardejov

Význam tvorby profesora Ivara Otrubu pri obnove kúpeľného parku v Bardejovských Kúpeľoch

Ing. arch. Alexandra Klimeková, Dr. Ing. Peter Demčko

Architekt, Gorlická 11, 085 01 Bardejov, asaklimek@gmail.com
Krajinný architekt, Gorlická 9, 085 01 Bardejov, pdemcko@gmail.com

Abstrakt

V období od 70-tych rokov 20. storočia do začiatku 21. storočia do záhradnej a krajinnej tvorby kúpeľného parku výrazne zasiahol svojou činnosťou profesor Ivar Otruba, známy český (pôvodne československý) záhradný a krajinný architekt, presahujúci charakterom a rozsahom svojej tvorby hranice domovskej krajiny. Najvýraznejšiu stopu v premene urbanistického kúpeľného priestoru zanechal svojou tvorivou činnosťou pri obnove centrálného kúpeľného parku a niektorých nadväzujúcich priestorov verejného či vyhradeného charakteru. Centrálny kúpeľný park zaujme nielen svojou kompozíciou, ale aj dendrologickým sortimentom domácich či introdukovaných druhov drevín, ako aj atypickými prvkami dlažby či prvkami drobnej architektúry.

Kľúčové slová: Kúpeľný park, Kompozícia kúpeľného parku, Záhradná a krajinná architektúra v Československu

1. Úvod

Kúpeľný park v Bardejovských Kúpeľoch prešiel v priebehu 20. storočia dynamickým vývojom, ktorý znamenal kvalitatívnu zmenu v jeho celkovej koncepcii, kompozičnom, výtvarnom a funkčnom stvárnení. V tomto procese zohrala kľúčovú úlohu tvorba československého /v súčasnosti českého/ krajinného architekta profesora Ivara Otrubu, ktorý patrí k najvýznamnejším osobnostiam československej /a českej/ záhradnej a krajinnej tvorby 2. polovice 20. storočia a začiatku 21. storočia. Koncepcia premeny centrálnych častí kúpeľného parku kompletne zmenila jeho formu z pravidelnej secesnej dispozície na nepravidelnú, prírodne krajinársku dispozíciu s rešpektovaním nových prevádzkových a peších komunikačných vzťahov medzi kúpeľnými objektmi. Forma urbanistickej a krajinnej dispozície má v našich podmienkach neopakovateľný výtvarný výraz nielen vďaka priestorovému stvárneniu a druhovému zloženiu drevinných a bylinných porastov, ale i vďaka atypickým prvkom drobnej architektúry a dlažieb.

Profesor Ivar Otruba bol okrem projektovania činný i v oblasti pedagogickej a publikačnej. Pôsobil ako pedagóg na Vysokej škole zemědělskej v Brne, neskôr na Záhradníckej fakulte Mendelovej univerzity Brno /MZLU/, kde vyučoval napr. záhradno-architektonickú tvorbu, ateliéry, apod. Z jeho rúk vzišiel návrh jedného z najhodnotnejších výukových areálov v európskom meradle, Botanická záhrada a arborétum MZLU v Brne, ktoré slúži od svojho vzniku nielen študentom brnenskej univerzity, ale i širokej verejnosti s množstvom osvetových podujatí, prednášok, apod. [1] Profesor Otruba získal mnohé domáce i zahraničné ocenenia, napr. Lenného cenu /Nemecká spolková republika, 1969/ Cenu mesta Brna za architektúru a urbanizmus /1999/, Poctu Českej komory architektov za rok 2018, ktorá je udeľovaná architektom, ktorí sa významne zapísali do modernej histórie českej architektúry /2019/ a ďalšie. Z jeho tvorby sú v kontexte tvorby kúpeľných parkov zaujímavé okrem Bardejovských kúpeľov napr. návrhy a realizácie kúpeľných areálov Karlova Studánka /1970/, či Luhačovice /2013/. [2] Okrem toho sa profesor Ivar Otruba venoval od roku 1965 interiérovej tvorbe pre výstavy Flóra Olomouc. Za najdôležitejšiu časť jeho diela je považovaná praktická tvorba, zahŕňajúca stovky projektov, od

botanických a zoológických záhrad cez verejnú zeleň sídlisk, verejných parkov až po návrhy cintorínov a kúpeľných areálov.[1]

2. Stav poznania

Začiatkom 20. storočia bol kúpeľný park dispozične upravený v duchu secesie. Pôvodný stav parku dokumentujú napr. dobové pohľadnice a fotografie známeho fotografa K. Divalda a jeho synov. Uvedené secesné obdobie vývoja parku dokumentuje okrem iných zdrojov aj nedávno vydaný kalendár s touto tematikou. Na fotografiách sú zreteľne rozoznateľné napr. objekty pôvodnej drevenej kolonády s vývodmi liečivých prameňov a mnohé iné jednotlivé kúpeľné objekty, Tahy dvor, hotel Alžbeta, Astória apod. Centrálna časť parku bola osovo viazaná na dominantný objekt Alžbety/v tej dobe hotela Deák/ na jednej strane /SZ okraj centrálnej časti parku/ a na objekt drevenej kolonády na náprotivnej strane /JV okraj centrálnej časti parku/. Kríženia chodníkov boli akcentované kruhovými vyvýšenými kvetinovými záhonmi, typickými pre secesiu. Promenáda vedúca po južnom okraji centrálnej časti parku bola doprevádzaná stromovou alejou. V krížení hlavných osových peších ťahov sa nachádzala socha cisárovnej Alžbety, zvanej Sisi. Systém alejí pokračoval aj do ďalších častí kúpeľného areálu a doprevádzal ulice so zástavbou jednotlivých kúpeľných objektov a rodinných vil. Vojnové a medzivojnové obdobie sa nieslo v znamení úpadku, ostali zachované len niektoré z pôvodných objektov.

Obdobie po 2. sv. vojne znamenalo oživenie kúpeľnej liečebnej starostlivosti a zmeny funkčného využitia objektov. Avšak kúpeľný park aj v tomto období upadal a stagnoval. Z tejto doby /50-te a 60-te roky 20. storočia/ pochádzajú aj nekoordinované výsadby zväčša krátkovekých ihličnatých drevín /tuje, smrek, apod./, z ktorých mnohé boli už vzhľadom na nevyhovujúci zdravotný stav odstránené. Tieto dreviny často doprevádzali hlavné a podružné pešie trasy a zahusťovali staršie hodnotné porasty. Zároveň s rozvojom kúpeľníctva a nových liečebných metód a postupov vyvstala aj v Bardejovských Kúpeľoch potreba výstavby nových liečebných a ubytovacích objektov, čo prinieslo požiadavku zmien v pôvodnej urbanistickej kompozícii kúpeľného sídla. Autormi novej urbanistickej kompozície kúpeľného sídla boli architekti V. Uhliarik a J. Schuster, pôsobiaci vtom čase v ZDRAVOPROJEKTE Bratislava. Na tieto zmeny nadväzuje prirodzene i požiadavka zmeny v dispozícii kúpeľného parku tak, aby vyhovoval novým požiadavkám na kúpeľnú prevádzku a súvisiace činnosti /presun kúpeľných hostí medzi jednotlivými objektmi kvôli procedúram, rekreácia kúpeľných hostí, pacientov, trávenie voľného času, súvisiace zásobovanie, apod./.

3. Činnosť profesora Ivára Otrubu pri premene kúpeľného parku

Začiatkom 70-tych rokov 20. storočia vtedajšie vedenie Bardejovských Kúpeľov /vtedy štátne kúpele/ hľadalo pre vypracovanie dokumentácie premeny kúpeľného parku záhradného architekta, čo bola na vtedajšie spoločensko-ekonomické pomery dosť náročná a nadčasová úloha. Profesia záhradného architekta, ako taká, prakticky nebola v spoločnosti etablovaná a odborníkov v tejto oblasti bolo veľmi málo. Podľa slov Ing. Jána Miškanina, hlavného technologa pre minerálne a liečivé vody v Bardejovských Kúpeľoch /ktorý okrem uvedenej činnosti mal na starosti aj koordináciu pri obstarávaní návrhov plôch zelene/ vtedajšie vedenie kúpeľov oslovilo viacero projektových ústavov v Bratislave, či Košiciach, ale bez konkrétnej odpovede. Po neúspešnom oslovení uvedených štátnych projektových ústavov a iných inštitúcií zaoberajúcich sa projektovaním urbanistických celkov, budov, či plôch mestskej zelene sa vedenie rozhodlo osloviť vtedajšiu organizáciu Flóra Olomouc, ktorá sa zaoberala zabezpečovaním v tej dobe najväčšieho podujatia prezentácie záhradnej architektúry a záhradníctva v bývalom Československu, výstavy **Flóra Olomouc**, kde im odporučili jedného z hlavných projektantov organizácie - Ivára Otrubu, ktorý okrem iného zabezpečoval projektovanie každoročných expozícií tejto výstavy, ale aj iných projektov zameraných na tvorbu sídelnej verejnej zelene najmä na českom území bývalej Československej republiky. [3] Po náročných jednaniach došlo

napokon k dohode o spolupráci, ktorej začiatok sa datuje od roku 1974 a už v roku 1975 profesor Otruba vypracoval prvý návrh nového záhradno-architektonického stvárnenia kúpeľného parku pod názvom „**Kúpele Bardejov - Parkové úpravy centra**“. Dokumentácia bola vypracovaná na úrovni štúdie, ktorej však bežný rozsah prekročila tým, že jej súčasťou bol aj plán výsadby s konkrétnym popisom druhov a kultivarov navrhovaných drevín a bylín. K realizácii projektovej dokumentácie došlo v nasledujúcich rokoch. Rastliny pre navrhovanú výsadbu boli dovážané napr. z okrasnej škôlky v Brandýse nad Labem. Profesor Otruba vychádzal pri návrhu centra kúpeľného parku z existujúcich daností plošno-priestorovej štruktúry porastov, morfológie terénu, mikroklimatických podmienok miesta a v neposlednom rade urbanistickej kompozície priestoru, ktorá sa zmenila po výstavbe nových kúpeľných objektov - najmä kolonády, Kúpeľného domu Balneoterapia a liečebného domu Ozón. Zo symetrickej, osovo viazanej kompozície odrážajúcej dobovú architektúru kúpeľných objektov vytvoril nepravidelnú, prírodne – krajinársku, voľne riešenú kompozíciu s výtvarne pojednanými vodnými prvkami fontán a nepravidelne, v krivkách vedenými pešími trasami chodníkov z travertínu v kombinácii s okruhliakmi. Popri peších chodníkoch vznikli zmiešané, drevinno-bylinné záhony, ktoré boli v tej dobe v našich podmienkach zriedkavé/k väčšiemu rozšíreniu trvaliek dochádza až v neskoršom období/. Nová úprava napriek nepravidelnosti nepotlačila význam starších architektonických kúpeľných, objektov ani iných výtvarných prvkov, práve naopak, hotel Alžbeta ostal v pohľadovom zakončení jadra parku a v jeho širšom predpolí ostala zachovaná socha uhorskej cisárovnjej Alžbety zvanej Sisi na pôvodnom mieste. Súčasťou riešenia parkových úprav bola aj nová záhradno-architektonická úprava átria v Kúpeľnom dome Balneoterapia s výsadbou prevažne stálezelených a ihličnatých drevín, priestoru dominuje vodný prvok s plastikou. Priestor pred **kolonádou** dostal podobu kúpeľnej promenády s atypicky formovanými polkruhovými drevenými lavičkami v kombinácii s mohutnými kvetináčmi so sezónnymi subtropickými rastlinami /palmy/ a letničkami. Promenádu pohľadovo zakončuje hudobný pavilón s kobercovou výsadbou letničiek. Po dobrých skúsenostiach spolupráce potom nasledovali v 80-tych rokoch ďalšie návrhy stvárnenia kúpeľných priestorov /parčík nad LD Fontána, parčík pri LD Srnka, park pred Strediskom služieb-pôvodne Kultúrnym domom a ďalšie/. Mnohé z nich boli zrealizované, niektoré čiastočne, iné vôbec.

Zo zrealizovaných záhradno-architektonických úprav z tohto obdobia stojí za zmienku napr. park za liečebným domom **Fontána**, ktorý sa rozprestiera vo svahovitom dynamickom teréne, jeho súčasťou sú soláriá s atypickými drevenými ležadlami /obdobný exteriérový nábytok sa začal v našich podmienkach používať oveľa neskôr/ a výsadbami opadavých, stálezelených i ihličnatých drevín /začiatok 80-tych rokov/.

Z roku 1986 pochádza realizácia projektu záhradno-architektonických úprav pred objektom **Strediska služieb a kina** /pôvodne **Kultúrny dom**/ s centrálnym motívom vodného prvku /vodná nádrž s farebnými keramickými obkladačkami a kameninovou fontánkou/. Súčasťou návrhu boli taktiež zmiešané drevinno-bylinné záhony s bohatým zastúpením trvaliek a tráv. Priestoru pred kinom dominuje nerezový altánok s orientačnou tabuľou Bardejovských Kúpeľov a netradične geometricky tvarovanými kvetinovými záhonmi. Tento priestor sa nachádza na východnom okraji kúpeľného parku a vytvára vstupný priestor kúpeľov v nadväznosti na zastávku MHD.

Z obdobia 80-tych rokov 20. storočia /1984/ pochádza napr. aj geometricky, stroho, avšak elegantne pojatá terasovitá dispozícia pred objektom **Srnka**. Dlažby v kombinácii andezitovej kocky a kamenných platní sprístupňujú návštevníkom výškovo členité zmiešané záhony, prevádzkovú dobu predlžovali keramické podúrovňové svietidlá, v súčasnosti nefunkčné. Pod objektom Srnky sa nachádza atypický výrazný prvok drobnej architektúry – zástena z keramických tvaroviek s kapsami pre výsadbu drobných drevín či trvaliek. Autor drobného architektonického prvku – keramickej zásteny /1984/, I. Otruba, tak vytvoril poloverejný priestor, ktorý plní svoju funkciu aj po zmene pôvodného využitia dodnes. Kritický stav tohto prvku si vyžaduje nevyhnutný odborný zásah. Svahy pôvodne podopierali drevené železničné pražce /v tej dobe dostupné vďaka postupnej výmene drevených pražcov za betónové/.

Počas 90-tych rokov I.Otruba vypracoval napr. návrh novej promenády v úseku od hotela Minerál / v súčasnosti hotel Alexander/ po hotel Alžbeta a súvisiacich plôch pred hotelom Astória s názvom

„Bardejovské Kúpele – úprava peších komunikácií“/1998/ a návrh obnovy lesoparku za hotelom Alžbeta. Ku komplexnej realizácii týchto posledných návrhov zatiaľ nedošlo, zrealizovali sa napr. čiastočne zdravotno - pestovateľské zásahy v podobe prebierok stromov, či drevená **Lávka priateľstva** /2011/, jedna z piatich najdlhších drevených peších lávok na Slovensku.

Profesor I. Otruba o kúpeľných parkoch vo svojej publikácii „Zahradně architektonická tvorba“ uvádza: „Každý kúpeľný priestor by mal mať svoj „image“, mal by byť zaujímavý. Mal by však pritom ctiť daný krajinný ráz, architektúru a urbanistickú skladbu. Mal by mať tiež odlišné a originálne zákutia, záhrady. Mal by byť i poučný a spolupôsobiť v liečebnom procese. A to v oblasti balneologickej i ako prvok vytvárajúci vnútornú pohodu. To je ostatne jeden z najdôležitejších významov usporiadania záhrady a krajiny vôbec.“[4]

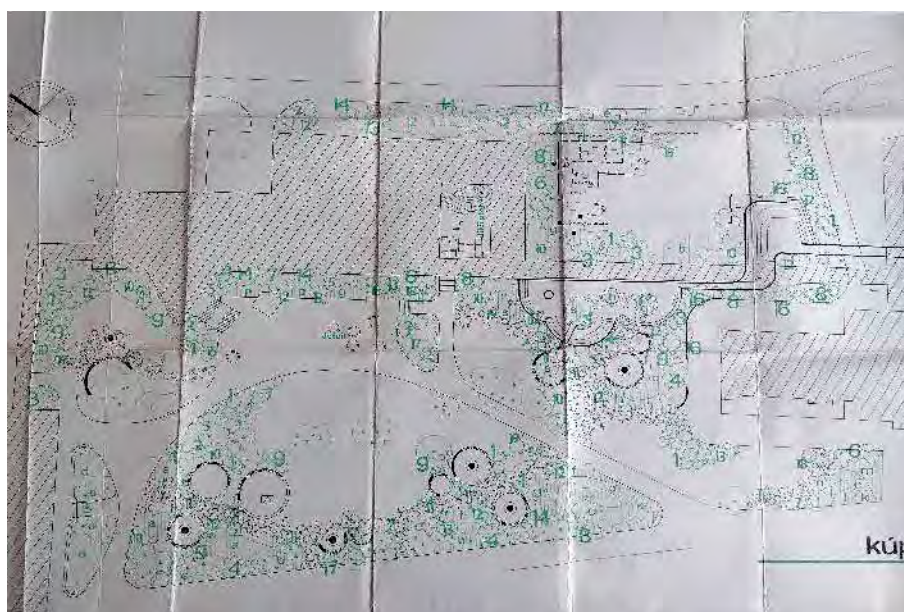

Obr.1: Fotografia zachytáva jadro kúpeľného parku pred obnovou navrhnutou profesorom I. Otrubom. V pozadí hotel Alžbeta zakončujúci pohľadovú kompozičnú os, vpravo sa nachádza hotel Astória a pred ním nižší objekt Tahy dvor. Dolu v strede stojí jeden z dvoch pôvodných altánkov.

Zdroj : **Prospekt Bardejovských Kúpeľov z roku 1972.** /foto: A. Klimeková, 2021

Obr.2: Navrhovaná situácia parku. V strede obrázku je znázornený hotel Astória, vľavo od neho Kúpeľný dom-Balneoterapia, vpravo nad hotelom Astória je liečebný dom Ozón a južne od Astórie sa nachádza objekt kolonády s hudobným pavilónom. Výkres znázorňuje komunikačnú osnovu chodníkov pre peších, rozmiestnenie porastov drevín a bylín, ako i vodných prvkov. Zdroj : Otruba Ivar : **Kúpele Bardejov. Parková úprava centra.** 1975. /foto: P. Demčko, 2021/

Obr.3: Ukážka z tej istej dokumentácie, výkres Plán výsadby. Zdroj : Otruba Ivar : **Kúpele Bardejov. Parková úprava centra.** 1975 /foto: P.Demčko, 2021/

Obr.4: Obrázok znázorňuje ideový návrh trasovania nových peších komunikačných ťahov v kúpeľnom parku. V strede výkresu je viditeľná navrhovaná promenáda s čerešňovou alejou. K realizácii tohto návrhu v ucelenej podobe nedošlo, zrealizované sú čiastkové úseky aleje východne od hotela Astória a chodník severozápadne od liečebného domu Ozón. Zdroj :Otruba Ivar: **Bardejovské Kúpele – úprava peších komunikácií**. 1998. /foto : P.Demčko, 2021/

Obr.5: Fotografie dokumentujúce existujúci stav chodníkov v centre kúpeľného parku pred hotelom Alžbeta /hore a dolu vľavo/ a objektom Srnka. Zdroj : Otruba, Ivar: **Bardejovské Kúpele – úprava peších komunikácií**. 1998.

Pozn. autora: Keramická zástena pri objekte Srnka vpravo dolu- v súčasnosti je v kritickom stave. /Foto: P.Demčko, 2021/

Obr.6: Existujúci stav centrálnej časti kúpeľného parku. V pozadí hotel Alžbeta, v jeho predpolí socha cisárovnej Alžbety zvanej Sisi. Vľavo sú viditeľné obnovené zmiešané záhony s drevinami, trvankami a trávami, v popredí chodník z travertínových kruhov v kombinácii s okruhliakmi. /Foto : P. Demčko, 2021/

Obr.7: Existujúci stav centrálnej časti kúpeľného parku. V popredí promenáda pred kolonádou s lavičkami a mobilnými vegetačnými prvkami, v pozadí hotel Astória. /Foto : P. Demčko, 2021/

Obr.8: Lávka priateľstva v lesoparku, jedna z piatich najdlhších svojho druhu na Slovensku. Realizácia : rok 2011.
Autor projektu : Ivar Otruba. /Foto : P.Demčko, 2021/

4. Záver

Návrh a realizácia obnovy kúpeľného parku v Bardejovských Kúpeľoch /a ďalších kúpeľných areálov pod autorským vedením profesora Ivara Otrubu/ je dôkazom, že aj v dobe socializmu na našom území vznikali napriek nepriaznivým spoločensko-ekonomickým podmienkam kvalitné a hodnotné diela krajinej architektúry, ktoré môžeme smelo priradiť k hodnotným dielam obdobného charakteru minimálne v európskom, ale i svetovom meradle. Celkové kompozičné a funkčné poňatie kúpeľného parku odráža vývoj európskej krajinej tvorby s rešpektovaním špecifických prírodných a mikroklimatických podmienok Bardejovských Kúpeľov. Mnohé techniky, technologické postupy, použitie neživých materiálov i aplikácia druhového zloženia výsadiieb sú v tomto prípade atypické, jedinečné a nadčasové /napr. použitie trvalkových záhonov v širšom meradle/. Vplyv profesora Otrubu na premenu kúpeľného parku v Bardejovských Kúpeľoch je významný aj z hľadiska etablovania samotej profesie krajinného architekta a jeho vplyvu na kultúrne povedomie obyvateľstva vo vtedajších spoločenských pomeroch, čo je mimoriadne významné vzhľadom na to, že v období socializmu spomínaná profesia pod týmto názvom oficiálne neexistovala. V časti realizácie možno považovať dielo I. Otrubu za nadčasové. Vzhľadom na kompozičné a funkčné kvality jeho diela v kúpeľnom parku je v budúcnosti nevyhnutné pri bežnej údržbe i akýchkoľvek zásahoch do kompozičných prvkov postupovať veľmi citlivo s dôrazom na zámery a významnosť tohto jedinečného kúpeľného komplexu.

Bibliografia

- [1] Otruba, Ivar: Krásy francouzských zahrad. Masarykova univerzita Brno, 2010, str. 216. ISBN 978-80-210-5256-7
- [2] Wikipédia, https://cs.wikipedia.org/wiki/Ivar_Otruba
- [3] Miškanin, Ján: Kúpeľný park v Bardejovských Kúpeľoch. Bardejovské Kúpele, 1990, str. 2.

[4] Otruba, Ivar: Zahradně architektonická tvorba. Význačné zahradní a parkové celky. Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2000, str. 44. ISBN 80-7157-461-9

The importance of the work of Professor Ivar Otruba in the renovation of the spa park in Bardejovské Kúpele

Ing. arch. Alexandra Klimeková, Dr. Ing. Peter Demčko

Architect, Gorlická 11, 085 01 Bardejov, asaklimek@gmail.com

Landscape architect, Gorlická 9, 085 01 Bardejov, pdemcko@gmail.com

Abstract

In the period from the 1970s to the beginning of the 21st century, professor Ivar Otruba, a well-known Czech (originally Czechoslovak) garden and landscape architect, who transcends the borders of his homeland by the character and scope of his work. He left the most significant mark in the transformation of the urban spa space with his creative activity in the renovation of the central spa park and some adjoining public or reserved spaces. The central spa park attracts not only with its composition, but also with its dendrological assortment of domestic and introduced tree species and atypical elements of paving or elements of small architecture.

Keywords: Spa park, The composition of the spa park, Garden and landscape architecture in Czechoslovakia

BARDKONTAKT 2021

Najnovšie poznatky o stavebnom vývoji vybraných ubytovacích objektov v Bardejovských kúpeľoch

Mgr. Michaela Haviarová, PhD.

súkromný bádateľ s osvedčením na vykonávanie AHV, Kamenica 118, 082 71 Kamenica

Najnovšie poznatky o stavebnom vývoji vybraných ubytovacích objektov v Bardejovských kúpeľoch

Mgr. Michaela Haviarová, PhD.

súkromný bádateľ s osvedčením na vykonávanie architektonicko-historického výskumu,
Kamenica 118, 082 71 Kamenica, michaela.haviarova@gmail.com

Abstrakt

V posledných rokoch boli v Bardejovských kúpeľoch realizované pamiatkové architektonicko-historické výskumy objektov postavených pre ubytovacie účely – Károly, Karpatia a v súčasnosti prebieha výskum hotela Dukla. V objektoch boli identifikované viaceré stavebné etapy, ktoré dokladajú zmeny v dôsledku potreby zvyšovania komfortu bývania, ale i adaptácie z 2. polovice 20. storočia. Vila Karpatia, s pôvodným názvom Kecskés, je zástupcom architektúry začiatku 19. storočia, s klasicistickou typológiou a jednoduchou dispozíciou. V ďalšej vlne intenzívneho rozvoja kúpeľov - v závere 19. storočia, postavili vilu Károly a hotel Dukla, bývalý Szechényi, na ktorých sa prejavili vtedajšie trendy vývinu kúpeľnej architektúry.

Kľúčové slová: stavebný vývoj objektov v Bardejovských kúpeľoch, pamiatkový výskum, kúpeľné vily

Histórii Bardejovských kúpeľov sa venovalo viacero autorov už od 19. storočia, pričom najväčší záujem prvých prác bol venovaný liečivým vodám a ich využívaniu. Architektúre sa pozornosť venovala vždy len okrajovo a dodnes neexistuje súborné dielo mapujúce detailnejší stavebný vývoj kúpeľných objektov, podložené archívnymi a pamiatkovými výskumami. Súpis pamiatok zahrnul len niekoľko vybraných pamiatok, najnovšie bola architektúra kúpeľov stručne zhrnutá v publikácii Slávne kúpele Slovenska. [1] Pomocou pri bádani je pomerne veľké množstvo historických fotografií zo začiatku 20. storočia, ale aj dobové veduty a mapy, vďaka ktorým je dobre identifikovateľný rozvoj urbanizmu kúpeľov.

V Bardejovských kúpeľoch je dodnes zachovaných viacero vil, väčšina postavených v 19. storočí, výnimočne aj staršie. Boli postavené individuálnymi vlastníckmi, ktorí ich využívali na vlastnú rekreáciu, často ich ale z finančného hľadiska aj prenajímali. Podľa E. Janotu bolo v roku 1800 v kúpeľoch 22 budov, z toho 13 mestských a z nich tri murované. Zo súkromných vil boli len dve murované. [2] V publikácii Das Bartfelder Bad z roku 1817 uvádza J. Csaplovics, že v kúpeľoch stojí 48 samostatných domov, z ktorých je 43 vlastníctvom rôznych súkromných osôb. [3] Kúpele sa intenzívne rozvíjali vo viacerých časových obdobiach. Výrazný nárast počtu kúpeľných domov začal od začiatku 19. storočia a druhá vlna rozkvetu i výstavby nastala v závere 19. storočia. Architektonicko-historickým výskumom prešli dve vily, ktoré sú reprezentantmi oboch skupín architektúry.

Vila Karpatia

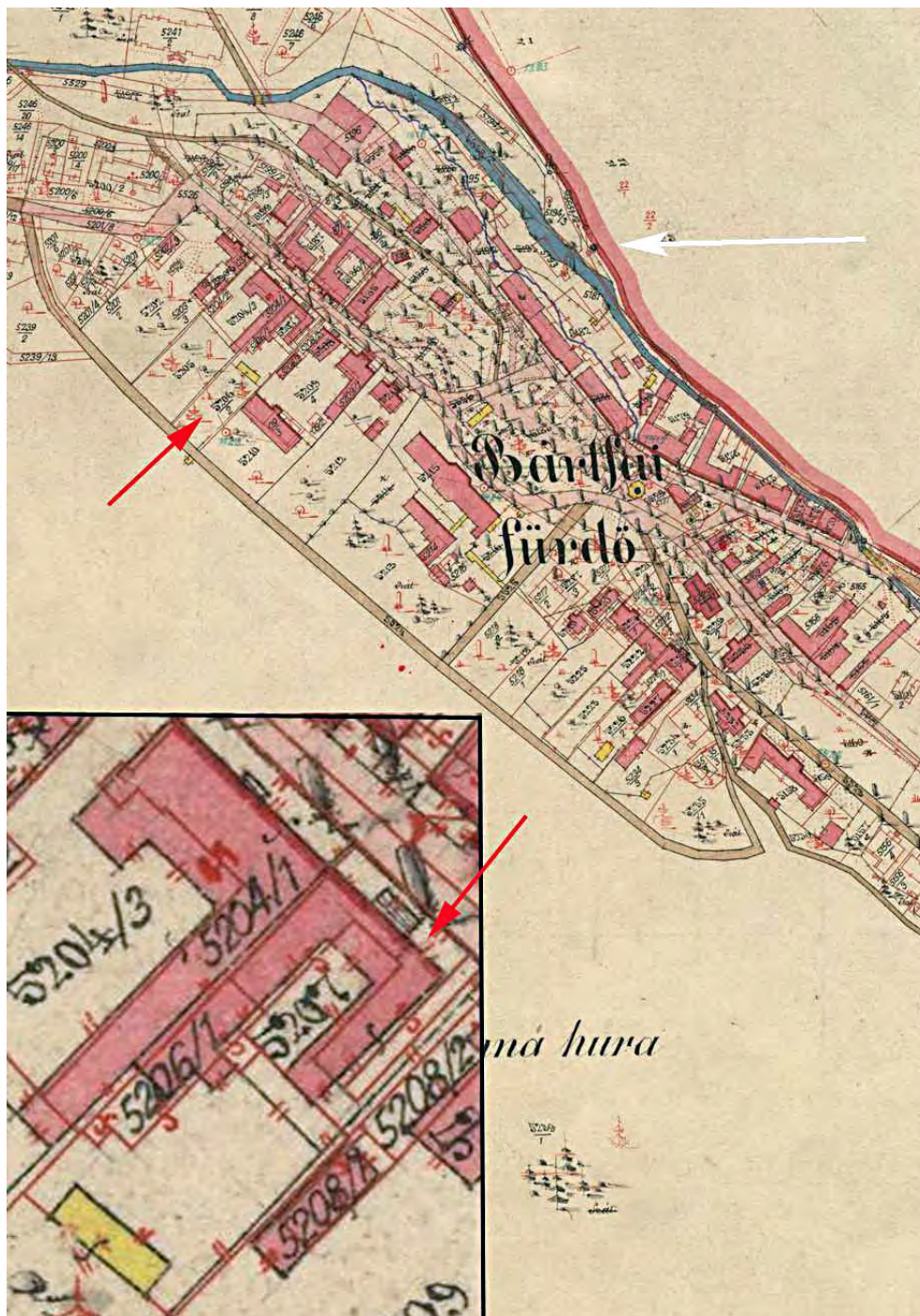
Vila s dnešným menom Karpatia vznikla v zástavbe novej ulice začiatkom 19. storočia, vedľa barokovej vily Szirmayovcov (dnes tzv. Rákoczi). [4] Na vedute z roku 1801 ešte tzv. Panská ulica nestojí, avšak na pohľade z roku 1812 je už zachytená aj s Vilou Karpatia. Archeologický výskum (376 AD s.r.o., 2019), realizovaný v polohe asanovaného krídla vily, odkryl vedľa uličného krídla základy staršej budovy. Presnejší rozsah nie je známy, základy mohli niesť aj drevenú stavbu. Vilu nechal medzi rokmi 1801 – 1812 postaviť Marcus Holländer, prešovský kupec. Je veľmi pravdepodobné, že ho môžeme stotožniť so Židom rovnakého mena, ktorý sa do Šarišských Lúk a neskôr do Prešova prisťahoval z

ukrajinského Tarnopoľa. Holländerovi (1760 – 1849) sa ako prvému Židovi podarilo usídlíť v meste Prešov a jeho syn Leo nechal v Prešove postaviť prvú synagógu.

Obr. 1 Začiatok 19. stor., výrez z mapy kúpeľov (Archív Šarišského múzea v Bardejove)

Obr. 2 1869, katastrálna mapa kúpeľov s vyznačením a detailom vily Karpatia. Šípkou vpravo je vyznačené miesto, kde neskôr postavili vilu Károly. (Archív GKÚ Bratislava)

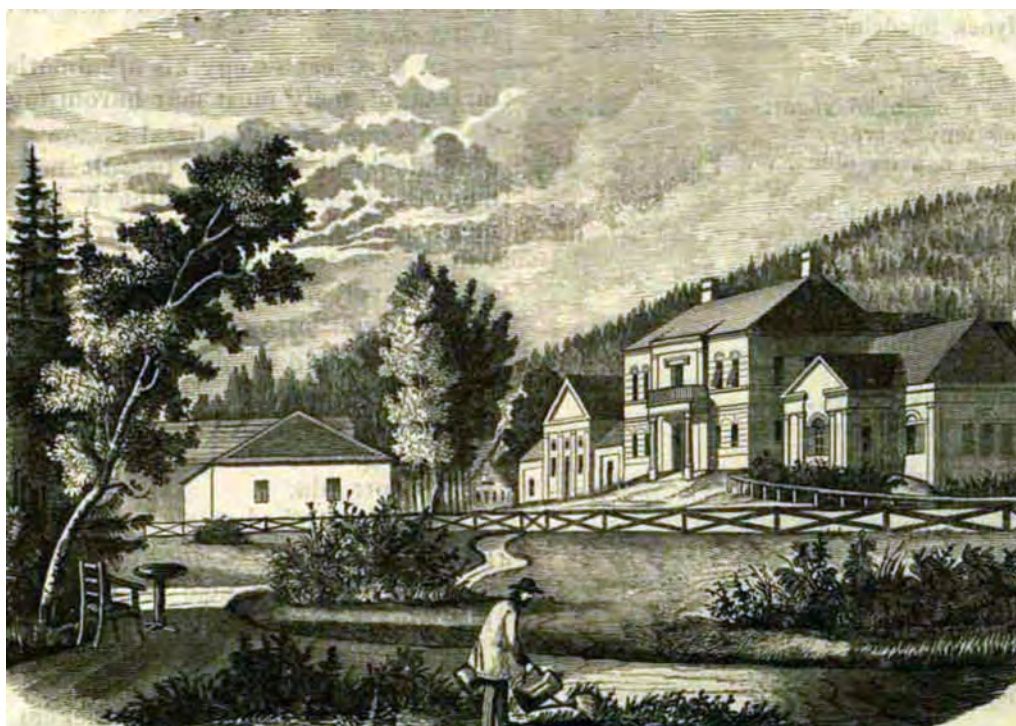
Vilu postavili na pôdoryse písmena U, s centrálnym krídlom mierne predsunutým pred bočné krídla, čím vznikol rizalit ukončený trojuholníkovým štítom. Klasicistické tvaroslovie čelnej fasády prevzali stavitelia z tradičných kaštieľov a kúrií, stavaných na našom území najmä od prelomu 18. a 19. storočia až do polovice 19. storočia. Uplatnilo sa na viacerých vilách Panskej ulice. Išlo o dominantný portikus alebo rizalit s trojuholníkovým štítom, nesený stĺpmi alebo pilastrami. V tejto etape výstavby kúpeľov sa ešte neuplatňovali drevené vyrezávané dekoratívne prvky. Holländerova vila ich tiež nemala, súčasný drevený portikus je mladší. Čelnú fasádu vyzdobili štyrmi pilastrami s driekmi zdobenými kanelúrami a iónskymi hlavícami. Pred vstupom sa zachovali kamenné schodiskové stupne,

dnes preskladané. Fasády pôvodnej vily mali celoplošne biely náter. Uličné krídlo má len tri nevelké miestnosti, ktoré boli opatrené béžovým náterom a o niečo tmavší sokel odlišili len bordovou linkou. Bočné krídla nemali rovnakú dĺžku, krídlo nalepené na tzv. Rákocziho vilu bolo dlhšie o jednu miestnosť. Všetky krídla boli jednotraktové a miestnosti s rovnými stropmi priechodné. Hlavný vstup má dokonca zachovanú pôvodnú dvojkrídlovú výplň, členenú spodnou plnou kazetou, v hornej časti vysokou s presklenými tabuľkami. Rovnako dvojica okien na čelnej fasáde má zachované pôvodné dvojité štvorkrídlové výplne von a dnu otvárateľné. Okrem výzdoby fasády uličného krídla, menšieho murovaného krbu v dvorovom krídle a dvoch zárubní uličného krídla sa už nezachovali žiadne iné pôvodné prvky. Na konci parcely stáli prízemné hospodárske budovy. Na vedute z roku 1817 je vila označená číslom 16 s menom vlastníka Marcus Hollender. Na kolorovanej kresbe má prízemná budova na pôdoryse písmena L valbovú strechu a uličná fasáda je zobrazená ako päťosová, s centrálnou bránou a dvojicami okien po stranách, čo zodpovedá realite. Pôdorys objektu bol podľa všetkého zakreslený len orientačne. Meno vlastníka Markus Holländer je aj na o niečo mladšom pláne kúpeľov. Koloman Tarczay v roku 1877 publikoval v svojom diele aj topografiu kúpeľov. [5] Tzv. Panskú ulicu opisuje ako okázalú v rámci kúpeľov, kde sa stretáva elegancia sveta. Vila s dnešným názvom Karpatia mala označenie Villa Keczes, susedná vila (dnešné múzeum, tzv. Rákoczi) ako Dessewffy. Spolu bolo na Panskej ulici 12 súkromných domov so 129 izbami, čo bol najvyšší počet v rámci ulíc kúpeľov, pričom kúpele mali podľa jeho údajov dokopy 40 súkromných domov.

Obr. 3 Vila Karpatia v súčasnosti (Zdroj: M. Haviarová)

Obr. 4 1860, vila Karpatia stojí vľavo od veľkej vily Rákóczi (Zdroj: Vasárnapi Ujság, 19.08.1860, č. 34, s. 408.)

Obr. 5 Vstupná chodba vily Karpatia s pôvodnými dverami (Zdroj: M. Haviarová)

Niekedy pred rokom 1869 predĺžili nezachované severozápadné krídlo o zhruba rovnakú dĺžku ako malo pôvodné. K ďalším stavebným zásahom došlo začiatkom 20. storočia. Dodnes zachované bočné

krídlo predžili o jednu miestnosť a šindľovú krytinu strechy nahradili za dnešnú plechovú, so značkou výrobcu Nádasd Prima 650 x 1000, výrobok železiarní v dnešnom maďarskom Borsodnásadi pri Ózde. Do rovnakého obdobia datujeme aj vznik drevenej postrannej verandy a vstupného dreveného portika. Ide tradičné stĺpkové konštrukcie, na spájanie sú už použité priemyselné klinec. Stĺpiky majú nárožné fazety dosadajúce na nábežné štítiky a profilované hlavice. V spodnej časti je zábradlie tvorené latami s jednoduchým vyrezávaním hrán v strednej časti. Pri tejto stavebnej etape získala vila aj novú omietku so svetlozeleným náterom plôch a bielymi pilastrami.

Už pred polovicou 20. storočia musela vila zmeniť svoj názov z Kecskes na Karpatia, čo súviselo so zmenou vlastníctva. Objekt bol spočiatku obývaný viacerými rodinami v nájme, čo spôsobilo jeho stavebné úpravy spočívajúce v rozdelení na bytové jednotky. Neskôr slúžil aj ako výčap. Kvôli novým funkciám sa zamurovali viaceré vstupy, ale išlo i o zamurovky okien do dvora a zväčšení okien bočného krídla. Poškodené severozápadné krídlo bolo asanované v 80. - 90. rokoch 20. storočia, ostala len zadná obývaná prístavba, ktorá bola asanovaná v roku 2011 a vila ostala bez využitia. V súčasnosti sú vlastníkom vily Bardejovské kúpele a.s.

Obr. 6 Pôdorys vily Karpatia s analýzou slohového vývoja (Zdroj: HAVIAROVÁ, Michaela - HAVIAR, Tomáš. Bardejovské kúpele, Vila Karpatia, Architektonicko-historický výskum, č. ÚZPF 1809/1, 2019. Archív KPÚ Prešov.)

Vila Károly

Prízemnú vilu postavili pravdepodobne v 80. rokoch 19. storočia na mieste niekdajšieho lesa. [6] Trojkrídlový objekt na pôdoryse písmena U s polovičným podpivničením má zachovanú celú obvodovú hmotu, interiérová dispozícia bola ale výraznejšie narušená v 20. storočí. Stredné krídlo bolo jednotraktové, zrkadlovej dispozície, s centrálnou chodbou a schodiskom, bočné krídla mali dvojice rozsiahlejších miestností. Priečka medzi miestnosťami severozápadného krídla nie je zachovaná, rovnako priečka opačného krídla nie je pôvodná, nakoľko ju okolo polovice 20. storočia nahradili novou. Zaujímavosťou je, že pri zadnej - severovýchodnej fasáde severozápadného krídla sa nachádzala drevená terasa, po ktorej boli v sondách výskumu objavené odtlačky stĺpkov. Terasa s valbovou

strieškou je zachytená aj na historických diaľkových fotografiách. Interiér verandy mal bordový náter. Strechy bočných krídel boli nižšie a medzi bočnými krídlami bola pred čelnou fasádou vložená drevená vyrezávaná veranda na zvýšenej podmurovke. Musela byť odstránená najneskôr po polovici 20. storočia a jej podobu poznáme len zo zachovaných fotografií. V strede bol predsunutý rizalit so sedlovou strieškou. Konštrukciu tvorili na prednej strane vedľa seba štyri vertikálne trámy, medzi ktorými bola vložená hore vyrezávaná výzdoba v podobe lomených oblúkov, dole zábradlie. Tento raster trámov s vloženou výzdobou sa opakoval aj po stranách rizalitu. V štíte dominoval nápis KAROLY VILLA. Väčšina víl v kúpeľoch mala drevené verandy, často prepojené s balkónmi vo forme rizalitov a dekorované vyrezávanými štípmi a zábradliami. Najbližšou analógiou bol altánok kúpeľnej kolonády, ktorý stál v južnej časti parku neďaleko kostola. Mal takmer totožnú vyrezávanú výzdobu. Vila Károly má zachovanú aj štukovú výzdobu fasád, ktorá nebola v kúpeľoch ojedinelá. Nárožia zdobia bosáž, okná so segmentovými záklenkami zdobia šambrány s profiláciou nárožia, výraznými klenákmi a tvarovanou podokennou rímsou. Na bočných fasádach krajných krídel sa nachádzali aj slepé okná, ktoré boli súčasťou symetrického výrazu vily. Fasády mali pôvodne svetlookrový náter, štukové prvky tmavší okrový. Štukovú výzdobu vytvorili tak, že po nanosení základnej omietky vytvorili details v tenkej sádrovej vrstve. Z pôvodných detailov sú zachované niektoré trojkrídlové i dvojkrídlové okenné výplne kopírujúce segmentové záklenky otvorov.

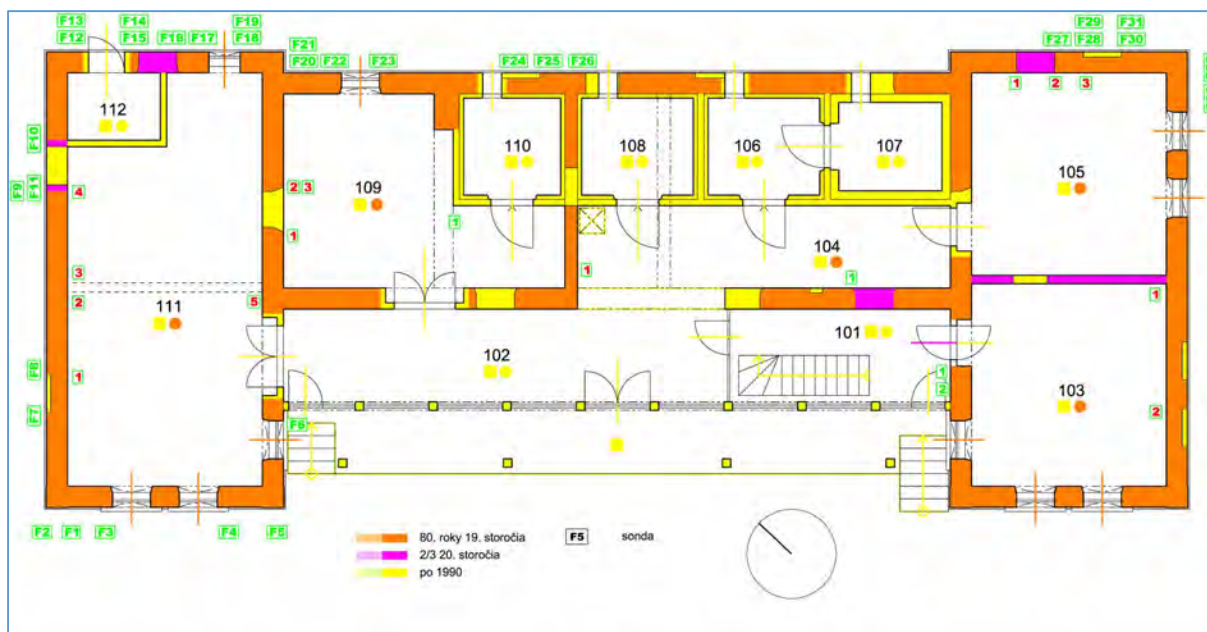
Obr. 7 Vila Károly v súčasnosti (Zdroj: M. Haviarová)

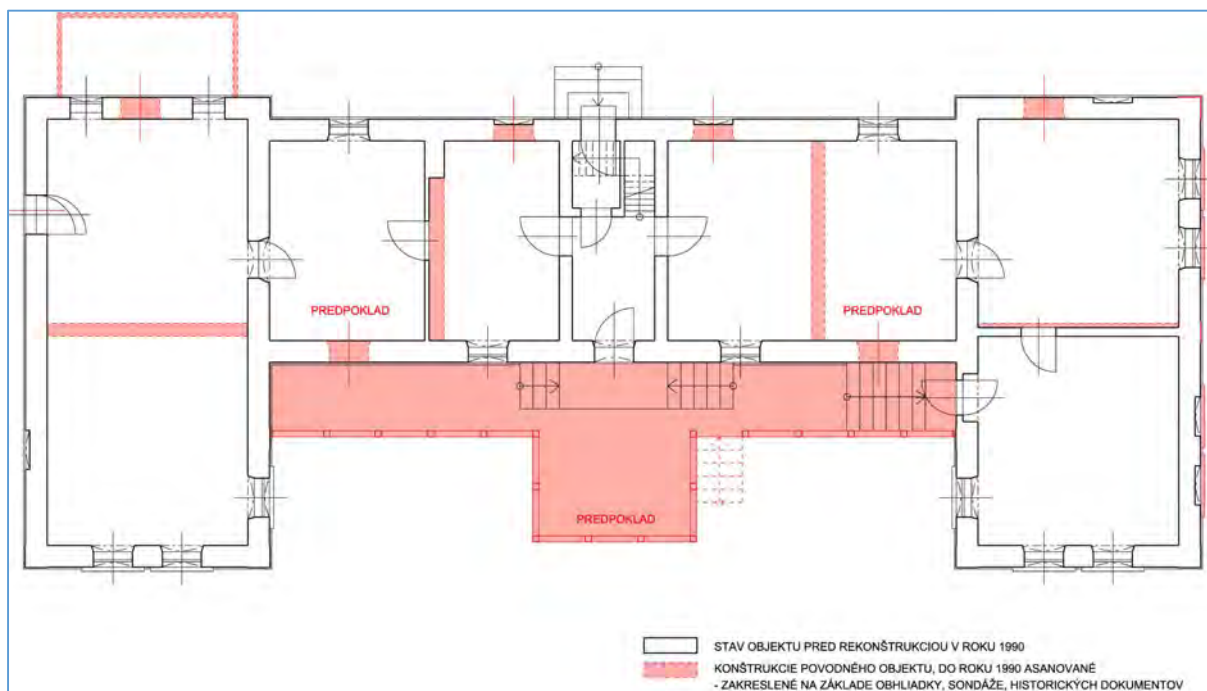
Obr. 8 Vila Károly na historickej fotografii z prelomu 19./ 20. storočia (Zdroj: internet)

Kúpele boli v medzivojnovom období majetkom mesta Bardejov, ale objekty boli v nájmoch. Medzi rokmi 1938 – 1943 kúpele nefungovali. V roku 1943 bol ich stav ako celku zlý, objekty boli v zanedbanom stave. Majiteľom bolo mesto Bardejov. Kúpele preto prenajala štátna Nemocenská poisťovňa na 50 rokov a začala s ich obnovou. Postupne sa mali okrem iných objektov sprevádzkovať aj súkromné vily. V období 2. tretiny 20. storočia došlo k prestavbe vily, ktorá bola zrejme v zlom stavebno-technickom stave. V suteréne vytvorili nové stropy so železobetónovými nosníkmi, upravili niektoré okenné otvory a odstránili vyrezávanú dekoratívnu stenu čelnej terasy s výmenou za dnešné schodisko. Vymenili aj celý krov a strechu, zadné drevené štíty vymurovali a predné štíty nadmurovali. Fasády opatrili okrovým náterom, neskôr ružovým.

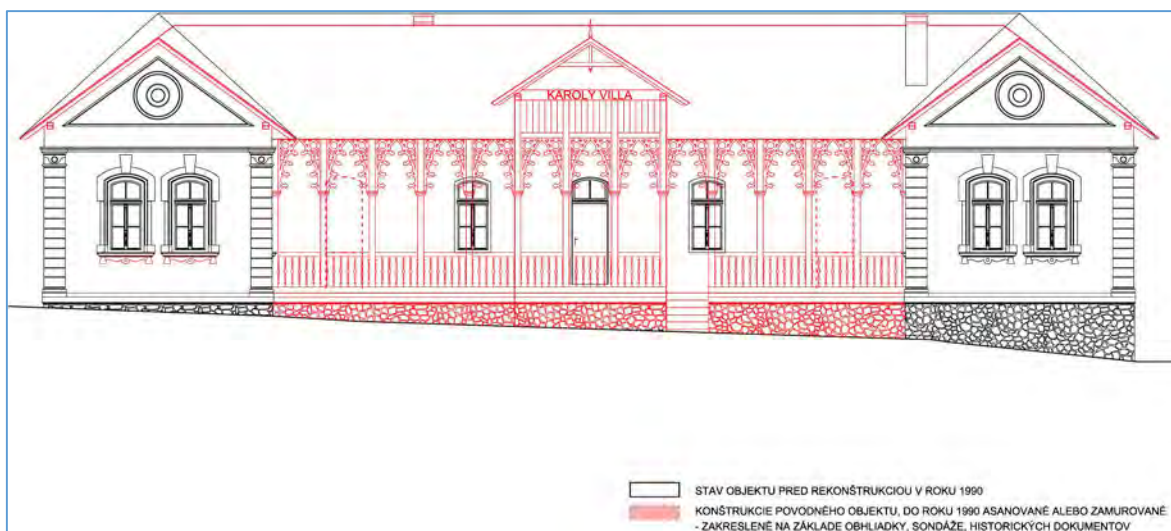
Z roku 1990 pochádza radikálny projekt prestavby budovy na sklad potravín. Zásahy boli rozsiahle, vila získala súčasnú podobu s vybúraním niektorých priečok a vloženie nových, rovnako zmenili niektoré okná a vstupy, doplnili drevenú presklenú stenu pred hlavnú fasádu. Rekonštrukcia narušila historickú dispozíciu, našťastie, fasád sa dotkla len v menšej miere. Vlastníkom vily sú Bardejovské kúpele a.s.

Obr. 9 Pôdorys vily Károly s analýzou slohového vývoja (Zdroj: HAVIAROVÁ, Michaela - HAVIAR, Tomáš: Architektonicko-historický výskum, Bardejovské kúpele, Vila Károly, č. ÚZPF 11760/1, 2017. Archív KPÚ Prešov.)

Obr. 10 Vila Károly, akademická rekonštrukcia pôvodného pôdorysu (Zdroj: HAVIAROVÁ, Michaela - HAVIAR, Tomáš: Architektonicko-historický výskum, Bardejovské kúpele, Vila Károly, č. ÚZPF 11760/1, 2017. Archív KPÚ Prešov.)

Obr. 11 Vila Károly, akademická rekonštrukcia pôvodnej podoby hlavnej fasády (Zdroj: HAVIAROVÁ, Michaela - HAVIAR, Tomáš: Architektonicko-historický výskum, Bardejovské kúpele, Vila Károly, č. ÚZPF 11760/1, 2017. Archív KPÚ Prešov.)

Hotel Dukla

V súčasnosti sa začína architektonicko-historický výskum Hotel Dukla, bývalého Hotelu Szechényi, postaveného ako odozvu na nedostatok ubytovacích kapacít vtedy mimoriadne navštevovaných kúpeľov. Dendrochronologický výskum drevených prvkov hotela potvrdil jeho výstavbu v roku 1894 firmou Zimonyi - Schwarz a syn. Na stavbu budovy s tromi nadzemnými podlažiami využili jednoduchú trojtraktovú dispozíciu s centrálnou chodbou a obslužnými prevádzkami na prízemí. Komfort pomerne malých hotelových izieb zvyšovali balkóny, ktorých subtílna kovová konštrukcia s dekoratívnymi detailmi vytvára ornamentálny raster jednoduchej fasády.

Vďaka zrealizovaným pamiatkovým výskumom bol vypracovaný návrh na optimálnu obnovu aj napriek ich narušenému stavebno-technickému stavu, ktorý bude podkladom pre projektovú dokumentáciu. Výskumy zároveň odkryli viaceré zaujímavé detaily obytnej kúpeľnej architektúry i tendencie jej vývoja v súvislostiach s bežnou profánnou architektúrou danej doby. Kým kúpeľné domy staršieho obdobia vo veľkej miere reflektujú typológiu prevažne šľachtickej a meštianskej architektúry, v závere 19. storočia už reflektujú nový smer kúpeľnej architektúry.

Bibliografia

- [1] Kol. autorov: Súpis pamiatok na Slovensku I. Bratislava : Obzor, 1967; DULLA, Matúš (ed.): Slávne kúpele Slovenska. Bratislava : Foibos books, 2014 ISBN 9788087073803
- [2] JANOTA, Eugen: Bardyjów : historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy. Krakow, 1862.
- [3] CSAPLOVICS, Johann: Das Bartfelder Bad. Wien : Schrämbel, 1817.
- [4] HAVIAROVÁ, Michaela - HAVIAR, Tomáš: Bardejovské kúpele, Vila Karpatia, Architektonicko-historický výskum, č. ÚZPF 1809/1, 2019. Archív KPÚ Prešov.
- [5] TARCZAY, Coloman: Der Kurort Bartfeld in Ungarn, seine Topographie, Geschichte und therapeutische Bedeutung. Košice, 1877, s. 23.
- [6] HAVIAROVÁ, Michaela - HAVIAR, Tomáš: Architektonicko-historický výskum, Bardejovské kúpele, Vila Károly, č. ÚZPF 11760/1, 2017. Archív KPÚ Prešov.; HAVIAROVÁ, Michaela - HAVIAR, Tomáš: Doplnkový architektonicko-historický výskum interiéru, Bardejovské kúpele, Vila Károly, č. ÚZPF 11760/1, 2018.

The latest knowledge about the construction development of selected accommodation facilities in Bardejov Spa

Mgr. Michaela Haviarová, PhD.

a private researcher certified to carry out architectural and historical research,
Kamenica 118, 082 71 Kamenica, michaela.haviarova@gmail.com

Abstract

In recent years, monumental architectural and historical research of buildings built for accommodation purposes has been carried out in the Bardejovské Kúpele - Károly, Karpattia and the Dukla Hotel is currently undergoing research. Several construction stages have been identified in the buildings which demonstrate changes due to the need to increase the comfort of living but also adaptations from the second half of the 20th century. Villa Karpattia, originally named Kecskés, represents early 19th century architecture, with a classical typology and simple layout. In the next wave of intensive development of the spa - at the end of the 19th century, the Károly villa and the Dukla hotel, former Szechényi, were built which reflected the trends of the development of spa architecture at that time.

Key words: construction development of Bardejovské Kúpele, monuments research, spa villas

BARDKONTAKT 2021

Švajčiarsky štýl a jeho prejavy v architektúre Bardejovských Kúpeľoch

Mgr. Slávka Hudáková

Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov

Švajčiarsky štýl a jeho prejavy v architektúre Bardejovských Kúpeľov

Mgr. Slávka Hudáková

Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov, slavka.hudakova@pamiatky.gov.sk

Abstrakt

Švajčiarsky štýl je výrazný architektonický a dekoratívny svetový fenomén, ktorý sa v 2. polovici 19. storočia prejavil aj v architektúre Bardejovských Kúpeľov. Kolonáda, altánky, prístrešky nad prameňmi, verandy a drevené portiky súkromných víl a iných kúpeľných objektov boli v minulosti postavené práve v tomto štýle, tak bohatom na drevený ornament. Po zániku väčšiny z týchto historických objektov sa z prostredia Bardejovských Kúpeľov švajčiarsky štýl takmer úplne vytratil. To, čo z pôvodnej výstavby a drevenej výzdoby 19. storočia na území kúpeľov ostalo, je len zlomok z niekdajšej slávy, ktorú máme možnosť obdivovať už iba na historických pohľadniach a fotografiách. Ani zachované objekty postavené vo švajčiarskom štýle, ktoré sú národnými kultúrnymi pamiatkami, sa nezachovali s pôvodnou dekoratívnou výzdobou.

Keďže v slovenskej umenovednej literatúre nebol švajčiarsky štýl podrobnejšie spracovaný, cieľom tohto príspevku je načrtnúť jeho vznik, históriu, konštrukcie, ornamentey a na vybraných príkladoch sa oboznámiť s jeho uplatnením v architektúre Bardejovských Kúpeľov.

Kľúčové slová: švajčiarsky štýl, vyrezávaný drevený a doskový ornament, architektúra, Bardejovské Kúpele

Švajčiarsky štýl

- charakteristika

Pojmom „švajčiarsky štýl“ sa v architektúre označujú drevené konštrukcie s dekoratívnymi prvkami (obr. 1, 4, 5), hradené drevené konštrukcie (obr. 2), drevené, murované či tehlové stavby s použitím drevených dekoratívnych prvkov (obr. 1, 3, 4) a dosková bohato vyrezávaná ornamentika (obr. 3, 4, 11). Zjednodušene zhrnuté - najvýraznejším znakom švajčiarskeho štýlu sú dekoratívne a konštrukčné prvky z dreva a drevo je hlavným materiálom stvárňujúcim švajčiarsky štýl.

Obr. 1. Vila Karpatia, Bardejovské Kúpele
Autor: Mgr. Janka Ličková, KPÚ Prešov, 2011

Obr. 2. Kaviareň a reštaurácia New York, neskôr Kasíno,
Bardejovské Kúpele. Zdroj: hungaricana.hu

Obr. 3. Vila Blumenfeld, Bardejovské Kúpele
Zdroj: hungaricana.com

Obr. 4. Vila Száratory, Bardejovské Kúpele
Autor: Mgr. Janka Ličková, KPÚ Prešov, 2010

Švajčiarsky štýl, napriek tomu, že v názve nesie pomenovanie konkrétnej krajiny, v skutočnosti vzišiel z rôznych štátov Európy (vrátane Švajčiarska). Vyvinul sa z ich pôvodnej ľudovej (venakulárnej) architektúry, z ktorej čerpal tradičné drevené architektonické formy komponované s historickou slohovou architektúrou. Tieto rôznorodé formy a prvky sa v priebehu 19. storočia zásluhou architektov medzi sebou vzájomne kombinovali do nového architektonického štýlu, ktorý prekročil hranice Európy a mal celosvetový dosah. Úloha architektov mala pri jeho vzniku nezastupiteľné miesto. Vytvorili architektúru, ktorá do nového celku spájala lokálne a globálne, tradičné a moderné.

Aj keď tento štýl nevznikol vo Švajčiarsku, pre pomenovanie objektov postavených v tomto štýle sa od začiatku 19. storočia používal termín - „švajčiarsky dom“, „švajčiarska chata“, „drevený štýl“, „švajčiarsky drevený štýl“; neskôr aj „alpový štýl“, či konkrétnejšie názvy - „verandový štýl“, „tesársky štýl“ alebo „štýl lupienkovej píly“ (podľa použitého pracovného náradia, ktorým sa vyrezával doskový ornament). V našich končinách sa stretáme aj s pomenovaním „tatranský štýl“ a často sa pre tento štýl používa aj označenie „kúpeľná architektúra“. Ustálené pomenovanie „švajčiarsky štýl“ zaviedol Ernst Georg Gladbach (1812-1896), nemecko-švajčiarsky architekt a zakladateľ výskumu švajčiarskeho domu, ktorý v roku 1868 vydal knihu „Der Schweizer Holzstyl“. [7] „Historizmom v dreve“ ho v závere 20. storočia nazval vo svojej dizertačnej práci v roku 1998 Jens Christian Eldal (*1948), nórsky historik umenia a odborník na drevenú architektúru. [4]

- vznik, vývoj, história

Ideologickým východiskom pre vývoj drevenej architektúry bolo obdobie osvietenstva. Vo Francúzsku po vydaní filozofických diel Jeana-Jacquesa Rousseaua (1712-1778), v ktorých do popredia vyzdvihoval prírodného človeka a hlásal návrat k prírode, rovnako po diskurzoch o výzore budov v parkoch, ktoré by mali mať jednoduchý tvar vychádzajúci z lokálnych vzorov a nie podobu klasicistických chrámov, vzrástol záujem o ľudové tradície a vidiecky život spätý s prírodou, ktorý bol v protiklade s doterajším životným štýlom vyšších tried. V architektúre sa to prejavilo záujmom o ľudové domy, ktorých stavebné prvopočiatky siahajú do predromantického obdobia na konci 18. storočia. Parky a záhrady šľachtických sídiel boli prvé, v ktorých sa realizovali rôzne atmosféricky pôsobiace drevené stavby, altánky a pavilóny určené na oddych a zábavu. Najznámejšou romantickou realizáciou malebnej krajiny s ľudovou architektúrou je hameau francúzskej kráľovnej Márie Antoinetty v parku pri Malom Trianone vo Versailles (1783 – 1786), ktorá si dala postaviť a umelo zakomponovať do prírodnej scenérie vidiecke a hospodárske objekty.

Tento rozvoj paralelne prebiehal aj v Anglicku a Nemecku. V Anglicku sa rozšíril pitoreskný (malebný) smer, ktorého estetické princípy a myšlienky o vznešenom, krásnom, príjemne pôsobiacom na zmysly, boli základom pre ďalší rozvoj drevenej architektúry. Klasický palladiánsky tvar anglických vidieckych

domov sa zmenil na nový ideál - malebnú vidiecku chalupu (tzv. „cottages“). Inšpiráciou boli miestne jednoduché farmárske usadlosti, hrazdené, polohrazdené a asymetrické vidiecke domy i gotická hrazdená architektúra so strmými sklonmi striech. Okrem uvedených vplyvov inšpiráciou bol aj symetrický švajčiarsky horský dom s drevenými prvkami (štítmi, balkónmi, nízkou sedlovou strechou). Anglický architekt Peter Frederick Robinson (1776 – 1858) bol prvý v Európe, ktorý v roku 1820 publikoval príklady domov vo švajčiarskom štýle. [5]

Nemecký vplyv na vývoj švajčiarskeho štýlu mala Berlínska škola a na nej pôsobiaci nemecký architekt Karl Friedrich Schinkel (1781-1841). Objekty navrhnuté v duchu neoklasicizmu a neogotiky kombinoval s drevenými prvkami a hrazdením, pričom dôraz kládol na tektoniku a materiál. Do nového štýlu vniesol odhalené krokvy i konštrukcie a predsunutý štít (nem. „Schwebegiebel“), ktorým prezentoval interiérové prvky (stropy, klenby) do exteriéru objektov (obr. 4). Tento konštrukčný prvok sa stal významným znakom a dôležitým prvkom vo vývoji a prejave švajčiarskeho štýlu. [4]

Prvýkrát sa švajčiarsky štýl v podobe doskovej vyrezávanej výzdoby na území Rakúskej monarchie použil na vile Fries v Bad Vöslau z roku 1842 od architekta Karla Etzela (1812 – 1865). [5] Na území Uhorského kráľovstva sa švajčiarsky štýl rozšíril z Rakúska a pravdepodobne aj z južného Nemecka. [2] Prvé správy o „švajčiarskych domoch“ na území Slovenska sú zhruba z polovice 19. storočia a spájajú sa s tatranskými objektmi „Švajčiarsky dom“ (1856) a „vila Flóra“ (1861) v Starom Smokovci. [5]

Z aristokratického prostredia, ktoré „objavilo“ a do „svojich kruhov“ pozdvihlo drevenú architektúru, prešiel záujem o ľudovú architektúru prirodzene aj na strednú spoločenskú triedu. V 1. tretine 19. storočia sa švajčiarsky dom stal synonymom pre stavbu a slúžil ako model pre nový štýl, aj z dôvodu, že bol najviac spätý s prírodou a jeho pôvodné alpské prostredie bolo považované za najviac romantické. Najväčší rozvoj švajčiarskeho štýlu nastal od 50. rokov 19. storočia až do konca 19. storočia. V novom „modernom“ štýle sa stavali súkromné vily, verejné budovy, výstavné pavilóny, železničné budovy, hotely, prímorské letoviska, rekreačné a v neposlednom rade aj kúpeľné budovy. K spropagovaniu, masovému rozšíreniu a obľúbenosti švajčiarskeho štýlu pomohli aj publikované odborné knihy a časopisy, ktoré uverejňovali rôzne neoslohové návrhy domov a vzorkovníky s najrôznejšími variáciami dekoratívnych prvkov, ornamentov, štítov, veránd a pod. Bolo na vkuse zákazníka, ktoré vzory si vyberie.

- formy, konštrukcie, ornamente

Základnú formu švajčiarskeho štýlu tvorila bloková stavba obdĺžnikového pôdorysu, murovaná alebo drevená konštrukcia, vyrezávané verandy a balkóny, sedlová strecha s nízkym sklonom a prečnievajúcim odkvapom a drevená dosková vyrezávaná výzdoba. Okrem dreva sa ako materiál používal aj kameň v soklovej časti, či ako podmurovka, aby sa ešte viac navodila predstava horskej chaty. Tento model bol spravidla koncipovaný na symetrickej osovej klasicizujúcej štruktúre členenej rizalitmi s trojuholníkovými štítmi. Druhý typ bola gotizujúca asymetrická štruktúra s dynamickou hmotou a so strmým sklonom štítov a striech.

Drevené tvaroslovie švajčiarskeho štýlu tvorili pohľadové hrazdené konštrukcie vyplnené prevažne omietnutými tehľami, verandy, balkóny, trojuholníkové štíty v streche, predsunuté štíty, portiky, konštrukčne prepojené portiky s verandou, balkónom a štítom, nárožné vežičky, veľké odkvapy, odkryté konštrukcie, viditeľné drevené materiály, dekoratívne vyrezávaná dosková výzdoba, doskový vyrezávaný ažúrový parapet, ozdobne vyrezávané krokvy a stípy. Švajčiarsky štýl bohato dopĺňali ornamente na vrcholoch a po stranách štítov a striech, doskové dekoratívne vyrezávané šambrány okien a dverí alebo dekoratívne drevené lišty, ktoré lemovali a zdobili oblú i rovné tvary konštrukčných prvkov. Pre stvárnenie ornamentov sa okrem ľudových motívov používali aj slohové prvky gotiky, renesancie, klasicizmu, v menšej miere z baroka. Veľmi obľúbené boli motívy rôznych rastlinných úponkov a rozvilín, trojlístky, štylizované kvety, rozety, akrotérie, oblúčky, jednoduché geometrické vzory, ale aj zoomorfné motívy.

Doskové vyrezávané ornamente sa vyrábali pomocou lupienkovej píly, ktorá bola určená na precízne rezanie, hladké oblúky a na vyrezávanie malých detailov. Vplyvom technického pokroku ručné pílenie

vymenili píly na parný a elektrický pohon, čím sa výroba ozdobných prvkov zhotovených podľa šablón zrýchlila a zjednodušila.

Švajčiarsky štýl v Bardejovských Kúpeľoch

Obr. 5. Kúpeľný dom, Bardejovské Kúpele
Zdroj: Východoslovenské múzeum Košice

Obr. 6. Vila Anna-lak a vila Vizontlátás, Bardejovské Kúpele (výrez)
Zdroj: hungaricana.com

Ideálnym prostredím pre rozvoj švajčiarskeho štýlu, v ktorom sa mohli uplatniť jeho ideové myšlienky, sa stali kúpele. Stavebnou aktivitou sa to prejavilo zvlášť od 2. polovice 19. storočia, kedy nastal rozmach kúpeľníctva. Stavebný fond v Bardejovských Kúpeľoch v tomto období tvorili najmä súkromné klasicistické vilky postavené začiatkom 19. storočia a mestské kúpeľné objekty. Drevené objekty existovali v kúpeľoch aj v tej dobe, rovnako aj pramene boli prekryté drevenými prístreškami, ale nemôžu sa považovať za stavby postavené v tomto štýle.

Do prostredia Bardejovských Kúpeľov švajčiarsky štýl začal prenikať pravdepodobne od 60. rokov 19. storočia. Na katastrálnej mape Bardejovských Kúpeľov z roku 1869 sú pôdorysne zakreslené objekty, ktorých architektúra s prvkami švajčiarskeho štýlu bola o pár rokov neskôr zdokumentovaná aj fotograficky. Medzi prvé objekty postavené, resp. prestavané v tomto štýle v Bardejovských Kúpeľoch môžeme zaradiť Kúpeľný dom, ktorý bol situovaný v centre kúpeľov v blízkosti prameňov (obr. 5). Bloková dvojpodlažná stavba mala osovo symetricky riešené drevené balkónové portiky so štítlami a doskovou vyrezávanou výzdobou, obiehajúci balkón podopretý dekoratívne vyrezávanými drevenými konzolami, okná na poschodí zdobili vyrezávané šambrány. Kúpeľný dom svojim výrazom predstavoval ukážkový prejav štýlu. Nadstavané poschodie nad vaňovými kúpeľmi slúžilo pre ubytovanie hostí a obiehajúci balkón zabezpečil dostatok priestoru na oddych pre každého z ubytovaných. Tento konštrukčný prvok švajčiarskeho štýlu v podobe veľkého počtu balkónov, veránd a obiehajúcich balkónov si v kúpeľnom prostredí našiel najväčšie uplatnenie.

V Bardejovských Kúpeľoch sa švajčiarsky štýl rozšíril dvomi spôsobmi - stavebnou úpravou už existujúcich objektov a výstavbou nových objektov postavených primárne v tomto štýle. Nové súkromné vilky boli postavené najmä na južnej strane kúpeľov nad centrálnym údolím, na tzv. Novej (hornej) Panskej ulici (obr. 7), ktorá bola pokračovaním Panskej ulice so staršími klasicistickými vilkami, a na začiatku kúpeľov, na tzv. Dolnom lesnom rade. Na území Bardejovských Kúpeľov prevládala z dvoch základných modelov švajčiarskeho domu, ako už bolo vyššie uvedené, prvý model - osovo symetricky riešený klasicizujúci murovaný dom, členený rizalitmi alebo portikmi s verandami a balkónmi, trojuholníkovými štítlami a nízkou strechou. Od seba sa odlišovali iba dekoratívnymi motívmi alebo, napriek podobnému vzhľadu, odlišným usporiadaním priečelí. Výnimkou z toho sú dve vilky postavené

na Novej Panskej ulici, vila Kornelia a vila Holand. Vilky boli postavené v identickom tvare, pričom aj konštrukčné prvky švajčiarskeho štýlu, drevené portiky s dreveným vyrezávaným štítom a pravdepodobne aj vyrezávané dekory mali rovnaké. Naopak, na Dolnom lesnom rade svojim výrazom vynikala vila Hungaria (obr. 8), ktorá mala medzi postrannými rizalitmi predsunutý štvorstĺpový drevený portikus s dekoratívne vyrezávanou vežičkou alebo zvoničkou (?). V neskoršom období k vile pribudli na bočných fasádach vstupné drevené portiky s vyrezávanými štítmi, ktoré dekoroval ojedinelý motív židovskej hviezdy.

Obr. 7. Vily na Novej panskej ulici, Bardejovské Kúpele
Zdroj: profila.hu

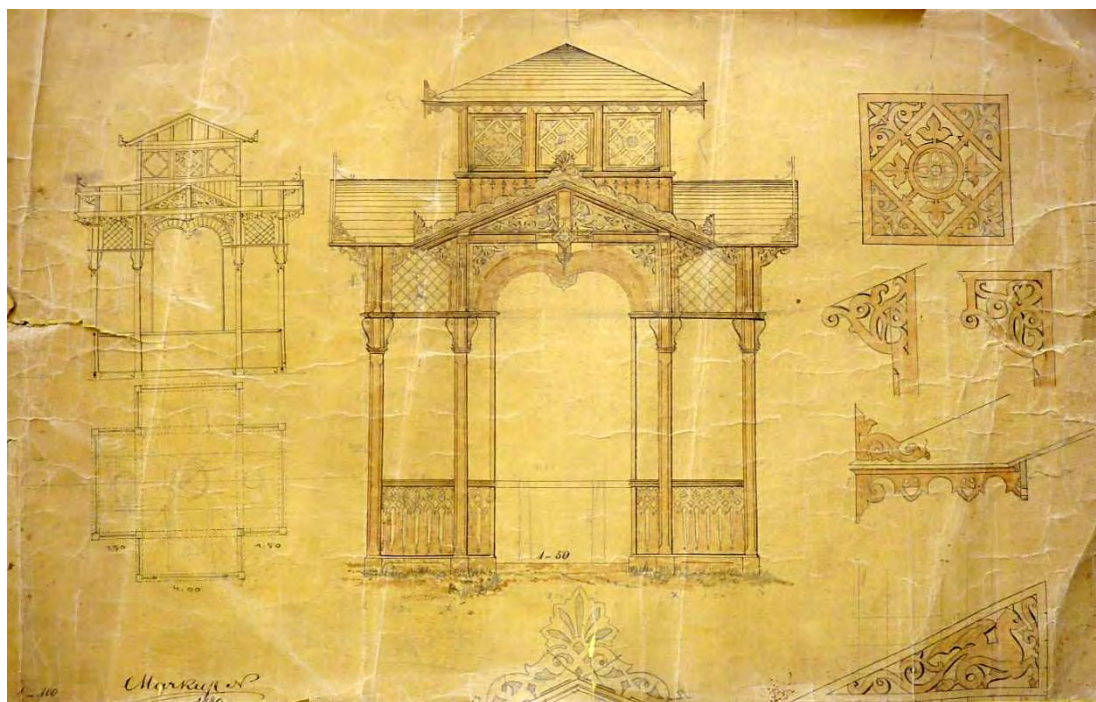

Obr. 8. Vily na Dolnej lesnej ceste, Bardejovské Kúpele
Zdroj: hungaricana.hu

Typický konštrukčný prvok švajčiarskeho štýlu v podobe predsunutého štítu umiestneného pod štítom strechy, ktorého nemecký termín „Schwebegiebel“ v slovenčine znamená lietajúci, resp. vznášajúci sa štít, mal v kúpeľoch rovnako bohaté uplatnenie. Vo svojej pôvodnej podobe sa do súčasnosti zachoval na hoteli Dukla od architekta Miksa M. Flamma (1869-1934) a nájdeme ho aj na vile Szártory (obr. 2). Ďalším obľúbeným konštrukčným prvkom, ktorý sa uplatnil pri stavbe vil v kúpeľoch, boli romantické nárožné vežičky so strmým sklonom strechy. S týmto konštrukčným prvkom boli postavené napr. vila Viszontlátás (obr. 6) či vila Anna-lak (obr. 6). Drevený prvok prevzatý z ľudovej architektúry nazývaný koník, ktorý ako súčasť strechy na ľudových stavbách slúžil na prichytenie slamenej strechy, bol ojedinele použitý ako dekoratívny nefunkčný prvok nad štítom strechy dreveného portika na vile Anna-lak (obr. 6).

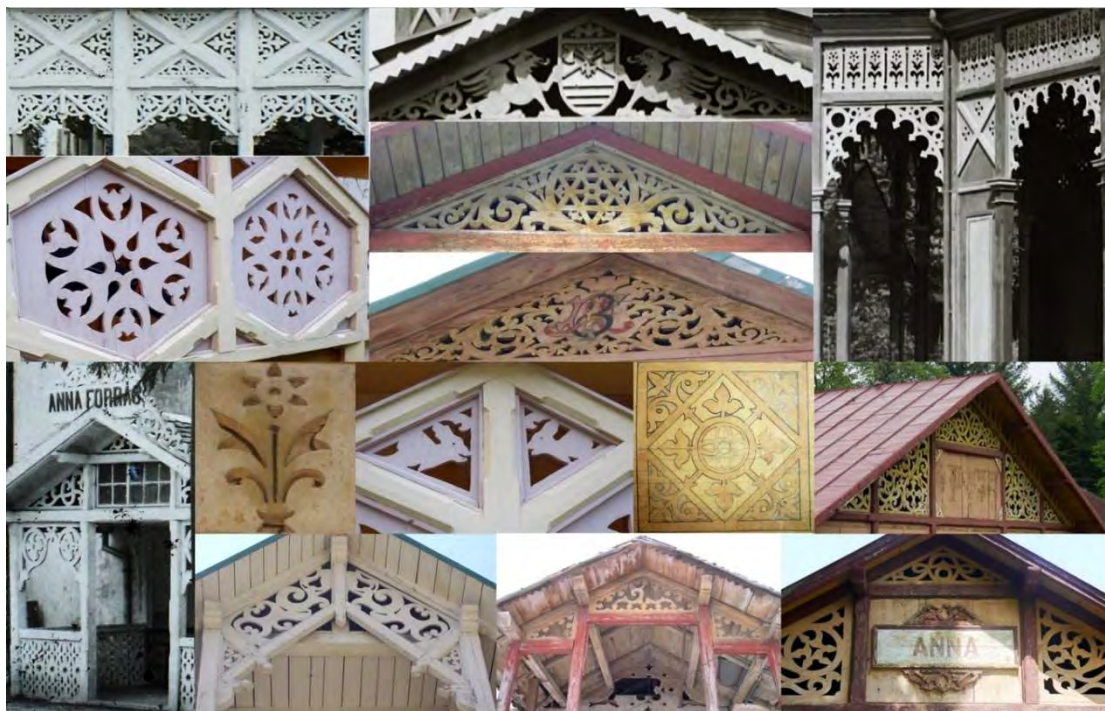

Obr. 9. Drevený pavilón Hlavného prameňa, Bardejovské Kúpele. Zdroj: fortepan.hu/Széman György

Obr. 10. Nákrres prístrešku nad prameňom v Bardejovských Kúpeľoch, 1880, autor Nándor Markup
Zdroj: ŠA v Prešove, pobočka Bardejov. Fond Zbierka máp a plánov, kt. č. 175, š. 6

Najkrajším spôsobom sa však švajčiarsky štýl prejavil na pavilónoch, ktoré prestrešovali minerálne pramene. Tieto malebné drevené stavby ukončovali rôzne kupolovité striešky alebo nízke vežičky (obr. 9,10). Impozantný pavilón nad Hlavným prameňom spojený s kolonádou (okolo r. 1890) navrhol

Obr. 11. Dosková vyrezávaná ornamentika zaniknutých a existujúcich objektov v Bardejovských Kúpeľoch.
Zdroj: KPÚ Prešov, Fortepan/Széman György, ŠA Prešov, pobočka Bardejov
Autor koláže: Mgr. Slávka Hudáková, KPÚ Prešov, 2021

Viktor Miskovszky (1838-1909) (obr. 9). [1] V roku 1899 prepojil architekt Miksa M. Flamm pavilón Hlavného prameňa s pavilónom Lekárskeho prameňa ďalšou kolonádou, ktorá bola zastrešená konštrukciou vo švajčiarskom štýle. Pavilóny a studne postavené v kúpeľoch vo švajčiarskom štýle vynikali jemnou čipkovanou výzdobou drevených štítov a doskovej výzdoby a dekoratívne stvárnenými konštrukčnými prvkami.

Z vyrezávaných doskových ornamentov švajčiarskeho štýlu v Bardejovských Kúpeľoch najviac prevažovali motívy prevzaté z historických slohov - rastlinné a rozvilinové úponky, florálne motívy, trojlístky, štítové akrotérie, jednoduché geometrické tvary. Tvorcovia ojedinele siahli aj po zoomorfných motívoch, napr. motív zajacov na vile Kaczviszky alebo po symbolických znakoch, ako už spomenutá Dávidova hviezda - znak judaizmu. Ďalším špeciálnym motívom bol erb mesta Bardejov, ktorý niesli okrídlení gryfi. Ako symbol vlastníka kúpeľov bol použitý na pavilóne Hlavného prameňa (obr. 9). Súčasťou dekoratívnej výzdoby štítov a iných drevených prvkov boli aj nápisové dosky s názvom víl, alebo maľovaným monogramom, ktorý sa ojedinele zachoval na vile Blumenfeld, alebo datovaním, ako napr. na vile Arva, ktorej vročenie 1871 sa nachádzalo na drevenom parapete balkóna.

Záver

Z vyššie uvedeného, tak ako aj z priloženej fotodokumentácie je zjavné, že švajčiarsky štýl podstatným spôsobom zasiahol do výrazu architektúry Bardejovských Kúpeľov. "Preživší zlomok" tejto architektúry tvoria objekty, ktoré boli pre súhrn svojich významných pamiatkových hodnôt vyhlásené za národné kultúrne pamiatky. Vzhľadom na to, že sa ich dekoratívne a konštrukčné drevené prvky zachovali len v sporadickej miere, je potrebné tieto výrazové prejavy v tamojšej architektúre chrániť a v opodstatnených prípadoch aj prinavrátiť.

Bibliografia

- [1] ARÁNYI, Dezider: Pamätné listy - vydané pri príležitosti odhalenia pamätníka v Bohu oslávenej kráľovnej Alžbety v Bardejovských Kúpeľoch dňa 16. augusta 1903. Vydal Móric Šalgó v Bardejove. Pre potreby a. s. Bardejovské Kúpele z maďarského originálu „Emlék lapok“ preložil Dr. Ján Skorka, Bardejov 2003.
- [2] BARTOLY, Eszter: „Svájci nyaralók“ a budai zöldsövezetben. In: Magyar Építőművészet, 1983, č. 3, s. 31-33. ISSN 0025-0082.
- [3] CSEJDY, Júlia: A fonyód-bélatelepi századfordulós villasor. In: Magyar műemlékvédelem, A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet közleményei 13. Budapest 2006, s.: 267-286. ISSN 0580-4736.
- [4] ELDAL, Jens Christian: Historisme i tre: „Sveitserstil“, byggeskikk-romantikk og nasjonal egenart i europeisk og norsk trearkitektur på 1800-tallet. Oslo: Universitetsforlaget AS (Scandinavian University Press), 1998. ISBN 978-82-00-12982-0.
- [5] SEMANČÍK, Maroš: V objatí živlov. Architektúra Vysokých Tatier 1871-1918. Spišská Belá - Matiašovce: Belianky - Maroš Semančík, 2020. (rukopis pripravovanej knihy)
- [6] VUJINOVIC, Gordana: A Palicsi Villák létrejötte, fejlődéstörténete és transzformációja. In: Letunk, 1988, č. 2, s. 332-366. ISSN 0350-4158.
- [7] WIETERSHEIM ESKIOGLOU, Karin von: Der Schweizer Stil und die Entwicklung des modernen Schweizer Holzhausbaus. 2004. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.3929/ethz-a-004940944>.

Zdroje

Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov
Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov. Fond Zbierka máp a plánov.
Východoslovenské múzeum Košice
www.fortepan.hu/Széman György
www.hungaricana.hu
www.profila.hu

Swiss style and its manifestations in the architecture of Bardejov Spa

Mgr. Slávka HUDÁKOVÁ

Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov, slavka.hudakova@pamiatky.gov.sk

Abstract

Swiss style is a significant worldwide architectural and decorative phenomena which presented itself also in the architecture of Bardejov Spa in 2nd. half of the in the 19th. century. Colonnade, gazebos, canopies above the springs, verandas and wooden portals of private villas and other spa structures were built in that style so rich in wooden ornaments. After the demise of majority of these historical buildings from vicinity of Bardejov Spa, Swiss style was almost completely lost. What little is still left from the original buildings with their wooden embellishments of 19th. century in Bardejov Spa, is only a fraction from the past glory days which we can now only admire in historical postcards and photographs. Not even preserved buildings built in Swiss style with the designation of National Cultural Heritage were salvaged with original decorative embellishments.

Since nobody has payed attention to the Swiss Style in Art History literature on Slovakia, this article attempts to bring at least a little bit of attention to it's origin, history, designs, ornamentation and with several examples closely show it's application in architecture of Bardejov Spa.

Key words: Swiss style, carved wooden ornament and panel ornament, architecture, Bardejov Spa

BARDKONTAKT 2021

Premeny kúpeľného parku v Bardejovských Kúpeľoch na začiatku 21. storočia

Ing. arch. Alexandra Lakatová-Klimeková – Dr. Ing. Peter Demčko

Architekt, Gorlická 11, 085 01 Bardejov/Krajinný architekt, Gorlická 9, 085 01 Bardejov

Premeny kúpeľného parku v Bardejovských Kúpeľoch na začiatku 21. storočia

Ing. arch. Alexandra Klimeková, Dr. Ing. Peter Demčko

Architekt, Gorlická 11, 085 01 Bardejov, asaklimek@gmail.com

Krajinný architekt, Gorlická 9, 085 01 Bardejov, pdemcko@gmail.com

Abstrakt

Centrálny kúpeľný park, obnovený v 70-tych rokoch 20. storočia prof. Otrubom začiatkom 21. storočia javil známky devastácie, zhoršeného zdravotného stavu drevinných i bylinných porastov a schátralosti prvkov drobnej architektúry. Z tohto dôvodu bola nevyhnutná obnova, aby ostali zachované výtvarné a funkčné hodnoty parkovej dispozície pre ďalšie generácie. Predmetom obnovy boli od roku 2005 (a stále sú) hlavne vegetačné prvky – drevinné a bylinné porasty vrátane obnovenia hlavných pohľadov a priehľadov na dôležité kompozičné ohniská. Obnova porastov kontinuálne prebieha až dosiaľ vzhľadom na to, že mnohé dreviny potrebujú bezpečnostný, resp. zdravotný rez. V súčasnosti sa pripravuje obnova a sfunkčnenie vodných prvkov odpočívadiel a atypických dlažieb parku.

Kľúčové slová: Kúpeľný park v Bardejovských Kúpeľoch, Premeny kúpeľného parku, Krajinná architektúra

1. Úvod

Kúpeľný park je definovaný ako „centrálny park, ktorý v kúpeľoch a rekreačných strediskách tvorí kompozičné a prevádzkové jadro týchto sídel. Preto ho považujeme za veľmi významný priestorový prvok, v ktorom sa sústreďujú všetky najvýznamnejšie exteriérové pohyby či pobyty a činnosti pacientov a návštevníkov. Tento centrálny park tvorí súčasne aj hlavnú spoločenskú komunikáciu, zabezpečuje kontakty medzi pacientmi a pasantmi. Je zároveň rozptyľovacím aj spojovacím uzlom, do ktorého sa zbierajú všetky prevádzkové trasy od liečebných objektov, hotelov, rekreačných stredísk a služieb dolesoparku a ďalej do okolitej voľnej krajiny.“ [1]

Prvé parkové úpravy okrem chemického rozboru minerálnych prameňov spomínal v roku 1795 prof. Kitaibel, hoci prvá písomná zmienka o území a minerálnych prameňoch pochádza z roku 1247. Prvý kúpeľný park bol graficky zaznamenaný v pláne z roku 1816 s novopostavenou Dolnou ulicou kúpeľných víl, kedy mesto Bardejov umožnilo uhorskej šľachte výhodne postaviť na území Bardejovských Kúpeľov prvé vilky. Podmienkou bolo, aby majitelia dodržali časový plán a postavili vilu v jednom roku. Od r.1815 sa tak kúpeľný park stáva centrálnym miestom vrátane minerálnych prameňov, ktoré sú v ňom umiestnené. Prvé známe maľby a litografie zachytili Bardejovské kúpele, ako idylickú vidiecku krajinu s potôčikom a okolitými lúkami s prepojením na lesy. Zaznamenané boli knižné prvé opisy a listy majiteľov víl, cestovateľov, a prvé fotografie Karola Divalda pôsobiaceho v Bardejovských Kúpeľoch od r.1865. Dobové fotografie a opisy z 19.storočia ale odhalili viac: kultúru, spoločensko-sociálny priestor, architektúru, prírodu - les a kúpeľný park ako centrum diania. Koncom 19.st. a začiatkom 20.st.sa najznámejšou časťou kúpeľného parku stal park so sochou Alžbety Rakúskej, manželky rakúskeho cisára Františka Jozefa I., nazývanej „Sissi“ od Adolfa Donátha /1903/. Dnes je pomník so sochou národná kultúrna pamiatka. V 19. storočí sa vďaka bratom Kľučovským kúpeľný park prepojil s kúpeľným lesom – **lesoparkom**/dnes ochranné pásmo 1. a 2.stupňa/, z ktorého sa prechádzalo do okolitého kúpeľného lesa /dnes ochranné pásmo 2.stupňa/. Už vtedy sa kúpeľný les stal súčasťou liečby pacientov a drobná architektúra sa stala jeho súčasťou /napr. rozhľadňa Čierna mláka/. [2][8]

V 60-tych a 70-tych rokoch 20.storočia vedenie kúpeľov, Československé štátne kúpele a.s., kompozične nadviazalo na historickú hlavnú os vedúcu od hlavnej dobovej cesty s lipovou alejou

/dnešná cesta do kúpeľov/ až po hotel Dukla, kde sa dnes prirodzene tratí a napája na okružnú historickú Hornú ulicu a prechádza plynule z lesoparku /lesného parku/ aj do kúpeľného lesa. Pri urbanistickom riešení kúpeľný park zostal stredobodom nových strategických budov a ich súčasťou bola aj parková úprava okolia vrátane výtvarného diela ako súčasť každej novej architektúry. Rekonštrukcia historického parku a parková úprava/1974/bola zadaná prof. Ivarovi Otrubovi, CSc. Profesor harmonizoval novovytvorený funkcionalistický priestor prírodne-krajinárskou dispozíciou v štýle anglického parku. Tá vytvorila veľmi dobrý základ pre existenciu parku nielen z hľadiska plošno-priestorovej štruktúry porastov a ich druhovej skladby zodpovedajúcej daným klimatickým podmienkam, ale aj z hľadísk prevádzkovo-komunikačných a ďalších funkčných hľadísk kultúrno - spoločenského kúpeľného života pacientov a návštevníkov.[3][4]

2. Stav poznania

Dnes sa pozornosť venuje kúpeľnému parku, ktorý je definovaný ako centrálna časť kúpeľného parku. Tá je prirodzene definovaná urbanistickou zástavbou zo 70-tych rokov 20. storočia od budovy kina Žriedlo /pôvodne Kultúrny dom/, hotela Minerál, LD Ozón, Kúpeľného domu -Balneoterapia, hotela Alžbeta, kolonády, LD Fontána a Strediska služieb. Ďalšie časti kúpeľov sú začlenené do lesoparku. Plocha samotného centrálného kúpeľného parku činí približne 10,3 hektára z celkovej plochy kúpeľ. parku 42 hektárov. Nadväzujúci lesopark /lesný park/ sa rozprestiera na ploche približne 1000 hektárov. Prieskumné a projektové práce na obnove porastov kúpeľného parku, najmä jeho centrálnej časti - priestoru medzi hotelom Astória, Kúpeľným domom a hotelom Alžbeta, sa zahájili v roku 2005. V tej dobe bolo jasné, že obnovu budú potrebovať aj ostatné časti parku, a to nielen porasty drevín a bylín, ale aj ostatné kompozičné prvky – drobná architektúra, vodné prvky, spevnené pochôdzne plochy a mobiliár. Prieskumné práce začali štúdiom pôvodných návrhov pána profesora Ivara Otrubu, ktorý navrhol obnovu kúpeľného parku v 70-tych rokoch 20. storočia. Prvá dokumentácia tohto druhu bola štúdiá „**Kúpele Bardejov – parkové úpravy centra**“ z roku 1975.[5] Našťastie táto podrobná štúdiá obsahovala výsadbové plány celého priestoru, a tak obnova najmä zmiešaných záhonov s drevinami, trvankami a trávami mala veľmi dobrý základ. Ďalšia dokumentácia tiež od profesora I. Otrubu z roku 1998 s názvom „**Bardejovské Kúpele – úprava peších komunikácií**“[6] bola skôr inšpiratívna vzhľadom na to, že z nej bola realizovaná len malá časť /napr. časť aleje v okolí objektu Tahy dvor, či chodník nad LD Ozón/, avšak vytvorila dobrý základ pre úvahy o obnove častí parku dosiaľ nedotknutých obnovou v 20. storočí.

3. Premeny kúpeľného parku v 21. Storočí

Začiatkom 21. storočia, v roku 2005 sa započala revitalizácia jadra kúpeľného parku, ktorá bola zadaná P. Demčkovi. Nadväzuje najmä na prírodne – krajinársku dispozíciu z 2. polovice 20. storočia od autora prof. I.Otrubu /1974-1976, spolupráca do r.2011/. Obnovou parku v 2. polovici 20. storočia ostalo nedotknutých len málo plôch zelene, napr. parčík pred objektom Melánia alebo plocha za objektom Tahy dvor, či iné menšie plochy, ktoré boli nanovo krajinársky stvárnené až začiatkom 21. storočia. Tieto uvedené plochy pozostávali zväčša z viac - menej pravidelných dispozícií z obdobia 60-tych rokov 20. storočia s pozostatkami starších secesných prvkov.

V prvej etape sa obnovou porastov riešili akútne problémy, akými boli poškodené či odumierajúce dreviny v **centrálnej časti parku**. Táto etapa bola realizovaná v období rokov 2007-2008. Tento stav nastal v dôsledku hustého zápoja korún stromov a absenciou zdravotno-pestovateľských zásahov v posledných rokoch, či desaťročiach. V zhoršenom zdravotnom stave sa nachádzali aj zmiešané záhony s drevinami, trvankami a okrasnými trávami, hlavné priehľady na dôležité kompozičné ohniská parku boli zaplnené dosadbami rýchlorastúcich, krátkovekých, prevažne ihličnatých drevín hlavne z rodu tuja. Z porastového zovretia boli uvoľnené mnohé dendrologicky či kompozične cenné jedince drevín, okrem iných napr. ľaliovník tulipánokvetý (Liriodendron tulipifera), jedince tsugy kanadskej

(*Tsuga canadensis*), apod. Arboristickému ošetrovaniu, v nevyhnutných prípadoch aj odstráneniu sa podrobili niektoré dreviny v dotyku s fasádami kúpeľných objektov, kde dochádzalo k zhoršeniu hygienických podmienok, alebo dreviny so značne zníženou fyziologickou a biomechanickou vitalitou, u ktorých hrozilo statické zlyhanie napr. v prípade nepriaznivých poveternostných podmienok.

Z obnovených a novovzniknutých dispozícií okrem jadra parku možno spomenúť napr. :

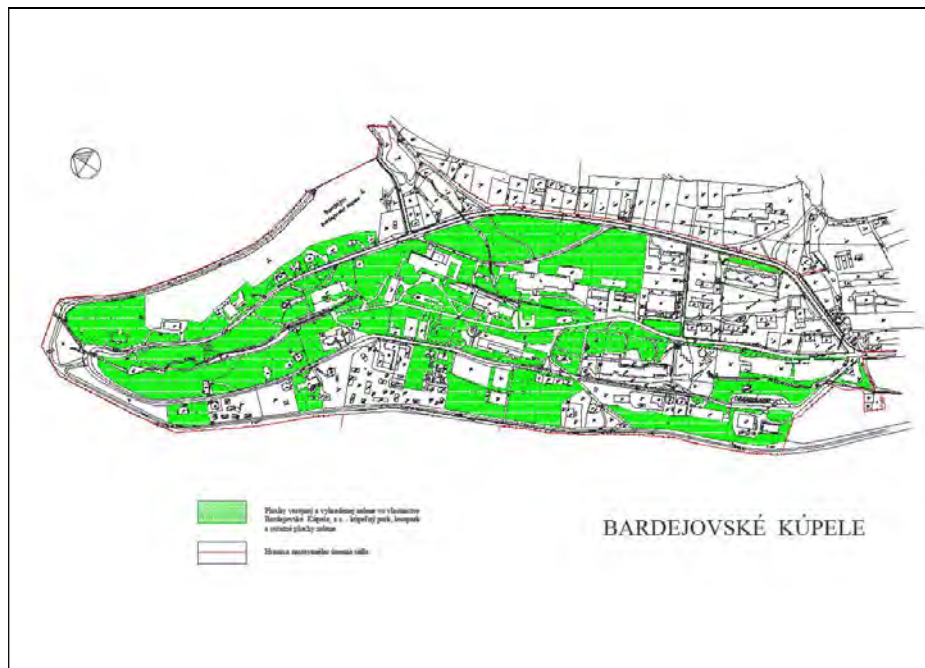
- **Parčík pri objekte Srnka** – autorom pôvodnej dispozície zo 80-tych rokov 20. storočia je prof. I. Otruba. Obnova bola realizovaná v roku 2009.[7]Zahŕňala obnovu záhonov, existujúce hodnotné dreviny, napr. skupiny rododendronov boli zachované, na terasovitých záhonoch boli doplnené výsadby trvaliek a tráv. Andezitové časti oporných múrikov boli zachované v pôvodnej podobe, odstránené boli len poškodené drevené časti zo železničných pražcov. Takisto ostali zachované pôvodné prvky mobiliáru a vybavenia /lavičky a osvetľovacie telesá/. Pre tento parčík je typická kompozičná a tvaroslovná jednoduchosť nadväzujúca na architektonický výraz liečebného domu, vyjadrená priamymi líniami.
- **Parčík pri objekte Melánia**/v súčasnosti objekt Riaditeľstva kúpeľov/-tento parčík s geometrickou dispozíciou ostal nedotknutý obnovou parku zo 70-tych a 80-tych rokov 20. storočia. Na základe inventarizácie drevín a jej vyhodnotení boli ponechané existujúce hodnotné dreviny zahŕňajúce napr. magnóliu trojlupienkovú/*Magnolia tripetala*/, pagaštany konské/*Aesculus hippocastanum*/, douglasku tisolistú/*Pseudotsuga menziesii*/, lipy malolisté/*Tilia cordata*/, či dub červený /*Quercus rubra*/, apod., došlo k odstráneniu dosadiel krátkovekých ihličnanov, hlavne tuje západnej /*Thuja occidentalis*/ a tvarovaných živých plotov v zlom zdravotnom stave. Týmto úpravami vynikol samotný objekt Melánie s predpolím, v ktorom sa nachádza parter s lavičkami, sochou, pokryvnými drevinami, trvankami a trávami. Zdravotno-pestovateľskými zásahmi do porastov sa zároveň otvoril priehľad východným smerom na objekt kolonády s hudobným pavilónom. Realizácia prebiehala v roku 2010.
- **Parčík za objektom Tahy dvor** – dosadby ihličnatých rýchlorastúcich drevín /najmä rod tuja a borievka/ zo 60-tych rokov 20. storočia zaplňali takmer celú plochu nádvoria tvaru písmena U. Ide o jeden z najstarších dochovaných stavebných objektov Bardejovských Kúpeľoch. Podľa mapových archiválií KPU Prešov na mieste terajšieho nádvoria a severne od neho bola v období baroka založená baroková dispozícia s jednoduchým šachovnicovým členením vegetačných polí, ktorá neskôr zanikla. Po jednaniach s investorom a KPU Prešov bol vybraný návrh parteru vychádzajúci z kompozičných princípov barokovej formy záhrady. Vznikla tak reminiscencia barokového parteru s jednoduchým členením – základ tvorí parterový trávnik obkolesený tehlovou dláždenou plochou jednoduchým lemovaním z buxusu vždyzeleného (*Buxus sempervirens*) s akcentom nároží z tisu červeného (*Taxus baccata*) a centrálnym kruhovým ružovým záhonom. Na severnom okraji nádvoria sa nachádzajú dva jedince pagaštana ružového (*Aesculus x carnea*) lemujúce výhľad na objekt liečebného domu Ozón. Týmto spôsobom vznikol v r. 2017 dvor s obytnými funkciami, ktoré na tomto mieste minimálne v 2. polovici 20. storočia neexistovali.
- **Priestor pri liečebnom dome Ozón**- predmetom obnovy pôvodnej dispozície navrhnutej prof. I. Otrubom boli hlavne zmiešané porasty drevín a bylín, pri juhozápadnej časti objektu pribudla k prístavbe jedálne nová úprava v roku 2010. [7]

Lokality, pre ktoré je v súčasnosti pripravovaná dokumentácia revitalizácie :

- Park pred objektom **Strediska služieb a kina /pôvodne Kultúrny dom/** - predmetom obnovy dispozície zrealizovanej v roku 1986 podľa návrhu prof. I. Otrubu bude revitalizácia vegetačných prvkov, centrálného odpočívadla, doplnenie mobiliáru, apod.
- **Lesopark** – v príprave je momentálne vypracovanie obnovy 1. etapy, tzn. úsek začínajúci za hotelom Dukla siahajúci západným smerom po pamätník vojakom 1. sv. vojny. Bude zahŕňať zdravotno-pestovateľské zásahy /odstránenie náletových, silne poškodených a odumretých drevín, invázných

rastlín, apod./, dosadbu podrastových drevín a bylín domáceho pôvodu /krov, trvaliek, tráv a papradí/ s cieľom zatriktívniť najmä porastové okraje v blízkosti hlavných peších komunikácií. Súčasťou 1. etapy bude aj revitalizácia okolia spomínaného **pamätníka vojakom padlým počas 1. sv. vojny**, ktorá bude zahŕňať obnovu spevnených povrchov, opravu, prípadne doplnenie mobiliáru a dosadbu staršieho hrabového živého plota. Samotná obnova lesoparku je rozvrhnutá na 4 na seba nadväzujúce etapy.

Obr.1: Mapa Bardejovských Kúpeľov – plochy verejnej zelene v zastavanom území – kúpeľný park a lesopark.
Zdroj: Dokument starostlivosti o dreviny – 1. časť, P.Demčko, 2020 /Foto: P. Demčko, 2021/

Obr.2: Satelitný snímok Bardejovských Kúpeľov s viditeľnou urbanistickou a plošno-priestorovou štruktúrou zelene. Zdroj: google.sk/maps /foto: A.Klimeková, 2015/

Obr.3: Centrálna časť kúpeľného parku, vľavo Kúpeľný dom. V strede jedna zo vzácných drevín kúpeľného parku – ľaliovník tulipánokvetý /Liriodendron tulipifera/, uvoľnený z porastového zovretia po zdravotno-pestovateľských prebiekach. Autor pôvodnej úpravy: prof. Ivar Otruba, 1975. Autor návrhu obnovy úpravy: Peter Demčko, 2005-2006. Realizácia obnovy: rok 2007-2008. /Foto : P.Demčko, 2021/

Obr.4: Parčík pred liečebným domom Srnka. Autor pôvodnej úpravy: prof. Ivar Otruba, 1984. Autor návrhu obnovy úpravy: Peter Demčko, 2008. Realizácia obnovy: rok 2009./Foto: P.Demčko, 2021/

Obr.5: Obytné átrium v Kúpeľnom dome-Balneoterapii. Autor pôvodného návrhu: prof. Ivar Otruba, 1975. Obrázok zachytáva obnovenú úpravu v roku 2021. V centre odpočívadlo s plastikou, vodným prvkom /zatiaľ nefunkčným/ a lavičkami. Autor návrhu obnovy: P. Demčko, 2020. Realizácia: 2021. /Foto: P. Demčko, 2021/

Obr.6: Parčík pred objektom Melánia po obnove. V strede a vpravo dva jedince dendrologicky zaujímavej magnólie trojlupienkovej /Magnolia tripetala/. Autor záhradno-architektonického návrhu: P.Demčko, 2008. Realizácia: 2010. /Foto: P.Demčko, 2021/

Obr.7: Objekt Tahy dvor – pôvodný stav z roku 2015 pred obnovou. Značnú časť dvora vypĺňali dosadby ihličnanov zo 60-tych rokov 20. storočia, chýbala komunikačná osnova, mobiliár, apod. /Foto: P.Demčko, 2015/

Obr.8: Objekt Tahy dvor – stav po obnove z roku 2017. Pôvodné dosadby ihličnanov z rodu tuja a borievka boli odstránené. Nová úprava – reminiscencia barokového parteru s buxusovým plotom, akcentami nároží z tisu a ružovým záhonom v strede. V pozadí liečebný dom Ozón. Autor záhradno-architektonického návrhu: P.Demčko, 2016. Realizácia: 2017. /Foto: P.Demčko, 2021/

4. Záver

Údržba porastov vegetačných prvkov- drevín a bylín, údržba vodných prvkov, prvkov drobnej architektúry a mobiliáru v kúpeľnom parku je nikdy nekončiaci, kontinuálny proces, ktorý svojim rozsahom, frekvenciou, intenzitou a odbornosťou významne rozhoduje o ďalšom vývoji parku a jeho funkčnosti či nefunkčnosti. Preto bola v tejto oblasti od začiatku 21. storočia a stále je zo strany vedenia Bardejovských Kúpeľov venovaná neustála pozornosť a každoročne je okrem bežnej údržby realizovaná obnova, či revitalizácia vybranej časti kúpeľného parku. Pre nasledujúce roky je veľkou výzvou revitalizácia vodných prvkov v centrálnej časti parku, obnova prvkov drobnej architektúry vrátane umeleckých artefaktov /tejto téme chceme venovať do budúcnosti samostatný príspevok/, ako i revitalizácia lesoparku /lesného parku/ v západnej časti kúpeľného sídla, ktorá plynule prechádza do okolitých lesných porastov /parkového lesa/ s vychádzkovými okruhmi s náučnou tematikou, ale i zariadeniami pre športové aktivity turistov i pacientov. V ďalšej údržbe a obnove častí parku je nevyhnutné zachovať druhovú diverzitu /rozmanitosť/ rastlín, vhodný pomer otvorených a porastových plôch, kompozičné pohľady a osi. Nemenej významné bude osvetové pôsobenie na návštevníkov a pacientov /niektoré jedince stromov sú už dávnejšie označené slovenskými vedeckými názvami/. Problematika obnovy vegetačných prvkov v kúpeľnom parku sa stáva byť multidisciplinárnu, nakoľko sa v ňom sústreďujú najdôležitejšie funkcie a aktivity a začínajú sa pripájať aj aktivity lesoparku a kúpeľného lesa, napríklad cyklotrasy. Nevyhnutnosťou sa stávajú pravidelný monitoring zelene a následné vyhodnocovanie starostlivosti o vegetačné prvky. Súčasťou tohto procesu je zabezpečovanie potrebnej dokumentácie na rôznych stupňoch – od pasportizácie zelene, dendrologických prieskumov drevín, cez ideové štúdie až po realizačné projekty konkrétnych riešení. Všetky tieto krajinné úpravy navyše budú odrážať aktuálne požiadavky vyplývajúce pomaly rastúcich klimatických zmien. Za zmienku stojí porovnanie, že z 23 národných kultúrnych pamiatok v Bardejovských Kúpeľoch sú 2 národné kultúrne pamiatky súčasťou kúpeľného parku /pomník so sochou cisárovnej Alžbety a pavilón Ľudový prameň/. Ostatné pamiatkové objekty kúpeľný park lemujú a sú jeho súčasťou. Dodnes ľudový názov „historický park“ pred hotelom Alžbeta vlastní okrem NKP pomníka „Sissi“ aj vzácne dreviny, ktoré sú súčasťou hodnotnej kompozície. Preto si tento samotný park s existujúcimi kompozičnými vzťahmi a kompozičnými prvkami /vegetácia, drobná architektúra, umelecké artefakty, vodné prvky, atď./ zasluhuje minimálne zápis do Zoznamu národných kultúrnych pamiatok. Taktiež vzhľadom na zvýšenie urbanizácie v posledných rokoch stojí za zamyslenie vrátiť sa k myšlienke pamiatkovej zóny, ktorá od roku 1989 stagnuje, no časom sa ukazuje byť aktuálnejšia.

Na záver je potrebné snáď dodať, že je iba otázkou času, kedy sa do prostredia kúpeľov, a teda aj kúpeľného parku vnesú nové požiadavky na životný priestor, ekologický prístup, hospodárne nakladanie so zrážkovou vodou /okrem už platnej legislatívy na ochranu prírodných liečivých zdrojov/ a recyklácia materiálov, ktoré vplývajú na trvalú udržateľnosť tohto špecifického a jedinečného kúpeľného prostredia.

Bibliografia

- [1] SUPUKA, Ján – FERIANCOVÁ, Ľubica a kol.: Vegetačné štruktúry v sídlach. Parky a záhrady. Názov publikácie. Nitra: SPU, 2008. Str.504 s. ISBN978-80-552-0067-5
- [2] Dulla Matúš a kol.: Slávne kúpele Slovenska. Bratislava : FOIBOS BOOKS s.r.o., 2014. str. 300. ISBN 978-80-87073-80-3
- [3] časopis PROJEKT 160, č.8/1972 Revue slovenskej architektúry, str. 4-5.
- [4] časopis PROJEKT č.2-3/1977 Revue slovenskej architektúry, str.10-11.

[5] Otruba Ivar: Kúpele Bardejov – Parková úprava centra. Brno, 1975

[6] Otruba Ivar: Bardejovské Kúpele – úprava peších komunikácií. 1998

[7] Wernerová Eva a kol.: Záhradná a krajinná architektúra na Slovensku. Bratislava: EUROSTAV, s.r.o., 2015. str. 25. ISBN 978-80-89228-42-3

[8] č. 2/2020 Z.z. Vyhl. Ministerstva zdravotníctva SR, kt. sa ustanovujú pásma prírodných a liečivých zdrojov v Bardejove a druhy zakázaných činností v ochranných pásmach prírodných liečivých zdrojov

Transformations of the spa park in Bardejovské Kúpele at the beginning of the 21st century

Ing. arch. Alexandra Klimeková, Dr. Ing. Peter Demčko

Architect, Gorlická 11, 085 01 Bardejov, asaklimek@gmail.com

Landscape architect, Gorlická 9, 085 01 Bardejov, pdemcko@gmail.com

Abstract

Central Spa Park, restored in the 70s of the 20th century by professor Otruba at the beginning of the 20th century, branshowed signs of devastation, the deteriorating health of woody and herbaceous vegetation and the dilapidation of elements of small architecture. For this reason, a restoration was necessary in order to preserve the artistic and functional values of the park layout for future generations. Since 2005, the subject of restoration has been (and still is) mainly vegetation elements-woody and herbaceous stands, including restoration of the mainviews and vistas of important compositional foci. The restoration of stands is ongoing until now due to the fact that many trees need arboristic care. Currently, the renewal and functioning of the water elements of the rest areas and atypical paving of the park is being prepared.

Keywords: Spa park in Bardejovské Kúpele, Transformations of the spa park, Landscape architecture

BARDKONTAKT 2021

Architektúra, príroda a umenie v kúpeľnom komplexe Sliač

Ing. Andrea Ľuptáková – Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD. – Ing. arch. Zuzana Grúňová, PhD.

Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, Lazovná 8, 975 65 Banská Bystrica/ Stavebná fakulta, UNIZA, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina

Architektúra, príroda a umenie v kúpeľnom komplexe Sliač

Ing. Andrea Ľuptáková, Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD.

Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, Lazovná 8, 974 01 Banská Bystrica,
andrea.luptakova@pamiatky.gov.sk, miloslava.michalcova@seznam.cz

Ing. arch. Zuzana Grúňová, PhD.

Stavebná fakulta, UNIZA, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, zuzana.grunova@uniza.sk

Abstrakt

História kúpeľov Sliač sa odvíja už od obdobia panovania Bela IV. V Notíciách ich spomína aj Matej Bel a pozornosť im venoval aj anglický šľachtický cestovateľ John Paget. V súčasnosti je schválený zámer na obnovu celého komplexu kúpeľov. Aké sú východiská a nároky kladené pri obnove zo strany ochrany pamiatkového fondu? Príspevok prináša komparáciu všetkých doposiaľ zmapovaných poznatkov - archívnych a pamiatkových prameňov a historických fotografií. Optimálne podmienky umožnili vznik zaujímavých architektonických objektov umiestnených v krajine, pričom sa ich súčasťou stali viaceré významné umelecké diela, vytvorené v kontexte site-specific art. Historické súvislosti vzniku a dobových premien kúpeľného komplexu Sliač konfrontujeme so súčasným technickým stavom. Kúpeľníctvo je jedným zo zaujímavých fenoménov, ktorému nie je venovaná výrazná pozornosť, pričom by sa mohli stať významným prvkom turistického ruchu a prezentácie historického dedičstva Slovenska.

Kľúčové slová: architektúra, kúpeľný komplex, pamiatková hodnota, metodika obnovy

1. Úvod

Banská Bystrica a jej okolie je známe nielen v súvislosti s baníckou tradíciou, ale aj vďaka kúpeľom Sliač. Slávny kúpeľný komplex postupne chátra, pričom dochádza k postupnej degradácii jednotlivých objektov, umeleckých diel a celého prostredia. V súčasnosti je zo strany vlastníka – spoločnosti KÚPELE SLIAČ a. s. riešený zámer obnovy celého kúpeľného komplexu. Problematiku obnovy jednotlivých parciálnych častí, ale aj komplexu je nutné riešiť konvergentno – divergentným spôsobom.

Nároky kladené pri obnove zo strany Krajského pamiatkového úradu Banská Bystrica (ďalej len KPÚ) a definovanej ochrany pamiatkového fondu predstavujú zásadné formatívne a obsahové kritériá pri obnove. Komparácia všetkých doposiaľ zmapovaných poznatkov – archívnych, pamiatkových prameňov a historických fotografií bola východiskovým zdrojom pre odborné metodické usmernenie, pre vlastníka, investora, ale aj celý rad ďalších odborníkov, ktorí sa podieľajú alebo budú podieľať na predmetnej komplexnej obnove. Z hľadiska druhových špecializácií (architektúra, výtvarné umenie, krajina, a pod.) je logické, že pri spracovaní viacvrstvového metodického usmernenia dochádza ku kooperácií rôznych odborníkov – architekta, urbanistu, historika umenia, historika, archeológa, botanika, odborne spôsobilých osôb na pamiatkové výskumy, reštaurátorov, stavebných inžinierov a pod.. Z hľadiska legislatívy ide o prienik nielen pamiatkového zákona č. 49/2002 Z. z. v znení neskorších predpisov, stavebného zákona č. 50/1976 Z. z., ale aj zákona č. 538/2005 Z. z. o prírodných liečivých vodách, prírodných liečebných kúpeľoch, kúpeľných miestach a prírodných minerálnych vodách.

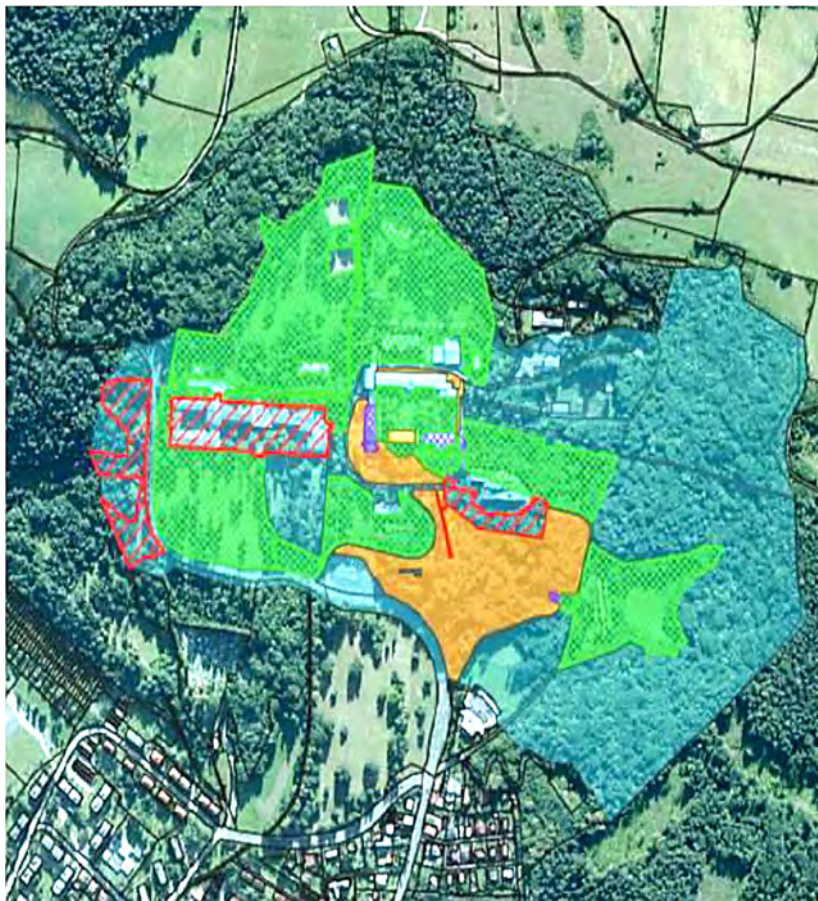
Málokedy je v praxi pamiatkara riešená obdobná komplexná obnova, ktorá je vysoko náročná na kooperáciu odborného – personálneho zastúpenia rôznych profesií a zároveň: časové, technické a technologické zosúladenie všetkých *aktérov* obnovy. Súčasná koncepcia obnovy súvisí so zámerom rozvoja ponuky liečebných procedúr, ale aj rozvoja cestovného ruchu a rekreácie.

2. Poznatky, autopsia a pamäť.

Kúpele Sliač patria do skupiny kúpeľných lokalít prvej kategórie medzinárodného významu, kde sú radené kúpele vo Vysokých Tatrách, v Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach, Bardejovské Kúpele, ale aj kúpele v Smrdákoch a v Dudinciach [1]. Oproti kúpeľom v Piešťanoch a Trenčianskych Tepliciach, ktoré mali rozvinutú staršiu infraštruktúru alebo Bardejovským kúpeľom, ktoré vďaka rozsiahlym investíciám v 70-tych rokoch 20. storočia dosiahly výrazný rozvoj, majú kúpele Sliač subtílnejší charakter.

Kúpeľný štatút k lokalite vydala Zvolenská župa v roku 1874. V roku 1921 sa dostali kúpele do správy štátu. Uznesením vlády Slovenskej republiky č. 830 z 18. novembra 1997 bol schválený **štatút kúpeľného miesta Sliač**. Kúpele Sliač sú zamerané na liečbu tzv. civilizačných chorôb, predovšetkým chronických porúch obehového ústrojenstva, vysokého krvného tlaku, arteriosklerózy, stavy po reumatickom zápale srdcových chlopní, po operáciách srdca a ciev. U detí ide najmä o liečbu reumatickej karditídy. Základom kúpeľnej liečby sú bazénové a vaňové kúpele, fyzioterapia, hydroterapia, elektroterapia, masáže a medikamentózna liečba. Využívaných je viacero prírodných liečivých zdrojov, pričom najdôležitejším je Kúpeľný prameň. Športovo-rekreačnú vybavenosť reprezentuje areál termálneho kúpaliska s ihriskami pre deti a tenisové kurty, ktoré ležia na rozhraní kúpeľného parku a lesoparku (obr. 1).

Obr. 1: Mapa kúpeľného komplexu Sliač. Zdroj: Ing. A. Fatureová, 2020. **Legenda:** zelené – plochy ktoré v systéme evidujeme ako NKP, červené – sú plochy, ktoré tiež evidujeme ako NKP, len nie aj pod parkom, oranžové – majú v LV kód ochrany pre OP, modré – majú byť súčasťou parku ale nie sú evidované a ani nemajú na LV žiaden kód.

V Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR (ďalej len ÚZPF) sú kúpele s areálom zapísané pod číslom 1119/1-8. Majú voľnú zástavbu v prírodnom prostredí kúpeľného parku. Kompletná infraštruktúra lokality je podrobne charakterizovaná v Územnom pláne mesta Sliač, pričom ide

o mestskú časť Rybáre. Územie kúpeľného miesta tvorí katastrálne územie mesta Sliač. Hranica vnútorného kúpeľného územia v styku so zastavaným územím mesta, odkiaľ vedie aj hlavná prístupová, cestná komunikácia. Prístupová komunikácia prekonávajúca výškový rozdiel medzi mestom v nive Hrona a kúpeľmi na terénnej terase nad ním, je ukončená pre návštevníkov v odstavnom parkovisku na západnom okraji zástavby kúpeľov. Od tohto priestoru sú vedené obslužné komunikácie k jednotlivým kúpeľným objektom a zariadeniam. Pamiatkovo chránené objekty a priestory sú: **Pomník letcom, Liečebný dom Detva (1819), Liečebný dom Slovensko (1840, s neskoršími úpravami v rokoch 1931 a 1944) – partizánska nemocnica s pamätnou tabuľou, kaplnka sv. Hildegardy (1/3 19. storočia, s neskoršími úpravami v rokoch 1856 a 1636), Liečebný dom Palace (so samostatným č. ÚZPF 11211/0, etapovite stavaný v 30-tych rokoch 20. storočia), kúpeľný park (definovaný najmä drevinami) s prameňmi prírodných liečivých zdrojov a altánok.** Okrem uvedených objektov sa v areáli nachádzajú aj neevidované stavby, ktoré pochádzajú z rôznych časových období, napr. historicky staršie liečebné domy Bratislava, Amália či Poľana a mladšie Kúpeľné domy I. a II..

V katastrálnom území mesta Sliač sú evidované **archeologické náleziská a nálezy** z obdobia praveku i stredoveku, ktoré dokladujú historický vývoj osídlenia mesta. Patria sem lokality:

- Sliačska dolina – nálezy zo začiatku doby bronzovej (zač. 2. tisícročia p. n. l.) [2],
- Pod kúpeľmi za školou, Horné zeme, ulica SNP - nálezy z osídlenia ľudu lužickej kultúry,
- Horné zeme, ľavobrežná terasa Hrona smerom na Veľkú Lúku – slovanské sídliská (7. – 9. stor.),
- miestna časť Hájniky, pod Kozákom, na ulici MDŽ, v južnej časti mesta oproti Borovej Hore na pravom brehu Hrona (v polohe Na kút) – nálezy slovanských črepov [3].

Pri posudzovaní zámeru vlastníka tvorili východiskový materiál KPÚ poznatky zo všeobecne dostupnej literatúry [4, 5, 6, 7], odbornej literatúry o architektúre [8, 9, 10], archívne materiály Archívu Pamiatkového úradu SR a činnosti metodikov KPÚ, ktorí už v rokoch 2005 a 2006 podrobne spracovali aktualizácie listy jednotlivých pamiatkových objektov (Ing. arch. Renáta Lieskovská, Mgr. Anna Skelton a Ing. arch. Jozef Sálus). Konzultantom z hľadiska archeológie bol Mgr. Martin Miňo a pre park: JUDr. Ing. Miroslava Šichtová z KPÚ Žilina a Ing. Anna Fatureová. Na základe terénnej obhliadky boli identifikované aj dve významné umelecké diela, vytvorené v kontexte site-specific art. K ich identifikácii prispela Mgr. Zuzana Majlingová zo Stredoslovenskej galérie v Banskej Bystrici a Mgr. Viera Kleinová zo Slovenskej národnej galérie v Bratislave. Ide o dve monumentálne diela od významných slovenských umelcov Antona Cepku a Milana Láluhu. Stav diel je dnes výrazne poškodený. V priebehu rokov došlo k zabudnutiu mien autorov a okolností ich vzniku v rámci stavby monolitného výrazu, situovanej nad prameňom Štefánik. Domáci obyvatelia a návštevníci najmä dielu A. Cepku dávali rôzne názvy, napr. *lietadlo, sova, ufo*.

Na základe všetkých zistených informácií boli stanovené podmienky pre realizovanie a rozsah pamiatkových výskumov: architektonicko-historických a umelecko-historických pri jednotlivých objektoch a reštaurátorského výskumu v kaplnke sv. Hildegardy. Súčasťou výskumov musí byť aj dendrologický prieskum. Na základe výsledkov výskumov a návrhoch pre obnovu bude zo strany KPÚ stanovený ďalší postup.

2.1 História kúpeľov Sliač a národné kultúrne pamiatky

Odhliadnuc od starších historických dejín a nálezov z obdobia praveku a stredoveku v lokalite sú kúpele vo všeobecnosti známe od 16. storočia, aj keď najstaršia zmienka o prameňoch na Sliači pochádza z roku 1244. Výstavba kúpeľov začala v 17. storočí. Lokalita Rybáre, nazývaná aj „Teplíce“, oficiálne „Thermae Ribariensis“, patrila k zvolenskému panstvu. Začiatkom 18. storočia zvolenská župa vymenovala osobitného hospodára kúpeľov a roku 1710 ho povýšila na inšpektora kúpeľov.

Stavebný rozvoj kúpeľov sa začal rozvíjať začiatkom 19. storočia. V roku 1819 dalo postaviť zvolenské panstvo jednoposchodovú budovu hotelového typu s 24 izbami pre hostí a v roku 1820 kúpeľnú budovu so štyrmi bazénmi: Panským (Herrnbad), Meštianskym (Burgernbad), Sedliackym (Bauerbad) a studeným, nazývaným „ľudovým“. V prvej polovici 19. storočia boli v areáli kúpeľov postavené dva hotely - dnešná Bratislava (obr. 2) a Detva, Thokoličkin dom a Szeréničkin dom (neskôr vila Anna –

v súčasnosti asanovaná). Vďaka zápisom anglického šľachtického spisovateľa Johna Pageta sa dozvedáme, že vybavenie interiérov kúpeľných budov bolo v tej dobe skromné, jednoduché, s bielymi stenami, ale napriek tomu si uchoval pozitívne spomienky na kúpele [11].

Evidované kultúrne pamiatky sú ukážkami príkladov stavieb z 19. a 20. storočia a dokumentujú zmeny, ktorými táto lokalita postupne prechádzala. **Hotel Detva** bol postavený pravdepodobne v 20-tych rokoch 19. storočia ako 1-poschodová budova so suterénom hotelového typu, s 3-traktovou dispozíciou, s klasicistickými fasádami.

Do roku 1830 patrili kúpele Zvolenskej župe. Od roku 1830 do roku 1850 boli majetkom uhorského štátu, ktorý ich roku 1850 predal za 60 000 zlatých Ľudovítovi Ketschovi. Hlavný dozor nad kúpeľmi mal lesný úrad v Banskej Štiavnici. Na čele úradu stál ministerský radca a cestovateľ Jozef Russeger, ktorý prvý vypracoval rozvojový plán kúpeľov a začal s realizáciou kúpeľného parku. Od roku 1868 patrili kúpele akciovej spoločnosti v Banskej Bystrici. V roku 1878 ich odkúpila kúpeľno-stavebná akciová spoločnosť vo Viedni, ktorá ich v roku 1882 predala Jurajovi Andreasovi Lenoirovi. Nový majiteľ vybudoval skleníky pre teplomilné rastliny, v roku 1889 postavil sanatórium Pannonia (dnes Poľana, obr. 3), zrekonštruovali sa prepojenia objektov, zavedený bol vodovod a kanalizácia, rozšírený a upravený bol park a okolie kúpeľov. Lenoir daroval kúpele roku 1893 svojmu rodnému mestu Kassel v Nemecku. Pod správou mesta Kassel boli kúpele až do roku 1918, keď ich odkúpil Alexander Just. Po roku 1918 prevzal správu nad kúpeľmi československý štát.

Obr.2 (vľavo): Historická fotografia - Hotel Bratislava a vzdialenejší Hotel Praha. Archív PÚSR, sign. 1612. **Obr.3 (vpravo):** Historická fotografia - Hotel Poľana. Archív PÚSR, sign. 11319.

Najväčší stavebný rozvoj kúpeľov bol koncom 20-tych a v 30-tych rokoch 20. storočia. V tom čase bol kúpeľný dom Hungária premenovaný na **Slovensko**. Pôvodný klasicistický objekt mal obdĺžnikovú pôdorysnú schému, bol 3-traktovej dispozície s centrálnou chodbou. Objekt bol rovnako ako kúpeľné domy Bratislava a Detva prepojený spojovacou zastrešenou chodbou z roku 1859. Začiatkom 40-tych rokov 20. storočia bola na zákazku Ministerstva zdravotníctva ČSR realizovaná jeho prestavba a prístavba. Projektantom stavby bol arch. Dr. Ing. Rudolf Stockar z Prahy [12]. Stavba bola realizovaná pod vedením arch. Františka Nováka zo Zvolena, v duchu vtedajšieho architektonického štýlu - funkcionalizmu. Objekt bol v roku 1931 postavený s úplným komfortom – ústredným kúrením, teplou a studenou vodou, osobným výťahom a telefónmi aj na izbách. V období SNP bola v tomto objekte umiestnená vojenská a partizánska nemocnica. Po roku 1948 bol objekt dispozične čiastočne upravovaný pre účely detskej zotavovne. Na fasáde objektu sa nachádza viacero pamätných tabúl, avšak iba jedna (z roku 1954, osadená pri príležitosti výročia SNP) je evidovaná ako národná kultúrna pamiatka.

Obr.4 (vľavo): Historická fotografia – celkový pohľad na kúpele Sliač. Archív PUSR, sign. 11323. **Obr.5 (vpravo):** Historická fotografia – často fotografovaná fontána pred Hotelom Slovensko. Archív PUSR, sign. 11370.

K objektom z 19. storočia patrí aj kaplnka sv. Hildegardy (obr. 6). Kúpele navštevovali príslušníci vyšších spoločenských vrstiev a aj habsbursko-lotrinskej dynastie. Výraznou osobnosťou vo vzťahu ku kúpeľom bol Albrecht Fridrich Rudolf Habsburský, poľný maršal a uhorský miestodržiteľ v rokoch 1851-59, ktorý navštívil Sliač s manželkou Hildegardou, dcérou bavorského kráľa Ľudovíta I. V Historickom schematizme banskobystrickej diecézy pre rok 1876 pri farnosti Hájniky sa uvádza, že kaplnka bola postavená veľkodušnosťou arcikňažnej Hildegardy. Hildegarda dala postaviť kaplnku, aby kúpeľní hostia nemuseli chodiť na bohoslužby do pomerne vzdialeného kostola v Hájnikoch. Kaplnku vybudovali v roku 1855 v blízkosti minerálneho prameňa Adam a za patrónku dostala sv. Hildegardu z Bingenu. Bola posvätená 1. júla 1855 banskobystrickým biskupom Štefanom Moyzesom. Projektant a staviteľ objektu je neznámy, najpravdepodobnejšie bol navrhnutý a postavený podľa dovezeného projektu – stavba má znaky mníchovského akademizmu (blízka Klenzovej Walhale pri meste Remeš). Pôvodný objekt bol menší, ale v rokoch 1936-1938 bola kaplnka rozšírená. Na mieste pôvodného presbytéria sa vytvoril predĺžením do strán transept a severným smerom vzniklo nové presbytérium. Pri rozšírení bol interiér doplnený nástennými maľbami od Jozefa Hanulu. [13]

Obr.6 (vľavo): Kaplnka sv. Hildegardy, ktorá patrí k jedným z najstarších stavieb v lokalite (sekundárne upravovaná, prestavaná), súčasný stav. Zdroj: Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD.. **Obr.7 (vpravo):** Historická fotografia - Kúpeľný dom Palace. Archív PUSR, sign. 11568.

Z 30-tych rokov 20. storočia pochádza kúpeľný dom Palace (architekt – R. Stockar, obr. 7), ktorého súčasťou je aj Altánok. Altánok bol postavený ako 2-podlažný, osadený v teréne, so zapustenou východnou stenou prízemí. Prízemie slúžilo na skladovanie záhradného nábytku, bolo prístupné so západnej strany objektu. Poschodie bolo s otvorenými bočnými stenami. Objekt slúžil ako hudobný

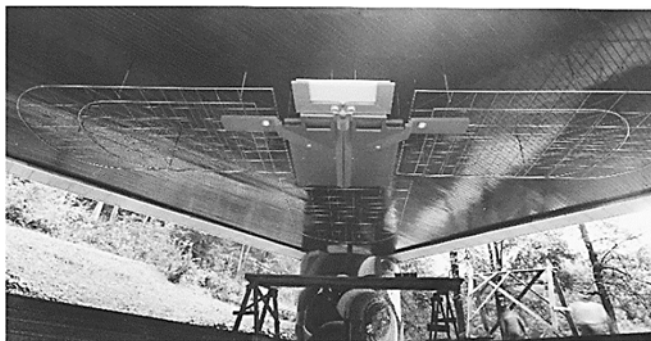

altánok záhradnej reštaurácie kúpeľného domu Palace. V roku 1953 prestavaný na bufet [14]. Hlavná pešia trasa ústi do priestoru medzi kúpeľnými domami Slovensko a Palace a napája sa na kúpeľnú promenádu.

Funkcionalizmus v 30-tych rokoch prináša nový jazyk architektúry, ako aj novú mierku kúpeľných stavieb, kde je ubytovanie, služby a spoločenský život sústredený v jednom celku. Matúš Dulla tento vývoj pomenoval „zajatím, do ktorého priviedli slovenskú kúpeľnú architektúru už medzivojnové kolosy sliačskeho Palace alebo sanatória vo Vyšných Hágoch“ [15]. Architektúra kúpeľných objektov v princípe musela reagovať na podmienky: ubytovacie, balneologické, prevádzkové a spoločenské. Samostatnou oblasťou bola tvorba a kultivácia prírodného prostredia, ktoré zahrnovalo tak parkové úpravy, ako aj priestory na oddych a spoločenskú interakciu, ako napríklad kolonády, pavilóny, kúpaliská. Typológia terapeutických prevádzok závisela od zdravotných indikácií kúpeľov, ako aj kvality a teploty vody [16]. V druhej polovici 20. storočia typizácia a pragmatickosť nových stavieb v prostredí kúpeľov bola niekedy riešená na úkor architektonického výrazu, budovy sa vyznačovali nižšou kvalitou stavebnej realizácie a úpravy interiérov [17].

Súčasťou kultivácie kúpeľného prostredia bolo taktiež umenie. Išlo buď o performatívne formy umenia, alebo o umiestňovanie umeleckých diel (objektov) do kúpeľných parkov, ale najmä do samotnej architektúry. Dobový stavebný zákon určoval povinnosť investovať percentuálny podiel do pevnej súčasti interiérov a exteriérov stavieb. V kúpeľnom prostredí mal mimoriadne cenné postavenie, o čom svedčí aj výber autorov diel. Okrem už uvedených diel A. Cepku a M. Lálu sa v intreviláne kúpeľov Sliač nachádza viacero objektov, zväčša kamoňosochárskeho charakteru, ktoré môžu byť dielami ďalších umelcov. Doteraz neboli podrobne zmapované a ich identifikáciu niekedy limituje aj súčasný technický stav.

Aj v blízkych lokalitách je možné uviesť obdobné príklady aplikovania výtvarných diel do prostredia kúpeľov, napr. v neďalekom Brusne – ide o úpravu objektov vzduchotechniky a pitných prameňov od Jozefa Jankoviča. Keramické monumentálne diela v liečebnom dome Veľká Fatra v Turčianskych Tepliciach v priestore vstupného foyeru a zrkadliska od sochára Juraja Martha dnes už žiaľ neexistuje.

Obr.8 (vľavo): Dobová fotografia objektu – stropnej plastiky z nerezocelu a hliníku od A. Cepku, 1984 [18].

Obr.9 (vpravo): Fotodokumentácia súčasného stavu výtvarného objektu A. Cepku, pričom je na fotografii čiastočne zachytené aj ďalšie monumentálne dielo – mozaika, ktorej autorom je M. Láluha. Zdroj: Mgr.

Miloslava Borošová Michalcová, PhD.

2.2 Súčasný stav kúpeľného komplexu Sliač

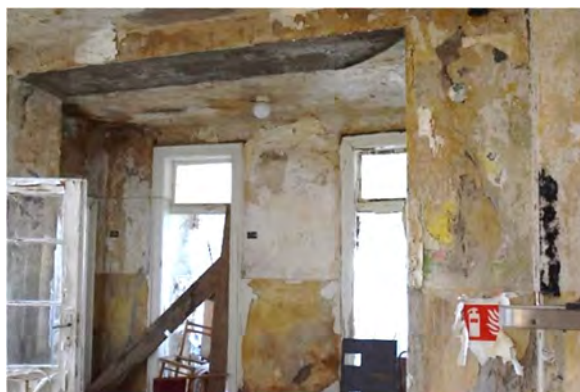
Súčasný technický stav parku, architektúr a umeleckých diel nie je vyhovujúci (obr. 8, obr. 9). Nachádzame zaniknuté skleníky a spustený park, prerastený náletovými drevinami, kríkmi a bylinami (obr. 10, obr. 11). Objekty nevyužívaných kúpeľných budov sú z dôvodu zanedbanej údržby v zlom až havarijnom stave, pričom môžeme identifikovať celý rad poškodený od pôsobenia vlhkosti, nefunkčných striech, poškodených náterov a omietok, absentujúcich dvier, rozbitých okien a neraz sa v miestnostiach nachádzajú stopy po dávnej funkcii, či rôzne predmety s atmosférou zvláštnej nostalgie alebo stopami po výtržníctve (napr. aj požiaroch). Celkovo uzavreté sú objekty: Bratislava (1819),

Amália (1860), jedáleň Tatra (1850, s prestavbou v roku 1942), rovnako aj stavby Detva, Starý Partizán, Kolkáreň, administratívne budovy aj Slovensko (obr. 12, obr. 13). Dochádza k značným stratám pamiatkových hodnôt.

Obr.10 (vľavo): Fotodokumentácia stavu parku. Zdroj: Ing. Andrea Ľuptáková. Vegetácia, podobne ako aj chodníky, sú dlhodobo bez údržby. V parku vznikli viaceré sekundárne cestičky. Vnímateľné sú náletové dreviny a viacero zdiveľo rastúcich kríkov. Zdroj: Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD. **Obr.11 (vpravo):** Neďaleko Kolkárne sa nachádza takmer zaniknuté oddychové miesto. Zdroj: Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD..

Obr.12 (vľavo): Fotodokumentácia objektu pod názvom Slovensko – exteriér, č. ÚZPF 1119/3. Zdroj: Ing. Andrea Ľuptáková. **Obr.13 (vpravo):** Interiér objektu Slovensko – identifikovateľné sú výrazné poškodenia v rozsahu náterov, dverných a okenných výplní. Zdroj: Ing. Andrea Ľuptáková.

Obr.14 (vľavo): Interiér objektu Slovensko, s prepadnutým stropom. Zdroj: Ing. Andrea Ľuptáková. **Obr.15 (vpravo):** Interiér objektu Detva, so stopami po požiari. Zdroj: Ing. Andrea Ľuptáková.

3. Kvalitatívne nároky verzus zámery vlastníka

Cieľom obnovy z pohľadu KPÚ je zachovať charakter kúpeľov, ich objemovo priestorovú štruktúru, prezentovať pôvodný architektonický výraz jednotlivých historických budov, autenticky zachovaných prvkov a detailov v interiéri a exteriéri, resp. rehabilitovať takéto prvky, ako i pôvodné parkové úpravy a prvky drobnej architektúry. Pôvodné, pamiatkovo chránené a nové reverzibilné riešenia musia byť odlišiteľné. Existujúce nevhodné stavebné úpravy, nekonvenujúce s charakterom kúpeľov (trafostanica, výmenníková stanica, bývalé riaditeľstvo kúpeľov, kolkáreň a pod.) je nutné eliminovať. Z hľadiska zabezpečenia pamiatkovej ochrany KPÚ prioritne apeluje na obnovu evidovaných NKP z dôvodu ich zlého až havarijného stavebno – technického stavu, nakoľko v blízkej dobe hrozí trvalá strata ich pamiatkových hodnôt. Po vykonaní všetkých určených pamiatkových výskumov bude možné zodpovedne prehodnotiť a aktualizovať pamiatkové hodnoty. Následne bude možné určiť ďalší postup pri obnove.

V rámci Územného plánu mesta Sliač v rozsahu koncepcie rozvoja cestovného ruchu a rekreácie je stanovená maximálna denná návštevnosť, schválená v nadradenej územnoplánovacej dokumentácii ÚPN VÚC Banskobystrický kraj – 3000 návštevníkov/1 deň letnej sezóny. Návrh koncepcie rozvoja počíta s tým, že obslužná komunikačná sieť vo vnútri zastavaného územia kúpeľov je využívaná výlučne pre obsluhu zariadení liečebných kúpeľov s vylúčením verejného využívania komunikácií verejnosťou a pasantnými návštevníkmi. Z pohľadu KPÚ je možné „statickú dopravu“ riešiť v území kúpeľov len v nevyhnutnom rozsahu.

V riešení rozvoja územia mesta Sliač je **akceptovaný v plnej miere jeho plošný rozsah kúpeľného parku**, funkcia a priestorové usporiadanie objektov a komunikačných väzieb medzi nimi. Pamiatkovo chránené objekty sú zachované v svojom pôvodnom prostredí bez akéhokoľvek zásahu a požiadaviek, ktoré by menili, alebo ohrozovali ich stavebnotechnický stav.

Zároveň je možno očakávať, že pri realizácii nových investičných zámerov budú zistené nové archeologické nálezy. Špecifickým spôsobom musí byť riešená obnova výtvarných diel, kde je nutné postupovať aj v súlade s dodržaním autorských práv.

Ďalšie regulatívy z hľadiska KPÚ sa zhodujú s cieľmi navrhovanej urbanistickej koncepcie rozvoja Územného plánu Sliač a aj s podmienkami stanovenými v Štatúte kúpeľného miesta Sliač. Medzi základné nariadenia patria: doplnenie kapacít kúpeľov je možné len na rezervných plochách, pričom musí byť rešpektovaná morfológia terénu, výšková gradácia, proporcionalita, vylúčené je vytváranie nových dominant, dopravná infraštruktúra v areáli musí byť riešená len v rozsahu zabezpečenia materiálno-technického zásobovania kúpeľov s elimináciou spevnených plôch a komunikácií.

4. Záver

Skladba pamiatkových objektov a ich rôznorodosti, miera ich zachovalosti a nožnej prezentácie, ako aj koncepcia tvorby príпустných, alternatívnych novotvarov v kúpeľoch Sliač predstavujú z hľadiska aplikovania pamiatkovej ochrany, zásad a metodík zaujímavý modelový príklad pamiatkovej praxe v kontexte transformácie kúpeľnej lokality. V súčasnosti sa javia ako najproblematickejšie: chátranie objektov NKP, zanedbanosť parku a schátralosť najmä monumentálnych stavieb 20. storočia, ktoré kedysi deklarovali pokrokovosť humanizmu socialistického zriadenia. Už v čase svojho vzniku boli v architektonickom, proporčnom a výtvarnom kontraste so staršou kúpeľnou štruktúrou a čas akoby tento rozdiel ešte zvýraznil. Vzhľadom na krátky časový odstup nie je v pamiatkovej praxi vždy ľahké vnímať historicky najmladšie vrstvy. Z pohľadu investorov sa často stáva, že funkcionalistické stavby sú vnímané ako „stavebný korpus“, nakoľko je ich vizuálny výraz minimalistický. Stávajú sa eventualitami pre nový dizajn, ktorý však nespočíva v adekvátnom architektonickom, výtvarnom a umeleckom zhodnotení, ale nejdennkrát sa rezignuje len na strohú stavebnú obnovu v rozsahu inžinieringu, bez prítomnosti architekta, s fasádami riešenými termoizolačným polystyrénom. Neúcty sa dostáva aj výtvarným dielam, ktoré kedysi tvorili pevnú súčasť interiérov a exteriérov liečebných ústavov.

Zmapovanie všetkých dostupných podkladov, intenzívna spolupráca viacerých odborníkov a výskumníkov, záujem o zachovanie funkčného využitia zo strany vlastníka a finančné možnosti sú predpokladom úspešnej obnovy lokality. Podobne ako v 70-tych rokoch 20. storočia aj dnes je preferovaná veľká ubytovacia kapacita nových liečebných ústavov s nevyhnutným zázemím služieb avšak nové architektonické koncepty (skôr hotelového typu) flexibilnejšie reagujú na bezprostredné okolie. Po ukončení všetkých pamiatkových výskumov a ich odbornom vyhodnotení, ako aj vytvorení architektonických návrhov na riešenie nových architektur, môže otvorený diskurz a aktívna kooperácia všetkých zúčastnených priniesť vhodné modelové riešenie ucelenej koncepcie rozvoja kúpeľných lokalít aj pre iné prípady disponovania s kultúrnym dedičstvom. Víziou mesta Sliač je nadviazať na dobu niekdajšej slávy – *genia loci*, kedy boli vyhľadávanými kúpeľmi. Výsledkom by mala byť realizácia komplexnej rekonštrukcie objektov a infraštruktúry celého kúpeľného areálu s ohľadom na možnosti dopravy, v rozsahu spĺňajúcom požiadavky a štandardy poskytovania služieb komplexnej kúpeľnej starostlivosti, s ambíciou doplniť ďalšie zdravotnícke služby, nielen pre domácich ale aj zahraničných klientov.

Bibliografia

- [1] ZAIČEK, Martin: Neskorý modernizmus v prostredí slovenských kúpeľov. In: *Architektúra & Urbanizmus*, zv. 5, 1 – 2 / 2016. Dostupné na: https://www.architektura-urbanizmus.sk/wp-content/uploads/A_U_1-2_2016_05-zaicek.pdf.
- [2] MIHOK, Ľubomír: Analýza stredovekých železných predmetov zo Sliača. In: *Z dějin hutnictví 39. Rozpravy Národního technického muzea 2009*. Praha 2009, s. 5 – 10.
- [3] MÁCELOVÁ, Marta: *Slovania vo Zvolenskej kotline*. Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2013. 132 s. ISBN 978-83-7490-656-2.
- [4] KOLEKTÍV AUTOROV: *Slovník obcí na Slovensku*, Bratislava, 1977.
- [5] KOLEKTÍV AUTOROV: *Slovník obcí banskobystrického okresu*, Banská Bystrica, 1968.
- [6] KOLEKTÍV AUTOROV: *Súpis pamiatok na Slovensku III*. Bratislava, 1969, s. 120 - 122.
- [7] HUDÁK, Štefan: *Stručný sprievodca- Sliač*. Bratislava, 1977.
- [8] LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana: *Rozmanité 20. storočie*. Bratislava : Perfekt, 2008, ISBN 978-80-8046-426-4, s. 41, 171.
- [9] DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava : Slovart, 2002, ISBN 80-7145-684-5, s. 357, 127-128, 370.
- [10] ZAIČEK, Martin – KALINOVÁ, Andrea – HLAVÁČOVÁ, Petra: *Architektúra starostlivosti. Slovenské kúpele v druhej polovici 20. storočia*. Bratislava : Archimera, 2019, ISBN 978-80-9724-415-7.
- [11] TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera: *Slovensko očami Európy. 900 – 1850*. Bratislava : Academia Electronic Press, 2003. ISBN 80-8910-423-1.
- [12] STOCKAR, Rudolf: Sliač. In: *Slovenský staviteľ 2*, 1932, s. 183 – 193.
- [13] GAJDOŠ, Milan: *Svätá Hildegarda a jej kaplnka na Sliači*. Združenie JAS Zvolen, 1997.
- [14] *Slovenský staviteľ*, číslo o kúpeľoch Sliač, Organizačná jednota staviteľov pre Slovensko, Bratislava, júl 1932, číslo 7, II. ročník.
- [15] DULLA, Matúš a kol.: *Slávne kúpele Slovenska*. Bratislava : Foibos books, 2015. ISBN 978-80-8707-380-3.
- [16] HLADKÝ, Rudolf: Budovanie kúpeľov: cesta k našim prírodným bohatstvám. In: *Projekt 21*, 1979, 5, s. 3.
- [17] VÍTEK, Jaroslav: *Komplexná analýza architektúry a urbanizmu zdravotníckych stavieb 1970 – 1980*. Časť B Kúpeľná starostlivosť. Komisia pre zdravotnícke stavby pri ZSA, Študijná úloha č. 1/79, Bratislava 1981.
- [18] KLEINOVÁ, V.: *Katalóg k retrospektívnej výstave Antona Cepku: Kinetický šperk*. Bratislava : SNG, 2016, ISBN 978-80-8059-193-9.

Architecture, nature and art in the spa complex Sliač

Ing. Andrea Ľuptáková, Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD.

Regional Board of Monument preservation Banská Bystrica, Lazovná 8, 974 01 Banská Bystrica,
andrea.luptakova@pamiatky.gov.sk, miloslava.michalcova@seznam.cz

Ing. arch. Zuzana Grúňová, PhD.

Faculty of Civil Engineering, UNIZA, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
zuzana.grunova@uniza.sk

Abstract

The history of the Sliač spa dates back to the reign of Bela IV.. Matej Bel also mentions them in Notices and the English aristocratic traveler John Paget also paid attention to them. At present, the plan for the renovation of the entire spa complex has been approved. What are the starting points and demands placed on the restoration by the protection of the monument fund? The article brings a comparison of all previously mapped knowledge - archival and monument sources and historical photography. Optimal conditions enabled the creation of interesting architectural objects located in the landscape, while several important works of art, created as the site-specific art. We confront the historical context of the origin and period changes of the Sliač spa complex with the current technical state. Spa is one of the interesting phenomena that is not given significant attention, and they could become an important element of tourism and the presentation of Slovakia's historical heritage.

Key words: architecture, spa complex, monument value, methodology

BARDKONTAKT 2021

Kúpele Sliach na prahu 21. storočia

Ing. arch. Martina Jelínková

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU
v Bratislave, Námestie Slobody, 19, 812 45 Bratislava

Kúpele Sliač na prahu 21. storočia

Ing. arch. Martina Jelínková

Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave, Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava, martina.jelinkova@stuba.sk

Abstrakt

Sliačske pramene sa k cieľnému liečeniu využívali najneskôr od začiatku 18. storočia, pričom od začiatku 19. storočia môžeme sledovať počiatky zámerne koncipovaných murovaných kúpeľných objektov. Kontinuálna výstavba a premeny areálu prebiehali v priebehu celého 19. storočia a boli ukončené rozsiahlou výstavbou komplexu Palace v tridsiatych rokoch 20. storočia, kedy už vlastníkom kúpeľov bola Československá republika. Týmto stavebným činom areál dostal v podstate dnešnú podobu. Od výstavby Palace okrem kúpeľného domu II a nekonceptne riešených čiastočných opravných prác neboli uskutočnené žiadne rozsiahlejšie rekonštrukcie či výstavby. V súčasnosti areál čaká pri plnej prevádzke niektorých objektov na svoju revitalizáciu. Odpoveď, akým spôsobom by mohla byť riešená obnova a rozvoj areálu, sa bude hľadať v plánovanej architektonickej súťaži. Predkladaný príspevok má ambíciu sprehľadniť komplikovaný stavebný vývoj kúpeľného areálu prostredníctvom transformácie historiografických poznatkov do vizuálnej podoby prepojením s mapovými podkladmi a dobovými fotografiami, pričom poukážeme i na menej známe hodnoty areálu a na osobnosti s nimi spojenými, ako napríklad Rudolfa Bernkopf-Stockara alebo Eleny Bellušovej.

Kľúčové slová: Kúpele Sliač, Rudolf Stockar, Elena Bellušová, komplex Palace

1. Úvod

Kúpele Sliač, ktoré v súčasnosti fungujú ako akciová spoločnosť, stoja pred aktuálnou výzvou, kedy v rámci architektonickej súťaže má byť riešený koncept obnovy a rozvoja areálu. Zámerom je obnova objektov a revitalizácia infraštruktúry areálu s úmyslom doplnenia ďalších zdravotníckych služieb, nárastom lôžkovej kapacity a zvýšením atraktivity oblasti pre turistov a širokú verejnosť. [1] Areál už podobným výzvam v minulosti čelil. Ak sa na históriu kúpeľov Sliač pozrieme z perspektívy liečby prevádzkovej v architektonicky zámerne riešených objektoch [2, s. 11], budeme datovať ich zrod do konca 18. a začiatku 19. storočia, hoci využívanie samotných liečivých prameňov siaha až do polovice 13. storočia. [3, s. 54] Kontinuálna výstavba a premeny areálu prebiehali až do začiatku 20. storočia. [4, s. 156] Po prvej svetovej vojne kúpele čelili vysokému dopytu po ponúkaných službách, ktorý následne viedol k požiadavke navýšenia lôžkovej kapacity a zároveň k snahe poskytnúť liečenie na úrovni zodpovedajúcej nárokom vtedajšej spoločnosti a technologickým možnostiam doby. [5, s. 184] Výstavbou vyplývajúcou z týchto nárokov sa v tridsiatych rokoch 20. storočia pôvodné centrum kúpeľov presunulo v rámci územia do novovzniknutých objektov a areál získal v podstate dnešnú podobu, pričom pôvodné objekty sa v lepšom prípade prestali využívať, v tom horšom už neexistujú. Naším zámerom je zhrnúť stavebný vývoj areálu kúpeľov Sliač a transformovať historiografické poznatky z odbornej literatúry do vizuálnej podoby prepojením s mapovými podkladmi a dobovými fotografiami, pričom poukážeme na menej známe hodnotné prvky kúpeľov. Článok má prispieť k poznaniu súčasnej situácie a jeho ambíciou je pripraviť tak jeden z možných východiskových podkladov pre komplexné riešenie pamiatkovej obnovy areálu postavenom na dôkladnom poznaní jeho stavebného vývoja.

2. Stav poznania

Kúpeľom Sliač je venovaná nejedna stať v rôznych druhoch dobových i súčasných publikáciách, čím sa potvrdzuje ich nesmierny význam a právom im je pripisované spojenie „Slovenské kúpeľné Lurdy“. [5, s. 184] Ak opomenieme literatúru pojednávajúcu o liečivých médiách a budeme sa zaoberať len publikáciami, ktoré rozoberajú históriu areálu s ohľadom na jeho stavebné premeny, môžeme tieto

publikácie deliť na také, ktoré sa zameriavajú na históriu kúpeľov s dôrazom na obdobie pred prvou svetovou vojnou [6] a také, ktoré sa sústreďujú najmä na opis výstavby v tridsiatych rokoch 20. storočia bez nadväznosti na predchádzajúce obdobie. [7] Prítom práve tento zásah viedol k zmene celkového fungovania areálu. Kompletnejší vývoj je najlepšie zachytený v publikácii „Slávne kúpele Slovenska“ od Matúša Dulla a kolektívu autorov a tiež v nedávno obhájenej dizertačnej práci venujúcej sa architektúre kúpeľných budov na Slovensku, kde kúpele Sliač boli predmetom výskumu formou prípadovej štúdie overujúcej možnosti a dopady aplikácií súčasných prevádzkových požiadaviek na pamiatkové hodnoty existujúcich objektov. [8]

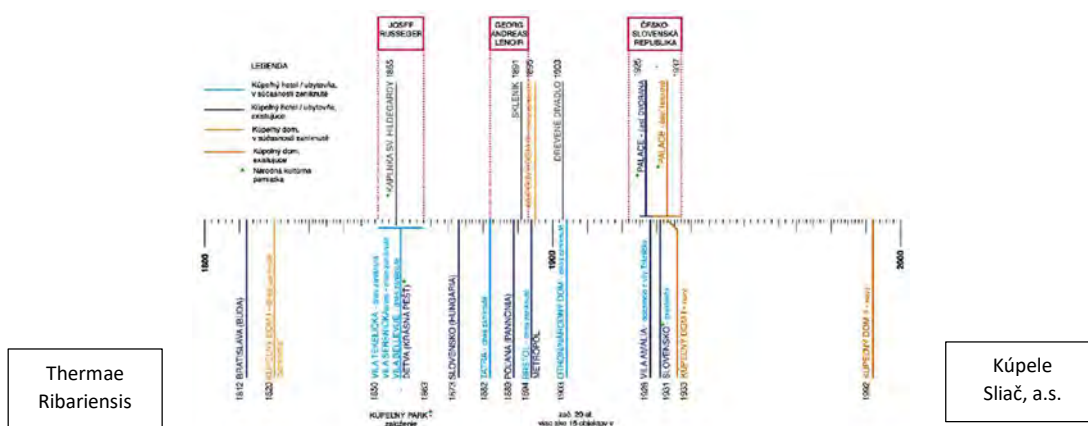
Na jednu stranu je takéto delenie na obdobie pred prvou svetovou vojnou a po nej logické, nielen kvôli majetkovoprávnym súvislostiam, ktoré boli na konci vojny markantné, ale najmä kvôli výraznému zásahu v období funkcionalizmu a celkovej premene areálu, kedy došlo k presunu centra kúpeľov z pôvodnej pozície do novovzniknutého komplexu Palace.

V našom príspevku však poukážeme na kontinuitu vývoja kúpeľného areálu, ktorá je stále badateľná a autenticky zachovaná. Zároveň na jeho súčasnom stave identifikujeme existujúce objekty z 19. storočia aj s ich historickými názvami a súvislosťami. Zameriame sa aj na autora premeny kúpeľov Sliač, Rudolfa Bernkopf-Stockara, ktorému je síce venovaná pozornosť v spomínaných publikáciách a komplex Palace je v nich opisovaný ako jeho vrcholné dielo, no pre lepšie pochopenie súvislostí považujeme za vhodné klásť väčší dôraz na jeho pestrú a rozsiahlu prax vedenú predovšetkým v Českých krajinách, kde pôsobil nielen ako architekt, ale aj ako dizajnér nábytku a úžitkového umenia v spoločnosti Artěl.

3. Stručný stavebný vývoj kúpeľov Sliač

Vývoj areálu je pomerne zložitý a jeho výklad v odborných publikáciách je často poprepletaný dobovými príbehmi, ktoré mali vplyv na jeho utváranie. V snahe pochopiť tento vývoj a súčasný stav skladby objektov je navyše celá situácia skomplikovaná zmenami názvov jednotlivých stavieb. Preto sme pre opis vývoja kúpeľného areálu zvolili metódu ľahko čitateľnej vizuálnej podoby vývoja prostredníctvom časovej osi doplnenej o mapové podklady z rokov 1860, 1933 a 2019, kde je čitateľná nielen poloha samotných objektov, ale aj celkové riešenie kúpeľného parku v tom ktorom období. Vychádzame z faktov spísaných v už spomínanej publikácii „Slávne kúpele Slovenska“, ktoré čiastočne dopĺňame informáciami z dizertačnej práce [8]. V časovej osi [obr.1] je značený vznik objektov s pôvodnými i súčasnými názvami a ich súčasný stav, to znamená, či vôbec existujú alebo sú zaniknuté. Nezaznamenávame tu prestavby a dostavby, respektíve presuny stavieb, ku ktorým prípadne došlo, pretože to nepovažujeme za podstatné, keďže ide o presuny jednak zaniknutých objektov a ďalej vždy boli presunuté v rámci blízkeho okolia k pôvodnej polohe stavby.

Sumár informácií o Sliačskych kúpeľoch obsiahnutý v časovej krivke jasne hovorí o tom, že kúpele boli

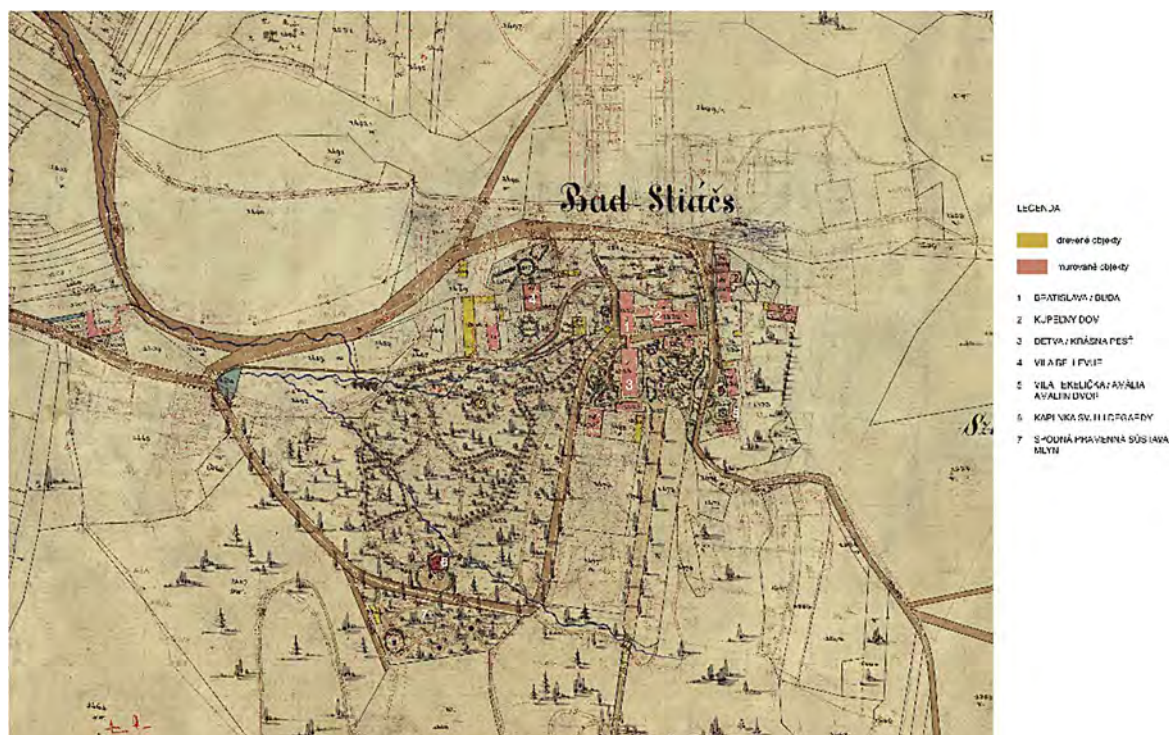

Obr.1: Časová os vzniku objektov v areáli kúpeľov Sliač. (Zdroj: autorka)

známe spočiatku 18. storočia pod názvom „Thermae Ribariensis“, čiže Rybárske kúpele, čo vyplývalo z faktu, že v minulosti sa na tomto území nachádzali pôvodne dve historické obce – Hájniky a Rybáre, povýše ktorých sa rozprestierala samostatná enkláva kúpeľov. Obec Sliáč vznikla zlúčením oboch obcí v roku 1959, no názov „Bad Sliáčs“ alebo jeho jazykové metamorfózy sa používal už v priebehu 18. storočia. [4, s. 156]

V celkovom vývoji môžeme hovoriť o troch obdobiach, kedy došlo k výraznejšiemu stavebnému ruchu znamenajúceho rozkvet kúpeľov: v období 1850 – 1863 vďaka zásluže Josefa Russegera, riaditeľa Banského a lesného úradu v Banskej Štiavnici, ďalej v rokoch 1882 – 1893, kedy bol vlastníkom kúpeľov Georg Andreas Lenoir, majiteľ chemickej továrne vo Viedni a hotela Meranhof v Merane a v období 1922 – 1937, kedy už kúpele boli vo vlastníctve Československej republiky. [4, s. 156-159]

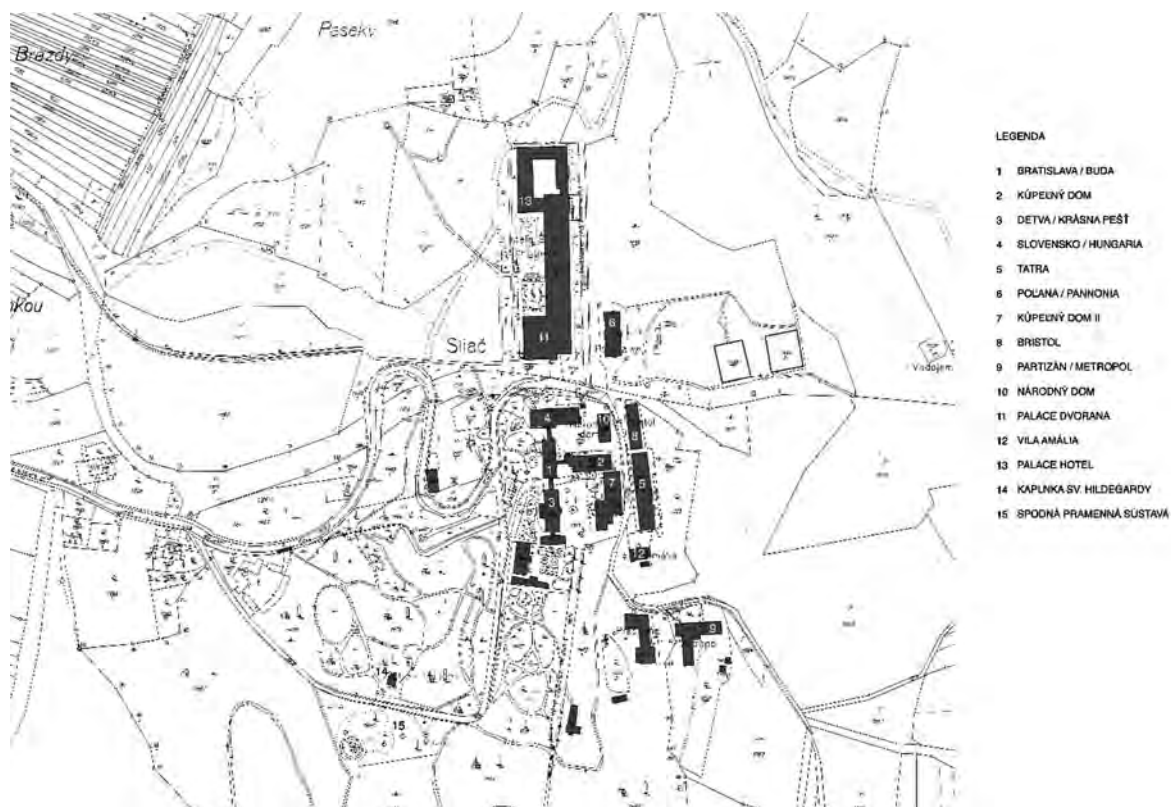
Obr.2: Výrez pôvodnej katastrálnej mapy územia Rybáre – Sliáč z roku 1860. V mape sú vyznačené identifikované objekty na základe bádania. (Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie, PK ML 4. Úprava mapy: autorka)

Obr.3: Kúpeľné objekty Buda (Bratislava) a Pest (Detva). Vľavo – historická pohľadnica z roku 1908, pohľad na západné fasády. Uprostred a vpravo súčasný stav objektov, pohľad na východné fasády. (Zdroj: Historická pohľadnica: KOSTELNÍK, M.: Kúpele na starých pohľadniciach. Súčasné fotografie: autorka)

Na mapovom podklade z roku 1860 [obr.2] je okrem murovaných hlavných hotelových a kúpeľných domov (červené objekty) čitateľné i množstvo objektov drevenej konštrukcie (žlté objekty) a taktiež pôvodná podoba parku. Zároveň je možné si všimnúť, že centrum kúpeľov sa nachádzalo v srdci územia medzi dvomi hlavnými komunikáciami. Poloha kúpeľného domu sa v priebehu 19. storočia menila, oscillovala buď v blízkosti horného výveru alebo bola situovaná priamo na ňom s tým, že sa v objekte nachádzali za sebou radené tri bazény s rôznou teplotou vody (Hernbad, Bürgernbad a Bauerbad). [4, s. 157]

Na situácii z roku 1933 [obr.4] je viditeľná výrazná zmena nielen v úprave parku, kedy bol zmenený aj tvar a poloha príjazdovej komunikácie, ale je tu zakreslený aj komplex budov Palace. Z tejto mapy a z faktu, že Palace bol stavaný postupne a za plnej prevádzky kúpeľov je možné usudzovať, že život v kúpeľoch sa sústredil po oboch stranách komunikácie.

Obr.4: Výrez otlaku katastrálnej mapy územia Rybáre – Sliac z roku 1933. V mape sú vyznačené identifikované objekty na základe bádania. (Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie, ODT ML 4. Úprava mapy: autorka)

Obr.5: Kúpele Sliac na začiatku 20. storočia. (Zdroj: DULLA, M. a kol.: Slávne kúpele Slovenska. Úprava: autorka)

Súčasná situácia v areáli je taká, že celkové dianie sa sústreďuje najmä do komplexu budov Palace a Kúpeľných domov I a II. Z exteriéru je využívané najmä námestie ohraničené Kúpeľným domom, Slovenskom, Bratislavou a Detvou, oblasť dolnej pramennej sústavy a exteriérové kúpalisko s tenisovými kurtami nad kúpeľmi. Ostatné časti areálu napriek svojej atraktivite sú zanedbané, a teda nevyužívané.

Obr.6: Mapový podklad pripravovanej architektonickej súťaže. Kúpele Sliac v súčasnosti. V mape sú vyznačené identifikované objekty na základe bádania. (Zdroj: Archinfo: Pripravovaná architektonická súťaž na obnovu a rozvoj kúpeľov Sliac. Úprava mapy: autorka)

Obr.7: Kúpeľné objekty Hungaria (Slovensko), Vila Amália (prestavaná Vila Tekelička) a Partizán (Metropol), súčasný stav. (Zdroj: autorka)

4. Kontroverzný komplex Palace?

Po roku 1919 sa začalo s postupnou rekonštrukciou kúpeľov, ktoré boli poškodené hlavne rabovaním, ako sa uvádza aj v dobovej tlači: "...kúpele, do ktorých Maďari hodne investovali a v ktorých stavali honosné budovy, boli po prevrate vydrancované." [5, s. 185]

V roku 1924, v čase, kedy už kúpele vlastnila Československá republika, bola vyhlásená súťaž na novú kúpeľnú budovu, pretože vďaka nebyľvalému nárastu hostí boli všetky pôvodné budovy obsadené a veľa pacientov bolo pre nedostatok kapacity odmietaných. Pôvodným zámerom vyhlasovateľov bolo vybudovanie spoločenského a reštauračného objektu, súčasne s hlavnou práčovňou a hospodárskym dvorom. Do užšej súťaže bol vybraný návrh Rudolfa Stockara s tým, že stanovené účely (reštauračná a spoločenská časť s divadlom) mali byť stavebne aj časovo rozdeliteľné a mali byť situované mimo kúpeľného centra, keďže išlo o „hlučný podnik“, ako sa uvádza v dobových textoch. V roku 1925 bol projekt prepracovaný a následne spracovaná kompletná stavebná dokumentácia.

Základný kameň bol položený 28.10.1927 a Rudolf Stockar bol poverený nielen vypracovaním riešenia vnútorného vybavenia všetkých sál, ale aj regulačným plánom tejto lokality. [5, s. 190] Zámer plánu bol nakoniec uskutočnený len v malej miere. Stockar celkovo počítal s výstavbou na ľavej strane od komunikácie a v pláne sa zaoberal aj výstavbou obce formou vilovej štvrte s obchodným domom a námestím so záhradnou úpravou, čo už však zostalo len vo fáze návrhu. [9, s. 30]

Vzhľadom na stúpajúci záujem hostí došlo v rokoch 1828 – 1829 k zmene pôvodného zámeru a namiesto spoločenskej haly s divadlom sa mal postaviť hotel s kapacitou 300 izieb a s potrebnými spoločenskými miestnosťami, ale bez divadla. Zároveň bol Stockar poverený návrhom adaptácie budovy Slovensko (bývalá Hungaria). [5, s. 191]

Na základe tejto požiadavky vzniká návrh 240 m dlhého komplexu Palace, ktorý je dnes vnímaný ako jeden celok. Ako uvádza autor návrhu: „Vedúcou čiarou regulačnej koncepcie, koncepcie pohľadovej, je tiahla biela hmota budov kúpeľného centra, tiahnuca sa v zeleni skoro po tejže vrstevnici, s oddelením stromovia od spodného i vyššieho dostavania.“ [5, s. 185]

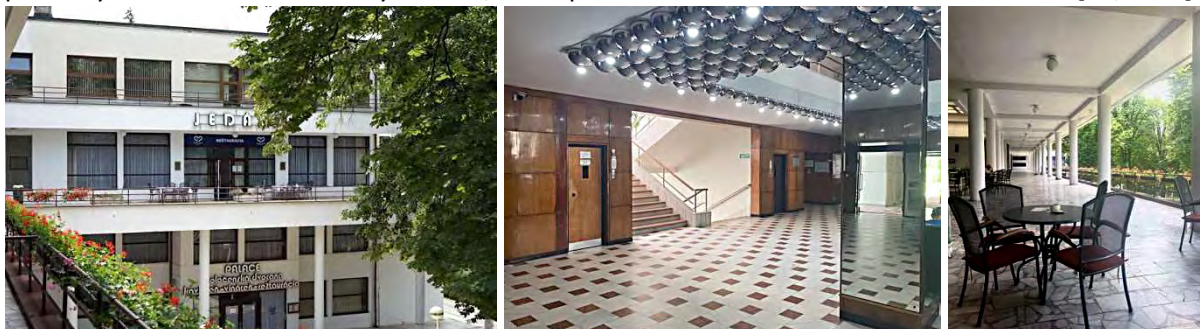

Obr.8: Komplex Palace, po výstavbe: pohľad na časť Dvorany, v pozadí s hotelom Slovensko, hotelová časť so vstupom. (Zdroj: Archív FAD STU)

Častokrát sa stretne v textoch venovaných architektúre Sliačskych kúpeľov s prívlastkami pre komplex Palace ako „chladne vznešený“ alebo je dokonca považovaný za „medzivojnový kolos, ktorý priviedol slovenskú kúpeľnú architektúru do zajatia“. [4, s. 32] Na základe jeho rozmernej pôdorysnej stopy, ktorá sa vymyká merítku historických kúpeľných objektov, si azda tento prívlastok zaslúži, no dalo by sa polemizovať o tom, či aj celková hmota tohto komplexu je tak kolosálna ako napríklad Ozdravovňa Morava v Tatranskej Lomnici od Bohuslava Fuchsa (výstavba v rokoch 1930- 1931). Zatiaľ čo Bohuslav Fuchs s myšlienkou „široká línie a plocha v dnešnej architektúre je jediný možný doplněk rozeklané horské siluety“ [10, s. 214] komponuje hotelovú časť ozdravovne ako kompaktnú hmotu členenú iba vsunutými lodžiami a len spoločenskú časť objemovo rozohráva, Stockar celý objem Palace člení na horizontálne a vertikálne časti. Ich zakomponovaním do siluety prostredia a zasunutím do terénu návršia ohraničeného vysokou vegetáciou autor docielil to, že objekt nepôsobí ako mohutná stavba, ale naopak je citlivo zasadený do zvlnenej krajiny. Ladislav Foltyn vo svojich textoch uvádza: „Kúpeľná budova tvorí komplex vzdušných, sčasti celkom otvorených, voľne zoskupených hmôt, usporiadaných v pravouhlom poriadku. Lodžie, balkóny, terasy a kolonády spájajú život v budove s okolím a uvoľňujú rozhranie medzi stavbou a prírodou. Osvetlené vyhliadkové terasy a kolonády často prirovnávali k transatlantickému parníku pri nočnej plavbe.“ [10, s. 218 – 219]

Keďže podrobnejšiemu opisu komplexu je venovaný napríklad článok „Kúpeľný dom Palace“ v periodiku Architektúra a urbanizmus [11], nebudeme sa týmto v príspevku zaoberať. Uvedieme len, že v polovici 50. rokov 20. storočia prebehli prvé rekonštrukčné práce v interiéroch komplexu v bruselskom štýle. [4, s. 161] Budova je zachovaná vo svojej hmotovej skladbe a vo väčšine dispozícií. Nutné opravy a úpravy boli však vykonávané nekoncepčne a došlo tak k strate mnohých detailov a pôvodných interiérov vrátane vybavenia, ktoré pochádzali tiež z návrhu Rudolfa Stockara. [11, s. 21]

Obr.9: Komplex Palace, súčasný stav: pohľad na časť Dvorany, foyer hotelovej časti po prestavbe v päťdesiatych rokoch, krytá promenáda spájajúca Dvoranu a hotelovú časť s vstupmi do jedální. (Zdroj: autorka)

5. Osobnosti kúpeľov Sliač

Aj v tejto časti by sme chceli upriamiť pozornosť na menej známe fakty, a preto v hlavnej časti textu vynecháme súpis historických osobností, ktoré sa v kúpeľoch liečili, hoci ich bolo množstvo. [12]

Náš najväčší záujem sústredíme na osobnosť, ktorá má najväčší podiel na súčasnej podobe areálu, a tou je architekt **Rudolf Bernkopf-Stockar (1886 - 1957)**.

Rudolf Stockar pochádzal zo starého rakúsko-švajčiarskeho šľachtického rodu a spolu s mladším bratom Jaroslavom zasvätili svoj život architektúre. Stockar navyše patril k osobnostiam, ktoré si mali možnosť vyskúšať rôzne architektonické štýly od secesie, cez kubizmus až po konštruktivizmus a funkcionalizmus. Po ukončení štúdia pracoval v mestskom stavebnom úrade a neskôr si založil projekčnú a stavebnú kanceláriu. Z jeho rozsiahlej architektonickej praxe spomenieme stavby týkajúce sa Slovenska. Takými sú okrem komplexu Palace a adaptácie kúpeľnej budovy Slovensko, nemocničné pavilóny v Levoči, Trenčíne a Trnave. Ako mladý architekt sa stal riaditeľom združenia Artěľ [13], ktoré sa venovalo výrobe nábytku a umeleckopriemyselným predmetom. Z jeho návrhov interiérov a zariadenia uvedieme predovšetkým návrh spálne pre Jana Masaryka, syna prvého československého prezidenta, na Pražskom hrade. Toto interiérové vybavenie je v súčasnosti inštalované

v prezidentskom sídle v Lánoch. Stockar sa venoval aj navrhovaniu drobných predmetov, akými boli vázy, kávové servisy a šperky. Niektoré z týchto predmetov sa vyrábajú dnes ako repliky. [14]

V tejto súvislosti poukážeme na zaniknuté zariadenie v sliačskom Palace: „Jedálne, čitateľská galéria, kaviareň i exteriérové priestory záhradnej reštaurácie boli pôvodne zariadené nábytkom, ktorý navrhol architekt Stockar“ [9, s. 30] Od Stockara pochádzali aj stolovacie servisy používané v reštauráciách. Navyše stolovacie súpravy používané v Sliači boli vyrobené v Sandriku v Dolných Hámroch a sú považované za najrozsiahljšiu zbierku z rokov prvej republiky vyrobenú v tejto továrni. [9, s. 30] Je zrejmé, že v archíve kúpeľov sa bude nachádzať aj výkresová dokumentácia k interiérom a pôvodnému vybaveniu a je otázne, či svitne nádej na jej znovuvyrobienie v podobe replík tak, ako sa tomu deje v prípade úžitkových predmetov spoločnosti Artěl.

Ďalej by sme chceli zmieniť osobnosť **Eleny Bellušovej (1908 – 1998)**. Táto maliarka, sochárka a monumentalistka je autorkou reliéfnej kompozície, ktorá sa nachádza vo vstupnej hale hotelovej časti Palace.

Študovala u Gustáva Mallého, Jána Mudrocha, Martina Benku a Maximiliána Schurmana a od roku 1947 bola členkou Umeleckej besedy slovenskej. Jej práce boli ocenené na domácich aj zahraničných prehliadkach. Medzi najvýznamnejšie ocenenia patrili napríklad strieborná medaila a diplom mesta Paríž získané na medzinárodnej výstave v roku 1966 v rovnomennom meste. [15]

Posledné, na čo by sme chceli upozorniť, je logo kúpeľov Sliač, na ktoré sme pri bádání narazili. Logo kúpeľov je stvárnené v secesnej ornamentike a podľa jeho charakteru je možné domnievať sa, že logo pochádza od Alfonsa Muchu, ktorý napríklad venoval obraz aj piešťanským kúpeľom. [4, s. 27] Pravdivosť nášho predpokladu je však potrebné preveriť podrobnejším bádáním.

Obr.10: Logo Kúpeľov Sliač, autor nepotvrdený. Stolovanie, dizajn Rudolf Stockar. Reliéfna plastika, Elena Bellušová. (Zdroj: Kúpele Sliač. KUBIČKOVÁ, K.: Projekt. Fotografia plastiky: autorka)

6. Záver

Kúpele Sliač ležiace medzi Zvolenom a Banskou Bystricou sú významným dokladom kúpeľníckej histórie na Slovensku, o čom svedčia aj mnohé zmienky o liečivých prameňoch datované už od 13. storočia. Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 15. storočia o nich písal Aeneas Silvius Piccolomini, neskorší pápež Pius II., vo svojom diele *Cosmografia*. V prvej polovici 16. storočia sa o nich zmieňujú Juraj Agricola a Juraj Wernher, ktorí sú autormi geografických a balneologických diel. [3,4] Ich význam však nie je meraný len počtom a datovaním zmienok, kde sa pramene spomínajú, ale aj stavebno-historickým vývojom celého kúpeľného areálu, ktorý odzrkadľuje dobové myslenie, potreby a zručnosti v oblasti architektúry, umenia a technológie. Skutočnosť, že od tridsiatych rokov 20. storočia sa v areáli nekonali žiadne koncepčne vedené rekonštrukcie, je síce alarmujúca a vďaka tomu došlo k poškodeniu mnohých objektov a aj k strate väčšiny interiérového zariadenia, no na druhej strane sa teraz naskytá možnosť k vydarenej rekonštrukcii postavenej na celostnom a zodpovednom prístupe s ohľadom na architektonické a urbanistické pamiatkové hodnoty celého areálu.

Poznámky

- [1] *Pripravovaná architektonická súťaž na obnovu a rozvoj kúpeľov Sliač*. Archinfo [online]. [2021-10-28]. Dostupné na: <https://www.archinfo.sk/diskusia/blog/urbanizmus-a-samosprava/pripravovana-architektonicka-sutaz-na-obnovu-a-rozvoj-kupelov-sliac.html>
- [2] Za architektonicky zámerne riešený objekt považujeme stavby, ktoré neboli len funkčnými štruktúrami (chyže pri nekrytých jamách a termálnou vodou), ale boli reprezentačnými architektonickými dielami. Toto rozdelenie sme prevzali z publikácie DULLA, M., KOSTELNÍK, M., SEMANČÍK, M.: *Slávne kúpele Slovenska*. Bratislava: Foibos books SK, s.r.o. 2014. ISBN: 978-80-87073-80-3
- [3] KOSTELNÍK, M.: *Kúpele na starých pohľadniciach*. Bratislava: Dajama. 2013. ISBN: 978-80-8136-019-0
- [4] DULLA, M., KOSTELNÍK, M., SEMANČÍK, M.: *Slávne kúpele Slovenska*. Bratislava: Foibos books SK, s.r.o. 2014. ISBN: 978-80-87073-80-3
- [5] STOCKAR, R.: *Sliač kúpele*. Slovenský staviteľ 2. 1932.
- [6] Napríklad publikácia *Kúpele na starých pohľadniciach* od Martina Kostelníka sa zaoberá výhradne dianím do 20. storočia.
- [7] Výstavba v tridsiatych rokoch je opísaná nielen v publikáciách, ale aj v periodikách. Z publikácií uvedieme predovšetkým nasledovné: FOLTÝN, L.: *Slovenská architektúra a česká avantgarda*, ďalej od DULLA, M., MORAVČÍKOVÁ, H.: *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Z periodík spomenieme nasledovné: KUBIČKOVÁ, K.: *Kúpeľný dom Palace* v *Architektúra & urbanizmus* 29 z roku 1995 alebo *Architekt Stockar a kúpele Sliač* v *Projekt 38* z roku 1996.
- [8] PASIAR, M.: *Architektúra kúpeľných budov na Slovensku. Prípadová štúdia Sliač*. Bratislava. 2019. FA-10805-44546
- [9] KUBIČKOVÁ, K.: *Architekt Stockar a kúpele Sliač*. *Projekt 38*, 1996, 2.
- [10] FOLTÝN, L.: *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939*. Bratislava: Spolok architektov Slovenska. 1993. ISBN: 80-900483-6-6
- [11] KUBIČKOVÁ, K.: *Kúpeľný dom Palace*. *Architektúra & urbanizmus* 29, 1995, 1 – 2.
- [12] V kúpeľoch Sliač sa údajne liečil aj kráľ Matej I. Korvín s manželkou Beatrix. Ďalej to bol napríklad arcivojvoda a uhorský palatín Jozef Habsburský s manželkou Dorotou, arcikňažná Hildegarda, srbská kráľovná Natália Chesco či maďarský revolucionár Lajos Kossúth. Z umeleckých osobností to boli napríklad Pavol Országh Hviezdoslav, Božena Němcová, Božena Slančíková-Timrava, Ľudmila Podjavorinská a iní.
- [13] LUKEŠ, Z.: *Od secese k avantgardě aneb kdo to vlastně byl Rudolf Stockar*. Archinfo [online]. [2021-10-28]. Dostupné na: <https://www.archinfo.sk/diskusia/blog/pamiatky-historia/od-secese-k-avantgarde-aneb-kdo-to-vlastne-byl-rudolf-stockar.html>
- [14] *Artěl – družstvo pro umění všedního dne*. Carrelli [online]. [2021-10-28] Dostupné na: <https://www.carelli.cz/clanek/60-artel--druzstvo-pro-umeni-vsedniho-dne>
- [15] *Elena Bellušová*. Web umenia. [2021-10-28] Dostupné na: <https://www.webumenia.sk/autor/3462>

Spa Sliač on the threshold of the 21st century

Ing. arch. Martina Jelínková

Faculty of Architecture and Design STU in Bratislava, Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava,
martina.jelinkova@stuba.sk

Abstract

Sliač springs have been used for targeted treatment since the beginning of the 18th century at the latest, and from the beginning of the 19th century we can trace the beginnings of deliberately architecturally designed brick spa buildings. The continuous construction and transformations of the area took place throughout the 19th century and were completed by extensive construction of the Palace complex in the 1930s, when the spa was already owned by the Czechoslovak Republic. With this construction project, the complex essentially acquired its present appearance. Apart from the construction of the Palace, the spa house II and the unconceptually solved partial repair works, no extensive renovations or new constructions have been carried out. At present, the area is waiting for revitalization during full operation of some buildings. The answer to how the revitalization, renovation and development of the area could be addressed will be sought in the planned architectural competition.

The present submission has the ambition to clarify the complicated construction development of the spa area through the transformation of historiographic knowledge into a visual form by linking with maps and period photographs, while pointing to lesser-known values of the area and personalities associated with them, such as Rudolf Bernkopf-Stockar or Elena Bellušová.

Key words: Spa Sliač, Rudolf Stockar, Elena Bellušová, Complex Palace

BARDKONTAKT 2021

Architektonická súťaž pre obnovu a rozvoj Kúpeľov Sliač
Ing. Mgr. Martin Beňuch – Ing. arch. Tomáš Sobota
KÚPELE SLIAČ a.s., 962 31 Sliač

Projekt obnovy a rozvoja Kúpeľov Sliač

Ing. Mgr. Martin BEŇUCH

KÚPELE SLIAČ a.s., 962 31 Sliač, martin.benuch@kupelesliac.sk

Abstrakt

Kúpele Sliač sa v minulosti radili k najväčším a najslávnejším kúpeľným miestam na Slovensku. Vplyvom dlhoročných súdnych sporov, ktoré sa týkali určenia akcionárskych práv, postupne upadala ich technická infraštruktúra a namiesto rozvoja začali upadať. Ich dnešný stav, najmä v oblasti technického stavu budov a zariadení je na pokraji prevádzkyschopnosti a väčšina (v minulosti plne prevádzkových) budov je dnes uzatvorená a chátra. Cieľom Slovenskej republiky, ktorá je výlučným vlastníkom Sliačskych kúpeľov je zvrátiť tento stav a prinavrátiť kúpeľom ich kvalitu a aj históriou dokumentovanú atraktivitu. Pri napĺňaní tohto cieľa je jednou z nosných tém obnova národných kultúrnych pamiatok a práve tejto téme sa budeme v kontexte prípravy architektonickej súťaže pre Obnovu a rozvoja Kúpeľov Sliač v tomto príspevku venovať.

Kľúčové slová: Kúpele Sliač, obnova, kúpeľné územie, funkcionalizmus, architektonická súťaž

1. Úvod

Kúpele Sliač patria k jedným za najstarších, najznámejších a zároveň najvýznamnejších kúpeľných miest na Slovensku. Zároveň sú to však v dnešnej dobe aj jedny z najmenej zmodernizovaných kúpeľov, nakoľko dlhoročná nejasná majiteľská štruktúra a z nej plynúce súdne spory zastavili rozvoj kúpeľov na desiatky rokov. Sú to tiež posledné štátne kúpele, v ktorých je Slovenská republika po ukončení súdnych sporov a usporiadaní majiteľskej štruktúry majiteľom celého kúpeľného areálu a všetkých budov a zariadení na jeho území.

S cieľom zachrániť tieto jedinečné kúpele sa ich akcionár rozhodol pripraviť podmienky pre obnovu a modernizáciu Kúpeľov Sliač a celý proces má začať verejným obstarávaním - Architektonickou súťažou návrhov. V Kúpeľoch Sliač sa nachádza viacero významných národných kultúrnych pamiatok:

- DOM LIEČEBNÝ - PALACE zapísaný v ústrednom zozname pamiatkového fondu SR pod číslom 11211/1 a zároveň zapísaný do registra pamiatok funkcionalistickej architektúry DOCO-MOMO
- KÚPELE S AREÁLOM, zapísané v ústrednom zozname pamiatkového fondu pod číslom 1119/1-7, súčasťou ktorej sú aj pamiatkové objekty "Liečebný dom Detva", "Kaplnka sv. Hildegardy", "Liečebný dom Slovensko", "Tabuľa pamätná", "Park" (Kúpeľný park), "Prameň", "Altánok".

Predmetom záujmu pamiatkovej ochrany je areál kúpeľov ako komplex, hoci na jeho území sa nachádzajú aj stavby a objekty, ktoré nie sú priamo pamiatkovo chránené. Územie kúpeľov je čiastočne pokryté ochrannými pásmami liečivých vodných zdrojov.

Geodetické zameranie územia je v súťažnej pomôcke P2 - Geodetické zameranie.

Geologické pomery územia sú v súťažnej pomôcke P3 - Geologické prieskumy.

Za jeden z najdôležitejších momentov tohto projektu považujeme možnosť navrhnuť komplexné riešenie obnovy celého kúpeľného areálu, budov, ktoré sa v ňom nachádzajú ale aj návrh riešenia a využitia rozvojového územia.

2. Východiská pre obnovu Kúpeľov Sliač

V rámci obnovy Kúpeľov Sliač budú v kúpeľnom areáli riešené existujúce a novonavrhované objekty, slúžiace pre poskytovanie služieb ústavnej a ambulantnej kúpeľnej starostlivosti, pre ubytovanie

a stravovanie kúpeľných hostí i návštevníkov kúpeľov, pre kultúrne a vzdelávacie funkcie, relax a trávenie voľného času. Urbanisticko-architektonický návrh riešenia obnovy areálu zahŕňa aj návrh riešenia kúpeľného parku.

V súvislosti s komplexnou obnovou kúpeľov je potrebné riešiť aj systém dopravy (peší pohyb, dopravná obsluha, zásobovanie, údržba, statická doprava) a navrhnúť situovanie nových technických, technologických a prevádzkových objektov kúpeľov.

Súťaž návrhov má za cieľ priniesť riešenie, ktoré bude komplexné vo všetkých ohľadoch a vytvorí podmienky pre citlivú a prijateľnú obnovu kúpeľov najmä s ohľadom na existujúce národné kultúrne pamiatky.

Z dôvodu, že je potrebné v úvodnej fáze reštartu kúpeľov dobudovať predovšetkým a výlučne lôžkové kapacity (pretože súčasná kapacita balneoterapie je dostatočná aj pre cieľový počet pacientov), bude pravdepodobne predmetom nasledujúcej zákazky projektová činnosť pre obnovu objektov LD Poľana, Slovensko, Bratislava a Detva / Natália.

Cieľom súťaže je najst:

a) najlepší rozvojový plán Kúpeľov Sliač, ktorý bude premietnutý do záväzného ÚPN-Z

b) najlepšie riešenie centra Kúpeľov Sliač, ktoré bude premietnuté do architektonickej štúdie a následne do projektového riešenia pre Liečebné domy v centre Kúpeľov Sliač: LD Slovensko, Detva/Natália, Poľana a Bratislava.

Riešenie ďalších stavieb bude predmetom ďalšieho verejného obstarávania v budúcnosti.

3. Obnova národných kultúrnych pamiatok

S pojmom národná kultúrna pamiatka sa v Sliačskych kúpeľoch priamo viaže ďalšie pomenovanie a to funkcionalizmus. Najvýznamnejšou NKP v Kúpeľoch Sliač je práve funkcionalistická stavba, ktorá v sebe spája funkcie ubytovania, stravovania a kultúrno-spoločenského vyžitia.

Komplex Palace bol vybudovaný v tridsiatych rokoch minulého storočia v štýle funkcionalizmu podľa návrhu pražského architekta Rudolfa Stockara. Stravovacia a spoločenská časť orientovaná smerom do nádvorja (jedálne, kaviareň, divadlo) objektu bola postavená v rokoch 1928 – 1930, ubytovacia (KH Palace***) v rokoch 1931 – 1943. Od roku 1998 je komplex Palace vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku a zachoval si v areáli kúpeľov dominantné postavenie. Jeho obnova si vyžaduje osobitný prístup nielen vo fáze jej návrhu ale i samotnej realizácie. V nadväznosti na mnohé funkcionalistické riešenie je podľa nášho názoru dôležité práve ponechať aj pre budúce riešenia funkciu tejto stavby, resp. zachovanie jej jednotlivých funkcií v tých priestoroch, kde sa nachádzajú aj dnes. Zároveň je však dôležité v rámci obnovy KH Palace priniesť želaný komfort pre kúpeľných hostí, ktorí v súčasnosti narúša napríklad potreba prechodu medzi ubytovacou a stravovacou časťou komplexu exteriérom. Toto riešenie je na jednej strane vynikajúcim prostriedkom na deklaráciu vhodnosti tejto stavby pre liečbu kardiovaskulárnych ochorení, kedy je pacient konfrontovaný s potrebou pohybovať sa v čo najprirodzenejšom prostredí a tak rehabilitovať svoj organizmus v bežných podmienkach, ktorým bude vystavený aj po ukončení liečby (pohyb v interiéri i exteriéri). Zároveň takéto riešenie budovy motivuje pacientov k väčšiemu pohybu a tak prispieva ku kvalitnej a prirodzenej rehabilitácii. Na druhej strane takéto prostredie znižuje komfort kúpeľných hostí, ktorí pred funkcionalistickým riešením uprednostňujú komfort, v tomto prípade všetky služby pod „jednou strechou“.

Obr. 1: Letecký pohľad na komplex LD Palace

Ubytovaciu časť komplexu LD Palace (severná časť objektu) tvorí 5 podlaží. Budova je v prevádzke od roku 1935, národnou kultúrnou pamiatkou sa stala v roku 1998. Aktuálnu kapacitu ubytovacej časti tvorí 349 lôžok, čo je v súčasnosti aj aktuálna kapacita celých kúpeľov. Zastavaná plocha predstavuje 4.621 m² a úžitková plocha 15.285 m².

Vybavenie: Lobby recepcia, kaviareň, malá a veľká spoločenská miestnosť, ambulancie lekárov, vedenie a administratíva kúpeľov, miestnosť intenzívnej medicínskej starostlivosti.

Stravovaciu a kultúrno-spoločenskú časť komplexu LD Palace (južná časť objektu) tvorí 7 podlaží. Budova je v prevádzke od roku 1930, národnou kultúrnou pamiatkou sa stala v roku 1998. Zastavaná plocha predstavuje 3.298 m² a úžitková plocha 10.511 m².

Vybavenie: dve kuchyne so skladovými priestormi, tri jedálne pre pacientov, jedáleň a ubytovanie pre zamestnancov, spoločenská dvorana - kaviareň, bar - celková kapacita, divadlo (kino).

Obr. 2: Pacientské jedálne a kuchyne

Obr. 3: Pacientské jedálne a kuchyne

Podmienky obnovy objektu vyplývajúce z pamiatkovej ochrany:

- Zachovať, obnoviť a prezentovať funkcionalistickú architektúru liečebného domu,
- Zachovať pôvodnú koncepciu architektonického diela, jeho dispozíciu a funkciu liečebného domu (komunikačné, prevádzkové, ubytovacie priestory,...), minimalizovať delenie pôvodných priestorov priečkami, v opodstatnených prípadoch použiť reverzibilný systém,
- Zachovať pôvodné konštrukcie, hodnotné architektonické, remeselné detaily, výtvarné prvky a originálne povrchové úpravy, navrhnuté autorom stavby (materiálová, tvarová a konštrukčná autenticita),

Liečebný dom Slovensko

LD Slovensko bol pred ukončením prevádzky využívaný ako detská liečebňa, v súčasnosti sú v prevádzke iba obchodné priestory.

Základné údaje :

- pamiatkový objekt NKP od roku 1963, v prevádzke po prestavbe bývalého hotela Hungaria podľa návrhu architekta Stockara od roku 1931 v štýle funkcionalizmu
- od roku 2011 nevyužívaný (odpojený od všetkých energií)
kapacita 126 lôžok
- 5 podlaží, zastavaná plocha 919 m², úžitková plocha 3326 m²

Obr. 4: LD Slovensko

Predpokladaná kapacita 100 lôžok (odhad - po úpravách dispozície).

Požiadavky na obnovu vyplývajúce z pamiatkovej ochrany:

- Zachovať, obnoviť a prezentovať funkcionalistickú architektúru pamiatkového objektu (obdobie prestavby 30. rokov 20. storočia), jeho objemovo — priestorovú skladbu,
- Zachovať pôvodnú dispozíciu a funkciu liečebného domu; minimalizovať delenie pôvodných priestorov priečkami, v opodstatnených prípadoch (dodržanie hygienických štandardov) použiť reverzibilný systém,
- Zachovať a rehabilitovať existujúce hodnotné architektonické, remeselné detaily, výtvarné prvky a originálne povrchové úpravy navrhnuté autorom stavby (materiálová, tvarová a konštrukčná autenticita) v interiéri a exteriéri,
- Farebnosť fasád realizovať v súlade s funkcionalistickou architektúrou

Liečebný dom Detva - pamiatkový objekt nehnuteľnej kultúrnej pamiatky

LD Detva bol využívaný ako ubytovacie zariadenie pre pacientov.

Základné údaje :

- klasicistický objekt Hotelu Pešť z r. 1863, 2.polovice 19.storočia, v r. 1891 bol drevenou krytou lávkou prepojený s Hotelom Buda (dnešný LD Bratislava) a Hotelom Hungaria (dnešný LD Slovensko)
- pamiatkový objekt NKP od roku 1963
- od roku 2007 nevyužívaný (odpojený od všetkých energií)
- kapacita 64 lôžok
- 3 podlažia, zastavaná plocha 954 m², úžitková plocha 2154 m²

Obr. 5: LD Detva

Predpokladaná kapacita 40 lôžok (odhad - po úpravách dispozície) - v tomto objekte možno izby luxusnejšieho charakteru

Požiadavky na obnovu vyplývajúce z pamiatkovej ochrany:

- Zachovať, obnoviť a prezentovať klasicistickú architektúru pamiatkového objektu (tvaroslovie, interiérové a exteriérové konštrukčné a remeselné prvky, detaily, použité materiály, farebnosť,) vrátane spojovacej chodby s LD Bratislava,
- Zachovať pôvodnú dispozíciu a rehabilitovať funkciu liečebného domu; minimalizovať delenie pôvodných priestorov priečkami, v opodstatnených prípadoch (dodržanie hygienických štandardov) použiť reverzibilný systém s minimálnym zásahom do pôvodných konštrukcií,
- Odstrániť všetky nevhodné mladšie stavebné úpravy a použité materiály,
- Vylúčiť zateplenie fasád kontaktným zatepľovacím systémom.

Kúpeľný park

Kúpeľný park sa nachádza v nadmorskej výške 320 - 380 m.n.m. v bukovo-dubovom lesnom vegetačnom stupni. Prevažná časť sa rozkladá na travertínovej lavici, ktorá má tvar jazyka. Jeho rozloha je 46 ha a obklopuje ho les o rozlohe 394 ha ktorý sa uplatňuje ako ekostabilizačný prvok. Pre pacientov a turistov sa tu nachádzajú časovo a fyzicky nenáročné 3 značkované „srdiečkové“ trasy s odstupňovanou záťažou: trasa A 2500 m, trasa B 3600 m, trasa C 5300 m.

Historický vývoj parku súvisí s vývojom kúpeľov, keď pri budovaní kúpeľných objektov boli priestory medzi nimi a v ich okolí upravené do udržiavaného parku. Už začiatkom 19.st. viedla topoľová alej od kúpeľných domov k minerálnym prameňom. Tu možno datovať aj vznik lipovej aleje a kaskádových jazierok pod Dettvou a Bratislavou. Už v polovici 19.st. ministerský radca a cestovateľ Jozef Ruseger vypracoval dlhodobý plán rozvoja kúpeľného parku. Druhé obdobie rozmachu kúpeľov i parku sa datuje od 1.6.1922 keď kúpele prešli do rúk štátu keď sa s budovaním objektov využívala výkopová zemina na pôsobivé terénne úpravy - vnik duchu moderny do záhradnej tvorby, ktorý dovtedy bol v romantickom a secesnom duchu.

V kúpeľnom parku je žiadúca obnova altánkov, v rámci krajinárskeho riešenia možnosť obnovy vyhlídkových bodov - ponechané na návrhu súťažiaceho s prihliadnutím na dendrologické pomery. Vyhlasovateľ plánuje zatraktívniť priestor kúpeľného parku, doplniť ho o informačný systém, osvetlenie, vo vhodných polohách navrhnuť neinvazívne intímne zóny s cvičebnými prvkami využiteľné aj pre účely terapie.

Predmetom pamiatkovej ochrany je:

Architektonické, krajinné a urbanistické hodnoty parku, pričom do architektonickej kompozície patria: pôdorys a topografia parku, vegetácia, prvky drobnej architektúry a stavebné objekty ktoré a dekoratívne prvky ktoré, tečúce aj stojaté vody.

Požiadavky na obnovu vyplývajúce z pamiatkovej ochrany:

- Zachovať a obnoviť kúpeľný park s rešpektovaním jeho založenia v roku 1860 a neskorších úprav v 40. rokoch 20. storočia (kompozícia architekta Kvapila, priehľady, aleje líp a cielená výsadba exotických drevín, výtvarné diela a pod.).
- Centrálnu časť kúpeľného parku navrhnuť v pôvodnej výsadbe trvalkových záhonov a letničiek, podľa zachovanej historickej fotodokumentácie.
- Park doplniť vhodnou výsadbou drevín s ohľadom na introdukcie jednotlivých druhov, alebo doby vzniku kultivarov.
- Mobiliár parku a prvky drobnej architektúry (altánky, lavičky, smetné koše, lampy...) navrhnuť v súlade s charakterom územia; odstrániť a vylúčiť situovanie typizovaných a katalógových prvkov.
- Pri obnove parku je vhodné doplnenie vodných prvkov (typy a druhy podľa historickej fotodokumentácie), aj za účelom zabezpečenia vodozádržných opatrení.
- Fontánu pred „LD Slovensko“ (na západnej strane pred LD), vrátane jej okolia, prinavrútiť do pôvodného stavu podľa historickej dokumentácie.
- Obnoviť kúpeľnú promenádu pred LD „Slovensko až po LD Natália“, podľa historickej dokumentácie (promenáda na západnej strane objektov)
- Informačný systém a ilumináciu v území parku riešiť komplexne a v súlade s návrhom prvkov malej architektúry.

4. Záver

V areáli Sliačskych kúpeľov sa okrem budov vyhlásených za národné kultúrne pamiatky (nie všetky boli spomenuté v rámci príspevku, napr. Kaplnka sv. Hildegardy) nachádza ešte ďalšie množstvo stavieb, ktoré majú byť predmetom riešenia Architektonickej štúdie a pre celé územie má byť spracovaná nová územno-plánovacia dokumentácia. Okrem opravy jestvujúcich stavieb sa očakávajú aj návrhy na umiestnenie a riešenie nových prevádzkových budov, ktoré majú ponúkať priestor pre ďalší rozvoj Kúpeľov Sliač. Samotná súťaž má potenciál predstaviť základný koncept fungovania kúpeľov a určenia vzťahov v území, ktoré budú predpokladom pre celkový projekt obnovy a rozvoja týchto kúpeľov. Predpokladaný termín vyhlásenia súťaže je začiatok roku 2022 a v lete toho istého roku sa predpokladá vyhlásenie víťaza a začiatok projekčných prác v takom rozsahu, ako to umožnia finančné možnosti Kúpeľov Sliač, resp. ich akcionárov. Nakoľko sa jedná o štátny majetok, dôležité slovo v tomto procese bude mať aj Útvár hodnoty za peniaze Ministerstva financií, ktorý bude posudzovať prínos tejto aktivity pre štát a jeho hospodárenie. Efektivita investovaných zdrojov však bude musieť byť posudzovaná v širšom kontexte, ku ktorému iste patrí aj téma obnovy Národných kultúrnych pamiatok, ktorej realizácia na jednej strane prináša výrazne vyššie náklady, avšak na druhej strane vyššiu hodnotu a atraktivnosť – najmä pri vhodnom výbere riešenia.

Samotný koncept pripravovanej súťaže má so sebou priniesť nielen očakávanú variantnosť riešení a v rámci výberu predkladaných prác aj rôznorodosť prístupov a návrhov ale aj očakávanú efektivitu využitia jednotlivých stavieb a funkcií v rámci kúpeľného územia. Dôležitými faktami bude iste aj energetická efektivita prevádzky, ktorá je dôležitá pre ďalšie hospodárne prevádzkovanie kúpeľov. Samostatnou témou bude samozrejme aj nákladnosť predstavovaných riešení a to aj vzhľadom na snahu o maximálne efektívne využívanie verejných zdrojov pri obnove majetku štátu.

Restoration and development project of Spa Sliač

Ing. Mgr. Martin Beňuch

KÚPELE SLIAČ a.s., 962 31 Sliač, martin.benuch@kupelesliac.sk

Abstract

In the past, Spa Sliač had been considered as one of largest and most famous spa complexes in Slovakia. However, due to prolonged lawsuits regarding specifying shareholder rights the spa's technical infrastructure has started to decay instead of developing. Its current technical state of its buildings and equipment is at the edge of its operability and majority of these buildings, previously fully functional, is currently closed and decaying. The goal of Slovak republic, the exclusive owner of spa Sliač, is to change this course and bring back its historically documented attractiveness and quality. While accomplishing this goal, one of the key pillar topics is restoration of national cultural monuments - this is the main focus of this article, in the context of architectural competition preparation for Restoration and development of Spa Sliač.

Key words: Spa Sliač, restoration, spa region, functionalism, architectural competition

BARDKONTAKT 2021

Drevo v architektúre kúpeľov na Slovensku

doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU
v Bratislave, Námestie Slobody, 19, 812 45 Bratislava

Drevo v architektúre kúpeľov na Slovensku

doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.,

Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava,
e-mail: eva.kralova@stuba.sk

Abstrakt

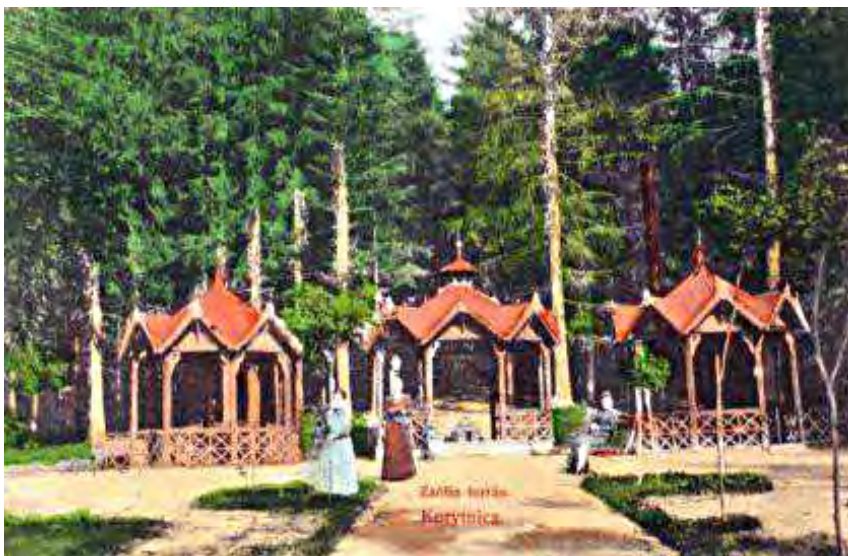
Príspevok predstavuje krátky historický prehľad o uplatnení dreva pri vzniku a rozvoji historických kúpeľných areálov na Slovensku. Drevo na tomto území bolo bežne dostupnou nahraditeľnou lokálnou surovinou, ktorá sa používala na pokrytie najrôznejších životných potrieb vrátane kúpeľníctva: budovali sa z neho stavby na vlastné kúpeľné aktivity, aj na sprievodné a doplnkové funkcie ubytovania, stravovania i spoločenského života. Tento trend bol narušený pôsobením zmien vyvolaných priemyselnou revolúciou, keď drevo v kúpeľných areáloch bolo nahrádzané inými, nie prírodnými materiálmi. Napriek nevhodným intervenciám vyvolaných týmito zmenami, v niektorých historických kúpeľných areáloch sa drevená architektúra a výbava z dreva zachovali vo funkčnom stave dodnes. Príspevok referuje o výsledkoch cieleného výskumu ohľadom drevených prvkov v kúpeľných areáloch, aj o otázke ich udržateľného zachovania. V závere predstavuje príklady ochrany obnovy autentických drevených prvkov.

Kľúčové slová: drevo, drevená architektúra, kúpele, kúpeľný areál.

1. Úvod

Kúpele a kúpeľníctvo - ako liečenie prostredníctvom kúpeľov, má na Slovensku dlhodobú – približne 2000-ročnú tradíciu. Je výsledkom dôverného poznania kvalít prírodného prostredia, jeho zákonitostí a procesov, ale aj schopností a umu tunajších obyvateľov, ktorí tieto kvality a procesy vedeli využiť v prospech svojho zdravia. Obyvatelia územia na južnej strane Tatier aktívne využívali minerálnu vodu a teplé minerálne pramene od praveku. Svedčí o tom najstarší materiálny doklad osídlenia nášho územia - archeologický nález skameneného výliatku hlavy neandertálskeho človeka v kamennej kope travertínu ako pozostatku prameňa vody formujúcej travertín v Gánovciach pri Poprade pred cca 105 - 130 tisíc rokmi) [1].

Ďalšie archeologické nálezy indikujú využívanie teplých vodných prameňov už začiatkom nášho letopočtu - Bojnice, Lúčky, Gánovce, Sliač, i lokality, kam „dosiahli“ antickí Rimania - Dudince na juhu Slovenska, pravdepodobne aj Piešťany.

Obr. 1: Pôvodné drevené altánky v zaniknutých kúpeľoch Korytnica. Zdroj:

<https://www.bystricoviny.sk/blog/lubomir-motycka-co-by-sme-tak-este-znicili/attachment/historia5-3/>

Archívne dokumenty a autorizované literárne zdroje potvrdzujú existenciu kúpeľov na našom území už od 13. storočia [2], [3], [4], [5]. Ich intenzívnejší rozvoj je dokumentačne sledovateľný od

18. storočia. V období okolo prelomu milénia došlo k stagnácii a útlmu kúpeľníctva - tak v dôsledku zmeny politického a hospodárskeho systému štátu, ktorý kúpeľníctvo nechal napospas neregulovanému trhu, ako aj zmenou vlastníckych pomerov kúpeľov. Aj keď neskôr došlo k miernemu oživeniu kúpeľníctva, diskontinuita systému spôsobila pokles kapacít a obmedzenieslužieb, vrátane zániku viacerých, dovtedy úspešných a dlhodobo fungujúcich, kúpeľov: z najznámejších Štrbské Pleso, Korytnica, Brusno. A to napriek tomu, že zdroje liečivého média sa nezmenili ani neobmedzili.

Obr. 2: Panoráma úspešných klimatických kúpeľov Štrbské Pleso na dobovej pohľadnici. Zdroj: [17]

Efektívne využívanie liečivého potenciálu územia bezprostredne súviselo s maximálnym využitím aj ostatných prírodných podmienok prostredia. Popri prítomnosti liečivého média (voda, bahno, neskôr čistý vzduch) pre kúpele boli veľmi dôležité tiež zdroje stavebného materiálu vhodného na výstavbu budov a špecifických zariadení na „ťažbu, zachytávanie alebo distribúciu“ liečivého média, alebo na realizáciu špecifických aktivít, prostredníctvom ktorých liečivé médium mohlo pôsobiť na človeka.

Geografická poloha Slovenska je charakteristická dostatkom kvalitnej drevnej suroviny i kamenného materiálu na výstavbu. Od počiatkov balneoterapie až prakticky do začiatku 20. storočia sa na rozličné budovy a zariadenia kúpeľov často používalo drevo: bolo ľahko dostupné, ľahko opracovateľné, v prírodnom prostredí pri správnej údržbe relatívne trvanlivé, umožňovalo širokú variétu konštrukcií. V prípade potreby bolo možné doplnkovými technológiami zvýšiť jeho ochranu, alebo rýchlo a aj za plnej prevádzky vymeniť poškodený kus. Nástup priemyselnej revolúcie a technologické inovácie vo výrobe stavebných materiálov v priebehu 20. storočia spôsobili, že staršie drevené stavby sa namiesto opravovania a údržby začali vymieňať za iné, postavené z modernejších materiálov. Aj v kúpeľoch. Podceňujúci postoj k „starým dreveniciam“ spôsobil, že uplatnenie dreva v kúpeľoch sa obmedzilo. Tiež v odbornej literatúre sa drevo v kontextoch kúpeľníctva nespomína, absentuje poznanie aj informácie o drevenej architektúre kúpeľov.

Cieľom tohto príspevku je upriamiť pozornosť na biele miesto v historiografii tak slovenskej balneoterapie, ako aj kúpeľnej architektúry: chce predstaviť riešenia, prvky i celé architektúry, ktoré úspešne plnili funkciu zlepšovania zdravia obyvateľstva i návštevníkov využívajúc k tomu prírodný materiál - drevo.

2. Prečo pozornosť drevu v kúpeľoch?

Tradičné uplatnenia dreva ako stavebného (a aj inak úžitkového) materiálu v našej historiografii architektúry sú všeobecne známe a relatívne aj dobre popísané. Okrem iného dokazujú, že drevo je univerzálny materiál poskytujúci benefity aj v oblasti podpory a udržania zdravia. Podnetom na použitie dreva sú vždy jeho vlastnosti – technické aj estetické. Drevo vďaka svojej unikátnej biologickej štruktúre a svojim fyzikálnym vlastnostiam má schopnosť vyvažovať viaceré rušivé aspekty moderného životného prostredia, napr. znižuje hlučnosť, tlmí vibrácie, vyrovnáva tepelné a vlhkostné výkyvy, pohlcuje pachy a rôzne výpary. Okrem toho estetizuje prostredie, prispieva k

individualizácii a ikonickosti priestorov prostredníctvom svojej farby, textúry ale aj vône. Skrátka: drevo harmonizuje a komplementuje prostredie kúpeľov. Tým zvyšuje účinok ich liečivého pôsobenia.

Podnetom na cielené skúmanie uplatnenia dreva v architektúre kúpeľov sa stali dve informácie o vedeckých štúdiách, ktoré potvrdzujú aktuálnosť významu dreva pre zdravotnú pohodu človeka, a tým aj pre úspešnosť kúpeľníctva. Výskum realizovaný v Kanade [6] dokumentuje upokojujúci účinok dreveného mobiliáru v interiéri na stresové napätie osôb zdržujúcich sa v danom priestore. Výskumy vedené na fínskych univerzitách [7] preukazujú hygienickú výhodnosť drevených povrchov z hľadiska minimalizácie „prežitia“ baktérií a vírusov. Oba faktory, ktoré boli predmetom skúmania týchto štúdií, sú v súčasnosti vysoko aktuálne aj pre kvalitu a úspešnosť kúpeľných procedúr.

Pri cielenom hlbšom skúmaní faktického uplatnenia dreva v architektúre kúpeľných areálov na Slovensku sa ukazuje, že o tom až tak veľa nevieme.

3. Stav poznania

Minerálne a liečivé pramene Slovenska boli predmetom záujmu mnohých autorov už od 16. storočia. Prítomnosť vôd s „nezvyčajnými vlastnosťami“, ktoré sa hojne vyskytovali v prostredí montánných území, nemohla uniknúť pozornosti odborníkov a učencov skúmajúcich podmienky rudonosných horstiev dnešného Slovenska. V priebehu 16. a 17. storočia viacerí poprední európski učitelia a bádatelia prírodných pozoruhodností (z nich mnohí boli lekári), navštívili Slovensko: popri štúdiu tunajšieho baníctva a hutníctva sa venovali aj výskumu minerálnych a termálnych vôd (Paracelsus, Agricola, angličania John Merin a John Beguin, nemci Gaspar Neumann a Leonard Thurnyesen a ďalší)[6]. Záujem o ne neutíchal ani v nasledujúcich storočiach. Na základe nariadenia Márie Terézie sa urobil podrobný výskum prameňov v Uhorsku v roku 1763. Vykonané výskumy objavili prevažnú časť v súčasnosti známych termálnych minerálnych prameňov a prebádali ich z hľadiska fyzikálnych vlastností, chemického zloženia a empiricky zistených liečivých účinkov. Vznikla o nich pomerne rozsiahla a podrobná odborná literatúra [8],[9].

Následne sa záujem o pramene čoraz viac orientoval na ich hospodárske využitie formou kúpeľných aktivít. Naďalej vychádzali popisy minerálnych a liečivých prameňov v prírodovednej, geografickej aj medicínskej odbornej spisbe, spravidla aj s informáciou o existencii kúpeľov. Publicita o kúpeľoch rástla aj prostredníctvom cestopisných sprievodcov. Vo všetkých týchto publikáciách je pozornosť venovaná vodám a ich liečivým účinkom, v prípade kúpeľov tiež chorobám, ktoré sa v nich liečia, vybavenosti a službám, ktoré tam poskytujú. Charakteristika architektúry a jej materiálnej podstaty sa však v nich neuvádza.

Nové méty a pohyby v kúpeľníctve v jednotlivých obdobiach sprevádzala aj zvýšená publicita o nich: vznikali monografie propagujúce miestnu balneoterapiu, čiastočne aj ich architektúru, formovala sa prierezová historiografia kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku [4], [5]. Architektonické hľadisko v týchto publikáciách bolo druhoradé. Nemožno však tvrdiť, že tvorbe architektúry v kúpeľných mestách (areáloch) sa nevenovala pozornosť: s odstupom 30 rokov od medzivojnových realizácií nové architektonické investície vznikali na základe architektonických súťaží, publicita o nich sa šírila hlavne na stránkach odborných architektonických časopisov - Projekt, Československý architekt, Architektúra ČSR. Realizácie novej architektúry v kúpeľoch na Slovensku faktograficky zachytáva prierezová publikácia *Premeny súčasnej architektúry na Slovensku* [11], mapujúca architektonickú produkciu za obdobie od konca druhej svetovej vojny do konca 80. rokov. Publikácia *Slávne kúpele Slovenska* [12] je o dobových trendoch architektonickej tvorby, kde uplatnenie dreva nie je prioritou. Uvedený prehľad literárnej produkcie o kúpeľoch na Slovensku naznačuje, že v poznaní absentuje hľadisko uplatnenia dreva v tvorbe architektúry a prostredia kúpeľov.

4. Predmet a metódy výskumu

Výskum vykonaný za účelom získania prehľadu o použití dreva, jeho údržbe a ochrane v našich kúpeľoch vychádzal z podrobnej analýzy literárnych zdrojov, doplnený bol zberom a analýzou

historickej fotodokumentácie a dostupných archívnych dokumentov. Výsledky boli konfrontované osobnou návštevou danej lokality, zistením a zdokumentovaním aktuálneho stavu. Zároveň sa sledovali podmienky a okolnosti ochrany dotknutých prvkov / súčastí.

5. Drevo v architektúre a prostredí kúpeľov

Aj keď termín „kúpeľná architektúra“ v prvom momente asocuje architektúru spojenú len s procedúrami kúpania, v skutočnosti predstavuje celý rad typologicky špecifických budov a zariadení na rozličné služby spojené buď s poskytovaním ozdravných procedúr, alebo na služby spojené s ubytovaním a doplnkovými aktivitami na podporu a posilnenie zdravia pacientov/návštevníkov, ako aj na komfort ich pobytu. Vzájomné pôsobenie prírodných liečebných zdrojov, cielených podporných /posilňujúcich procedúra prostredia kúpeľného areálu vyvoláva komplementárny, synergicky znásobujúci efekt na pacienta. Za kúpeľnú architektúru sa v tomto kontexte považuje každé architektonické dielo / kreácia v priestoroch kúpeľného areálu sídla kúpeľov.

5.1. Drevo v kontexte vývoja kúpeľných stavieb / typologizácia

Architektúra z dreva sprevádza kúpele na Slovensku prakticky od počiatku ich novodobej (stredovekej a novej) etapy. Spočiatku to boli **ochranné prístrešky nad prameňmi** - ešte ako doznievanie animozity k prírodným žilom a prvkom typické pre kultúru starých Slovanov.

Obr. 3, 4: Tradícia ochrany studničiek a prameňov minerálnych vôd na Slovensku vo viacerých regiónoch pretrváva dodnes. Na obr. strieškou prekrytý prameň rieky Hron, vedľa je krytie prameňa minerálnej vody „Medokýš“ v Jasenskej doline. Zdroj: autorka

Budovanie prístreškov nad voľnými (voľne prístupnými) prameňmi liečivých vôd v našich kúpeľoch malo okrem ochrannej funkcie aj funkciu orientačnú - upozorňovalo na jeho lokalizáciu. Vo viacerých kúpeľných areáloch sa takéto prístrešky pretransformovali do formy altánkov, individualizovali prostredie a stali sa ozdobou i identifikačným znakom daného areálu.

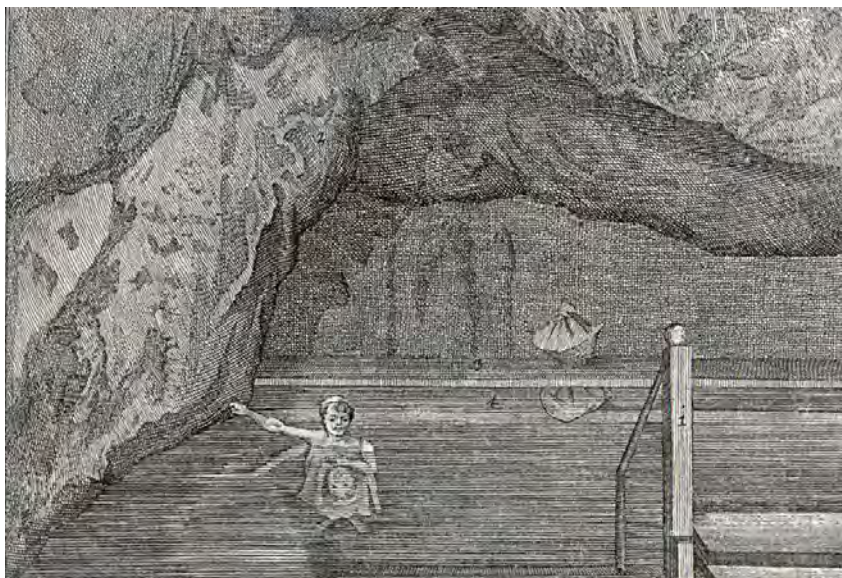

Obr. 5, 6: Drevené altánky nad prameňmi v Bardejovských kúpeľoch (1906, 60. roky 20. stor.) sa postupom času nahrádzali novými, tvarovo zodpovedajúcimi estetickému trendu doby. Zdroj: [15], [16]

Krytie voľne prístupných prameňov liečivej vody prístreškami v našich kúpeľoch sa zachovalo dosiaľ, aj keď väčšinou sú to prístrešky už z „moderných“ nedrevených materiálov.

V období, keď liečivé účinky prírodného prameňa boli už natoľko známe, že prírodný formát žriedla neumožňoval „obsłužiť“ všetkých záujemcov, ktorí k nemu prichádzali a tiež z dôvodu bezpečnosti kúpajúcich začali sa budovať **doštené kade a bazény**, ktoré umožňovali pohodlný a bezpečný kúpeľ v minerálnej / termálnej /liečivej vode. Drevené kade kúpeľov s kabínami sa v literatúre z 18. storočia s p o m í n a j ú vo viacerých oblastiach Slovenska (Piešťany, výdrevá horúceho kúpeľav Sklených Tepliciach - obr. 7).

Obr. 7: Výdrevá kúpeľa Parenica v Sklených Tepliciach v 18. stor. Zdroj: [1, s. 10]

V niektorých lokalitách otvorené kade a bazény dobudovali tak, že vznikli kompletnejšie kúpeľné domy, ktoré boli už aj murované. Také sú doložené dokumentmi z konca 16. storočia vo Vyšných Ružbachoch, z roku 1610 v Rajeckých Tepliciach, od 18. stor. v Bardejovských kúpeľoch, Sliači, Piešťanoch, Starom Smokovci [1], [2], [4].

Obr. 8, 9: Použitie dreva na kúpeľné kade je zrejme z historických traktátov a ilustrácií. Zdroj: [19], [20]

K využívaným prameňom alebo v miestach klimatických kúpeľov postupne pribúdali **hostince** (archívne uvádzané po roku 1600 v Bardejovských kúpeľoch [2], od 18. stor. postupne vo všetkých tatranských osadách, tiež v Rajeckých Tepliciach, Korytnici).

Obr. 10, 11: Drevená zrubová budova bývalého hostinca v osade Kežmarské Žľaby na dobovej pohľadnici (vľavo), vpravo foto zrubového hostinca v osade Tatranská Kotlina. Zdroj: [17]+ autorka

V oblasti Vysokých Tatier sa **jednoduché chaty na prenocovanie** pre vlastníkov pozemkov alebo poľovníkov (Starý Smokovec - 1793 - poľovnícka chata grófa Csákyho pri minerálnych prameňoch, postupne aj ďalšie chaty) stali zárodkami nových tatranských osád s liečivým poslaním - Vyšné Hágy, Matliare [13].

Záujem o umožnenie celoročnej, alebo aspoň predĺženej sezónnej prevádzky a vyššieho komfortu kúpeľov podnietili výstavbu budov murovanou technológiou: začali vznikať murované kúpeľné domy aj s vykurovaním, ktoré obsahovali prekrytý priestor samotného kúpeľa. Ani z tých však drevo nevyzrávalo: používalo sa na „technickú výbavu“ kúpeľných procedúr (drevené kade), na mobiliár interiérov, tiež na dekoráciu a vybavenosť exteriérov.

Nadalej sa drevo používalo na výstavbu budov a zariadení pre ďalšie doplnkové služby a na vybavenosť kúpeľných areálov: **altánky prekrývajúce pramene, haly na pitné kúry, zimné záhrady** a (aspoň čiastočne) **kryté promenády - tzv. kolonády, spoločenské „kursalóny“**, tiež **budovy technickej infraštruktúry sídla (mosty a pod...)**

Obr. 12: Zaniknutý kúpeľný dom v kúpeľoch Brusno bol postavený kombináciou murovanej technológie napríklad s drevenou nadstavbou poschodia. Zdroj: [21]

Osobitným priestorom na uplatnenie dreva v kúpeľných areáloch boli **kúpeľné parky**. Význam parkov v kontexte ozdravovacích procedúr kúpeľov sa ukázal ako mimoriadne pozitívny z psychického, zdravotného aj kultúrno-spoločenského hľadiska (psychohygienu, pohyb, regenerácia, relax, pozorovanie zmien a bádanie, miesto a motív kontaktov). Od sklonku 18. storočia sa zámerne a premyslene komponovaný kúpeľný park stal aktívnou súčasťou kúpeľných areálov: bol súčasťou

poskytovaných služieb s funkčnou výbavou umožňujúcou bezpečný pohyb v rozmanitých kompozíciách prírodných prvkov (chodníky, zaujímavé a esteticky atraktívne kompozície vegetácie, jazierka, vodopády), zariadenia na oddych i spoločenské stretnutia (lavičky, altánky, pavilóny).

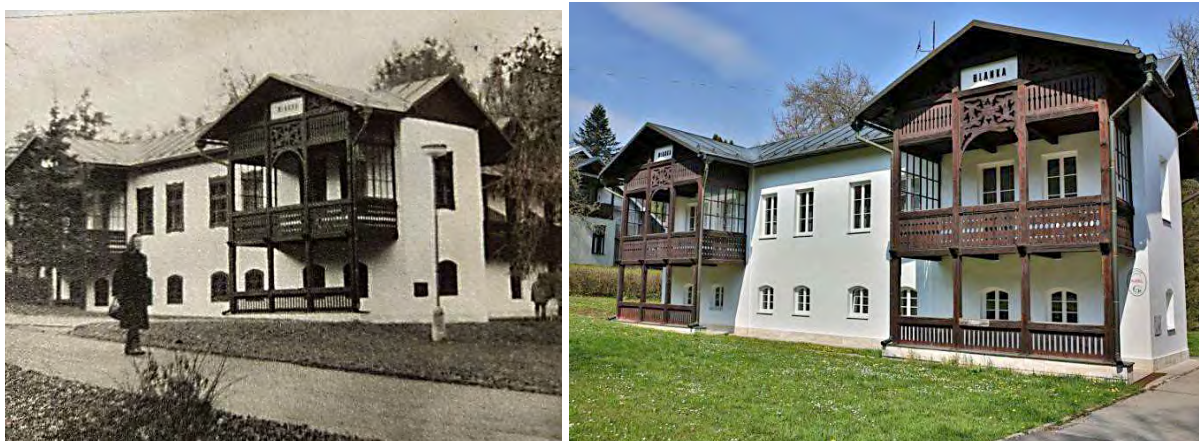

Obr. 13, 14: Kúpeľný park s jazerom a prvkami drevenej vybavenosti v Rajeckých Tepliciach. Zdroj: autorka

5.2. Konštrukčné možnosti dreva

Dobrá dostupnosť drevenej suroviny, spravidla s minimálnou dopravnou vzdialenosťou, ľahká opracovateľnosť a prítomnosť zručných remeselníkov, ktorí boli schopní zhotoviť primeranú stabilnú konštrukciu budovy, boli výhody, ktoré preferovali jeho použitie. Najčastejšou technológiou výstavby na budovy trvalejšieho charakteru bol zrub, na jednoduchšie stavby tiež kostra z drevených stĺpikov obalená doštením. Aj keď drevo umiestnené v prostredí s vyššou a premenlivou vlhkosťou (čo je prípad kúpeľov) má obmedzenú trvanlivosť, jeho dostupnosť a ľahká opracovateľnosť umožňovali rýchlu výmenu poškodených prvkov bez obmedzovania prevádzky.

Príklad úspešných horských kúpeľných centier v Alpách spôsobil, že pri výstavbe kúpeľov na Slovensku približne od polovice 19. storočia sa začala častejšie uplatňovať technológia kostrstavby z drevených stĺpikov s murovanou výplňou stien (nemecky: Fachwerk). Je to technológia, ktorá poskytovala stavbe lepšie tepelnotechnické i hygienické vlastnosti a umožňovala predĺžiť kúpeľnú sezónu aj mimo letných mesiacov. Aj keď táto stavebná technológia na Slovensku nebola novinkou, predsa jej uplatnenie bolo typické práve pre kúpeľné areály horských a zalesnených oblastí Vysokých Tatier, ale aj v Liptove, Gemeri, Šariši, kde sa stala prevažujúcou až do konca prvej svetovej vojny.

Obr. 15, 16: Murované obytné vilky v Bardejovských kúpeľoch evokovali charakter hrázdnených stavieb len pristavanými terasami z dreva. Stav pôvodný a po obnove v súčasnosti. Zdroj: historické foto + autorka

Hrázdená technológia výstavby umožňuje prakticky neobmedzenú variabilitu výrazu a rozličných dekoratívnych prejavov. To ju urobilo takou obľúbenou, že aj stavby murovaných štruktúr sa dopĺňali

dekoračnými prvkami z dreva (balkóny, terasy, verandy, podopretie ríms a pod.) tak, že evokovali výraz hrázdnených stavieb (obr. 15., 16.).

Nástup moderny po skončení I. svetovej vojny priniesol radikálnu zmenu aj v prostredí kúpeľov a v kúpeľníctve. Prioritou sa stala hygiena a nároky na užívateľský komfort. To sa odrazilo v používaní nových stavebných materiálov (prevažne nerastných): popri tradičnom kameni a tehlových murovaných konštrukciách sa začali výraznejšie uplatňovať tiež železobetón, široká paleta úžitkovej stavebnej a sanitárnej keramiky, sklobetón.

Avšak drevo ani v tomto období z prostredia kúpeľov a kúpeľných zariadení úplne nezmizlo. Okrem úžitkového mobiliáru sa uplatňovalo najviac v tvorbe stavebného interiéru - na výplne otvorov, podlahy a na obklady stien. V týchto polohách účinne pôsobili jeho tepelne- a zvukoizolačné vlastnosti, lúpanými dyhami pokryté obkladové panely stien vyjadrovali umiernenú estetiku modernej doby tak v obytných ako najmä v spoločenských priestoroch (obr. 17., 18.).

Obr. 17, 18: Obloženie stien hladkými drevenými panelmi v Spoločenskej dvorene kúpeľov Sliač, vpravo drevený obklad recepcie zotavovne Morava v tatranskej Lomnici. Zdroj: [18] + autorka.

6. Diskusia: Obrat k udržateľnosti ?

Pamiatková ochrana (režim ochrany pamiatok) drevených prvkov a drevenej architektúry kúpeľov na Slovensku nemá osobitnú motiváciu. Korene tohto stavu siahajú do predošlého storočia, keď kúpeľa ich architektúra sa stali súčasťou budovateľských ambícií novej spoločnosti (tak po prvej, ako aj po druhej svetovej vojne). Drevená architektúra kúpeľov, pochádzajúca najmä z 19. storočia, bola pre budovateľov „nových čias“ neaktuálnym prežitkom: najprv bola ešte príliš „mladá“ (a aj dostvitálna) aby sa stala pamiatkou, neskôr sa stala symbolom „passé“ kultúry a cudzích vzorov: bohatá vyrezávaná dekorácia jej nosných aj výplňových konštrukcií bola neprijateľná v epoche vyznávajúcej purizmu jednoduchých tvarov a línií. Tiež adaptačné transformácie, ktorými od svojho zrodu prešla, jej ubrali z autentickej originality. To degradovalo jej význam pre motiváciu chrániť ju ako pamiatky. V súčasnosti sa ukazuje, že síce pomaly, ale predsa začína trend opravy a zachovania aj drevených prvkov a drevenej architektúry v niektorých našich historických kúpeľných areáloch.

Korektné renovačné realizácie drevenej architektúry pôvodne slúžiacej kúpeľným účelom nachádzame v oblasti Vysokých Tatier: napr. hotely a vily v pamiatkovej zóne Tatranská Lomnica, aj keď tamajší kúpeľný dom v dôsledku nezáujmu a absencie údržby sa dostal do stavu ruiny. Viaceré izolované domy - pôvodne súkromné vily pre návštevníkov (vila Flora, vila Alica, Švajčiarsky dom, obr. 19., 20) aj hrázdnený kostolík Nepoškvrneného počatia Panny Márie v Starom Smokovci, budovy sanatória v Tatranskej Polianke, vily pre kúpeľných lekárov v Dolnom Smokovci sú udržiavané a opravené v súlade so zásadami režimu ochrany pamiatok. Podobne pozitívny prístup zachovaniu, t.j. údržbe a oprave drevených prvkov historickej kúpeľnej architektúry je zreteľný v Bardejovských kúpeľoch (nastavení investorov), než v probléme fyzickej trvanlivosti.

Vykonaný výskum tiež potvrdil, že drevená architektúra kúpeľov na Slovensku v súčasnosti nemá úctu spoločnosti primeranú jej historickému, kultúrnemu aj úžitkovému významu. Nedostatočné poznanie ich rozsahu, kvalít a systémových súvislostí sa prejavuje nielen v absencii literárnych zdrojov na túto tému, ale aj faktom, že len mizivá časť historického fondu našich kúpeľných areálov je pamiatkovo chránená: zo stovky pamiatkových zón len 3 sú kúpeľné (Ľubochňa, Piešťany a Tatranská Lomnica), počet jednotlivých stavieb z kúpeľných areálov v pamiatkovom fonde je ťažko zistiteľný, lebo nie vždy je uvedené, že ide o stavbu kúpeľného areálu. Tento trend len podporuje zánik ďalších drevených prvkov v kúpeľných areáloch.

Obr. 19, 20: Vily Alica a Flora v Starom Smokovci sú opravené v súlade so zásadami ochrany pamiatok. Zdroj: autorka

Špecifický prístup k zachovaniu a obnove drevenej historickej architektúry kúpeľnej funkcie bol použitý pri obnove najstaršej zachovanej drevenej budovy v kúpeľných areáloch na Slovensku - pavilónu Kursalon (záhradná kaviareň) v Sklených Tepliciach.

Na budove postavenej z dreva v roku 1837 v štýle klasicizmu, na prelome milénia boli zreteľné vážne poškodenia (obr. 21). Preto v rokoch 2005-2006 bola budova podrobená komplexnej oprave, pri ktorej sa zachovali, zakonzervovali a nanovo osadili funkčné prvky pôvodnej stavby, no samotná stavba sa kvôli nevyhovujúcim základovým pomeroch pôvodného miesta „posunula“, t.j. nanovo sa osadila asi o 15 m vedľa. Pôvodnú polohu budovy označuje štrkové plató v kúpeľnom parku so sochami alegórií ročných období po jeho obvode.

Dnes kursalón spríjemňuje a obohacuje život v kúpeľnom parku naďalej nielen pacientom ale aj bežným návštevníkom tohto kúpeľného mestečka.

Obr. 21, 22: Drevený pavilón „Kursalónu“ z roku 1837 v areáli kúpeľov v Sklených Tepliciach pred a po obnove. Na obr. 22 pri ľavom okraji vidno jednu z alegorických sôch na kamennom podstavci, ktoré označujú pôvodnú polohu budovy. Zdroj: autorka

Záver

Architektúra z dreva kúpele „rozbiehala“ - je v nich a s nimi od začiatku ich kúpeľných aktivít. Spravidla platí - čím je viac dreva v priestoroch a zariadeniach kúpeľov, tým sú ľuďom príjemnejšie.

Realizovaný výskum ukázal, že drevená architektúra a drevené prvky v historických kúpeľných areáloch preukázali optimálne spolupôsobenie s liečebnými funkciami kúpeľov vo všetkých vyššie uvedených situáciách. Zároveň ukázal, že drevo - historické drevené prvky a drevená vybavenosť architektúry a jej interiérov – sa z našich kúpeľných areálov nezadržateľne stráca. Problém ich (ne)udržateľnosti spočíval a spočíva viac v zmenách módných trendov (a sprievodnom mentálnom nastavení investorov), než v probléme fyzickej trvanlivosti.

Vykonaný výskum tiež potvrdil, že drevená architektúra kúpeľov na Slovensku v súčasnosti nemá úctu spoločnosti primeranú jej historickému, kultúrnemu aj úžitkovému významu. Nedostatočné poznanie ich rozsahu, kvalít a systémových súvislostí sa prejavuje nielen v absencii literárnych zdrojov na túto tému, ale aj faktom, že len mizivá časť historického fondu našich kúpeľných areálov je pamiatkovo chránená: zo stovky pamiatkových zón len 3 sú kúpeľné (Ľubochňa, Piešťany a Tatranská Lomnica), počet jednotlivých stavieb z kúpeľných areálov v pamiatkovom fonde je ťažko zistiteľný, lebo nie vždy je uvedené, že ide o stavbu kúpeľného areálu. Tento trend len podporuje zánik ďalších drevených prvkov v kúpeľných areáloch.

Zrod priemyselnej revolúcie a jej rozmach v priebehu 19. storočia spôsobili, že „človek hľadal nový spôsob života, ktorého prevratnosť odhalilo až 20. storočie ... , osvedčené tradície sa spájali a stretávali s horúčkovo sa rodiacimi novými tendenciami, v ktorých sa mohli splniť aj najprotikladnejšie snahy.“[14] Vtedy vzniklo „opojenie modernosťou“, ktoré nás neopustilo dodnes. Súc opojení modernosťou, nadšení z uplatňovania inovácií, žijúc v sebaklame o efektívnosti a nekonečnej trvanlivosti rozličných nových „progresívnych“ umelých materiálov, drevenú architektúru sme z kúpeľov vytlačili. Urobili to už pred nami najmenej tri predošlé generácie a my v súčasnosti v tom väčšinou pokračujeme. Napriek exaktným vedeckým výsledkom svedčiacim o chybnosti tohto kroku. Napriek nevyhnutnosti preradiť na cestu ekologickej rovnováhy a udržateľnosti prírodného prostredia.

Je to na škodu nás všetkých, keď „neprirodnými“ (prírode cudzími) materiálmi znižujeme účinnosť kúpeľov na naše zdravie. Horšie však je, že naším konaním zabraňujeme našim potomkom a ďalším generáciám zažiť očarenie kompletným, nadčasovým a zdravie podporujúcim prírodným prostredím má osobne overiť neslabnúce účinky kúpeľov vrátane pôsobenia ich drevených súčastí.

Východiskom je zastaviť sa, pripomenúť si prínos drevenej architektúry v kontexte životného prostredia a kúpeľných sídiel / areálov. Akceptovať fakt, že drevená architektúra je nadčasovo pôsobiacim bonusom nielen v kontexte ozdravovacích kúpeľných pobytov a procesov / procedúr, ale aj ako aktívny faktor našej súčasnej kultúry a životných spôsobov.

V praxi to znamená:

- systémovo doskúmať okolnosti a podmienky vzniku a údržby drevenej architektúry v kúpeľných areáloch,
- doteraz zachovanú drevenú architektúru kúpeľov pravidelne udržiavať a šetrne obnovovať,
- v prípade nových investícií / intervencií v kúpeľných areáloch podporovať / odporúčať nové kreácie na báze dreva.

Aby sme zvrátili ubúdanie drevených prvkov z prostredia našich historických kúpeľných areálov.

Bibliografia

- [1] KASARDA, Martin: *Kúpele. Slovensko, krajina živej vody*. Vydavateľstvo DAJAMA Bratislava, 2020. ISBN 978-80-8136-115-9
- [2] KOKUĽA, Andrej - LUKÁČ, Andrej - TAJTÁK, Ladislav: *Dejiny Bardejova*. Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre Šarišské múzeum v Bardejove, 1975.
- [3] WERNHER, Juraj.: *Krátka správa o podivuhodných vodách Uhorska (De admirandis Hungariae aquis hypomnematum)*. Osveta, Martin 1974
- [4] BOKESOVÁ-UHEROVÁ Mária: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Osveta, Martin 1974
- [5] MULÍK Ján: *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku*. Osveta, Martin 1981.
- [6] NOVÁK, František: Pozitívny vliv na ľudské zdravie majú vedľa rastlín i prírodné drevené povrchy. In: *Drevársky magazín č. 9/2016*, str. 58-60. ISSN 1338-3701 pre SR.
- [7] ČAPKA, Radomír: Koronavírus nemá rád drevené povrchy. In: *Drevársky magazín č. 1-2/2021*, str. 30-31. ISSN 1338-3701 pre SR. Dostupné on-line na: <https://drevmag.com/2021/01/26/koronavirus-nema-rad-drevene-povrchy/>, prevzaté 5.11.2021
- [8] TIBENSKÝ, Ján a kol.: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1, 2*. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1986, 1988.
- [9] TIBENSKÝ, Ján: *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Osveta Bratislava, 1979
- [10] *Československá vlastiveda, díl. I. Příroda*. Kapitola Minerální vody a lázně. Praha 1930
- [11] KRIVOŠOVÁ, Janka - LUKÁČOVÁ, Elena: *Premeny súčasnej architektúry na Slovensku*. Vydavateľstvo ALFA, Bratislava, 1990. ISBN 80-05-00600-4
- [12] DULLA, Matúš a kol.: *Slávne kúpele Slovenska*. Foibos, Bratislava - Praha, 2015. ISBN 978-80-87073803
- [13] BOHUŠ, Ivan: *Premeny tatranských osád*. Vydavateľstvo I & B Tatranská Lomnica, 2008. ISBN 978-80-969017-6-0
- [14] KUSÝ, Martin: *Architektúra na Slovensku 1848 - 1918*. Vydavateľstvo Bradlo, Bratislava 1995. ISBN 80-7127-051-2.
- [15] <https://fici.sme.sk/c/20967360/historicke-fotky-bardejova.html>
- [16] <http://historicke-pohladnice.blogspot.com/2012/05/bardejov.html>
- [17] *Kalendár 2020 Dovolenka na Slovensku dobrý nápad*. Vydala Oblastná organizácia cestovného ruchu, Región Vysoké Tatry, 2019
- [18] https://www.google.com/url?sa=i&url=http%3A%2F%2Ftessaphotography.com%2Fweddings%2Fhot-el-palace-kupele-sliac-svadba%2F&psig=AOvVaw1MvWyRJu_PM8kHly_-bPpK&ust=1636998396401000&source=images&cd=vfe&ved=0CAgQjRxqFwoTCOiP-Lm0mPQCFQAAAAAdAAAAABAr
- [19] https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.dotyk.cz%2Fmagazin%2Fhygiena-historie-lazne-30000730.html&psig=AOvVaw1LS9eVofQ_IDpnDHIFSmXJ&ust=1636999069813000&source=images&cd=vfe&ved=0CAgQjRxqFwoTCNC51oC3mPQCFQAAAAAdAAAAABAd
- [20] https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Frepentent.blog.pravda.sk%2F2019%2F09%2F27%2Fstredovek%2F%3Fprint&psig=AOvVaw1LS9eVofQ_IDpnDHIFSmXJ&ust=1636999069813000&source=images&cd=vfe&ved=0CAgQjRxqFwoTCNC51oC3mPQCFQAAAAAdAAAAABAP
- [21] https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.kupelebrusno.sk%2Fhistoria-kupelov-brusno&psig=AOvVaw2eCAmIPU4chfQfCbjP_Of&ust=1637000918930000&source=images&cd=vfe&ved=0CAgQjRxqFwoTCIjYoe69mPQCFQAAAAAdAAAAABAZ

WOOD IN SPA ARCHITECTURE IN SLOVAKIA

Eva Kráľová, Assoc. prof., MBA.

Faculty of Architecture and Design STU in Bratislava, e-mail: eva.kralova@stuba.sk

Abstract

The paper presents a brief historical overview of the use of wood in the creation and development of historic spas in Slovakia. Wood in the area was a common function, to replace this local network, which was used to cover a variety of living needs, including spas: from it, buildings were built for their own spa activities, as well as for accompanying and additional services, catering and social life. This trend was disrupted by the changes brought about by the industrial revolution, when wood in spas was replaced by non-natural materials. Despite inappropriate interventions caused by these changes, in some historic spas, wooden architecture and wooden equipment have been preserved in working order to this day. The paper reports on the achieved target research regarding wooden elements in spa areas, as well as on the issue of their sustainable preservation. Finally, it presents positive examples of protection and restoration of authentic wooden elements.

Key words: wood, wooden architecture, spa, spa area.

BARDKONTAKT 2021

Kúpeľná Bratislava

Ing. arch. Ing. Martin Dubiny

Ústav konštrukcií v architektúre a inžinierskych stavieb/Ústav dejín a teórie architektúry
a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave, Námestie Slobody, 19,
812 45 Bratislava

Kúpeľná Bratislava

Ing. arch. Ing. Martin Dubiny

Fakulta architektúra a dizajnu STU v Bratislave, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava,
martin.dubiny@stuba.sk

Abstrakt

Bratislava sa označuje prívlastkom „Bratislava - kráľovná na Dunaji“. Ľavý breh okrem svojho sociálneho, spoločensko-kultúrneho a priemyselného charakteru ponúkal v 19. a v 20. storočí množstvo priestorov s využitím dostupných vodných zdrojov pre športovo-rekreačné vyžitie Bratislavčanov napríklad ako Mariánske kúpele (19. storočie), Ferdinandove kúpele (1830-1938/1970), Mestské kúpele Grössling (1895-1994) a kontroverzné Kúpele Centrál (1987-1992). Pravý breh mesta okrem bývania, úrodnej pôdy poskytoval ďalší priestor pre športovo-rekreačné vyžitie Bratislavčanov napríklad v podobe kúpaliska LIDO (1920-1944) na brehu Dunaja. Zaujímavosťou, o ktorej sa nehovorí je, že Ing. Jaroslav Bartošek a spol. zamýšľali založiť v roku 1932 „Slovenskú kúpeľnú spoločnosť“ za účelom vybudovania na pravom brehu Dunaja medzi dunajským brehom a budovou Arény plavecký štadión a slnečný kúpeľ. Spomínané kúpele alebo vodná rekreácia v Bratislave počas 20. storočia zmenila svoju tvár. Niektoré spomínané priestory ju dnes opätovne nachádzajú v rôznych dimenziách alebo stále len hľadajú.

Kľúčové slová: kúpele, dunajské kúpele, bratislavské kúpele, Dunaj, Bratislava

1. Úvod

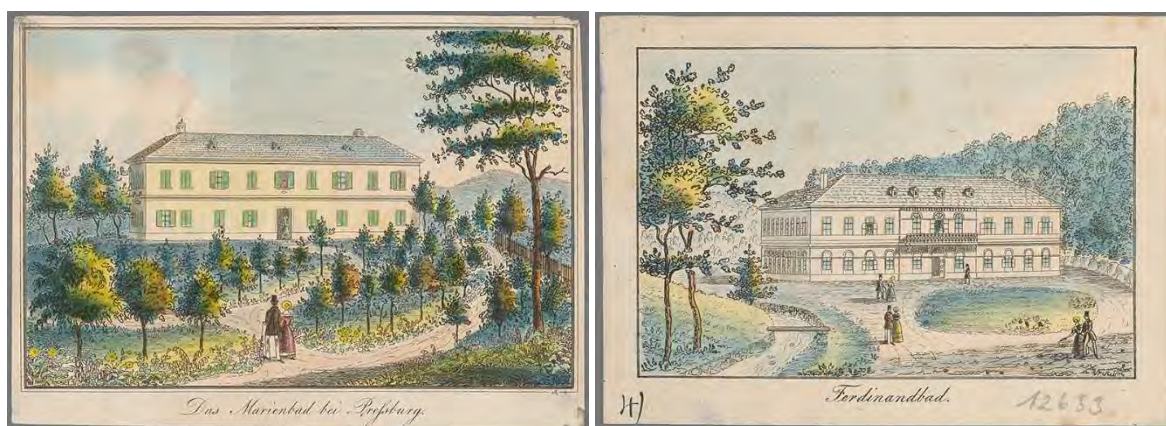
Téma kúpeľnej Bratislavy nie je nosnou témou primárneho výskumu. Hlavný výskum sa zameriava na architektúru prístavov na rieke Dunaj. Náhodný nález dokumentácie pripravovaného zámeru výstavby rekreačného plaveckého areálu v Bratislave z 30. rokov 20. storočia, ktorý mal byť vystavaný na pravom brehu rieky v miestach súčasného Tyršovho nábrežia, určil tému príspevku.

Príspevok má snahu načrtnúť tému kúpeľníctva v hlavnom meste. V Bratislave boli kúpele úzko spojené s témou vody. Hlavnými aktérmi sa stávajú mestské priestory rôzneho charakteru, ktoré spája kľúčové slovo – kúpeľ, kúpele, kúpeľná, kúpeľné. Kúpeľné miesta v Bratislave ponúkali priestor pre spoločensko-kultúrne vyžitie mešťanov.

2. Ľavý breh mesta

Z pohľadu toku rieky Dunaja sa mestský breh označuje ako ľavý breh. Formuje ho hradný kopec a vystupujúce úbočie Karpatského oblúku. V období 19. a 20. storočia sa v tejto časti Bratislavy nachádzala väčšina kúpeľných priestorov, ktoré poskytovali okrem vodoliečby aj relax a kultúrne vyžitie pre obyvateľov a návštevníkov mesta.

Mariánske kúpele, kúpeľný dom Marienbad – Mariánsky kúpeľ, nachádzajúce sa v 19. storočí v Horskem parku neďaleko centra, poskytovali typickú kúpeľnú atmosféru. Miesto pre relax, tanec a hudbu. Hlavnú budovu kúpeľov pozostávajúcej z dlhej dvojpodlažnej budovy s deviatimi okennými osami na hlavnom priečelí a vstupnými dverami zachytáva ilustrácia od Johana Vinzenz Reima (obr. 1). Sekundárna fasáda pozostáva z troch okenných osí, čo umožňuje predpokladať že ide pôdorysne o jednoduchý obdĺžnikový pôdorys objektu tvorený trojtraktom. Kúpele patrili v Rakúsko-Uhorsku k menej známym kúpeľom ako napríklad Mariánske Lázně v Českej republike. Neposkytovali vodoliečbu minerálnymi prameňmi, ale obyčajnou vodou z miestneho prameňa. [1] Dnes ide už o neexistujúci objekt.

Obr. 1: Budova bývalých Mariánskych kúpeľov v Horskom parku (vľavo) [2] a budova Ferdinandových kúpeľov na Železnej studničke (vpravo). [3]

Ferdinandove kúpele nachádzajúce sa v minulosti na Železnej studničke by sme mohli nazvať pracovne aj Kúpele Železná studnička. Porovnateľný objekt s Mariánskymi kúpeľmi bol dokončený v roku 1928 a svoje služby rekreačno-kúpeľného areálu začal poskytovať pre rakúsko-uhorskú šľachtu od júna 1930. Podľa ilustrácie od Johana Vinzenz Reima ide o dvojpodlažný objekt (obr. 1) na hlavnej fasáde so vstupom s jedenástimi okennými osami a deviatimi okennými osami na kratšej fasáde. Je možné predpokladať, že objekt mohol obsahovať vnútorné átrium s arkádou a miestnosťami orientovanými na vonkajšiu fasádu s výhľadom na okolitú zeleň. V roku 1844 sa objekt zmenil na hotel. Svoje miesto na mape si udržal až do roku 1970, kedy bol asanovaný z dôvodu stavebných úprav v okolí Železnej studničky.

Mestské kúpele Grössling (obr. 2) patria k najznámejším bratislavským kúpeľom, ktorých stavebný vývoj siaha do rokov 1893-1895. Nachádzal sa tu vodoliečebný ústav, liečebné kúpele, sprchy a parné vane. Svoje brány otvorili v roku 1895 a svoje služby ponúkali obyvateľom Bratislavy a blízkeho okoliu takmer 100 rokov. Od roku 1994 boli zatvorené a takmer štvrtstoročie čakali na svoj osud. Objekt bol využívaný len čiastočne. V marci roku 2020 Magistrát hlavného mesta Bratislava vypísal architektonickú súťaž, ktorým bolo cieľom obnoviť architektonické hodnoty a znovuobjavenie starobylej spoločenskej a kultúrnej hodnoty. Víťazom architektonickej súťaže sa stal taliansky architektonický ateliér OPPS ARCHITETTURA – Florencia (Antonio Salvi, Francesco Polci, Filippo Pecorai, Paola Chiriatti). Proces obnovy patrí ku kladným ukázkam ako pristupovať k obnove historického objektu, ktorý vytváral históriu mesta.

Obr. 2: Budova Mestských kúpeľov Grössling – foto zo začiatku 20. storočia [4]

Kúpele Centrál sa nachádzali neďaleko Trnavského mýta. Ich prevádzka trvala v rozpätí rokov 1987 – 1992. Dnes už neexistujúca stavba bratislavských mestských kúpeľov (obr. 3) bola nahradená polyfunkčným centrom Central, ktorého výstavba trvala 2010 – 2013. Na pôvodný názov Kúpele Centrál odkazuje názov nového centra a jedna zo služieb poskytuje možnosť plaveckého bazéna. Návrh a výstavba kúpeľov prebiehal od roku 1973 pre účely plánovanej olympiády v ČSSR. Objekt slúžil pôvodnej funkcii krátko, najmä pre svoju finančne náročnú prevádzku. Posledná drobná občianska vybavenosť v budove, ako napr. kaderníctvo, slúžila občanom až do roku 2008, kedy bol objekt úplne asanovaný a nahradený novou výstavbou.

Obr. 3: Opustená budova Kúpeľov Centrál neďaleko Trnavského mýta [5]

Dunajské kúpele, inak prezývané Dunajská plaváreň, riečne kúpele alebo tzv. „plúvátka“, či plávajúce kúpele a lodné kúpele, sa nachádzali na ľavom i pravom nábřeží rieky Dunaj (obr. 4). V roku 1847 sa 40 mešťanov rozhodlo založiť Meštiansku plaváreň a kúpele, ktoré začali prevádzkovať riečne kúpele na rieke. Išlo o obdĺžnikovú drevenú konštrukciu, kde v strede sa nachádzal bazén a po obvode prezliekarne s hygienou. V roku 1904 bola základná drevená konštrukcia pri niektorých kúpeľoch nahradená železnou konštrukciou. Tie však boli umiestnené na mestskom nábřeží, ktoré navštevovala vyššia vrstva. Na petržalskej strane tieto riečne kúpele využívala skôr nižšia vrstva obyvateľstva. Ak stúpila hladina vody alebo z dôvodu zimovania a údržby boli dunajské kúpele odtiahnuté do akvatória Zimného prístavu. Pre zaujímavosť istý čas sa v severnom bazéne Zimného prístavu nachádzal takýto kúpeľ pre vojakov z miestnych bratislavských kasární. Na nábřežiach mesta pretrvali až do 50. rokov 20. storočia.

Obr. 4: Dunajské kúpele na mestskom brehu – Nábřeží Bratislavy 20. roky 20. storočia, osobná zbierka: autor

3. Pravý breh mesta

Pravý, petržalsky, breh mesta pozostával z vidieckej obce s názvom Engerau. V 70. rokoch 20. storočia sa transformovala panelovou výstavbou na najväčšie mestské sídlisko na Slovensku kde našlo svoje bývanie viac ako 100 000 obyvateľov. Akou si vstupnou bránou, okrem dvoch mostov (Most SNP a Starý most) slúžil medzi dvomi nábrežiami i „Propeler“. Lodná preprava, ktorá medzi nábrežiami začala pravidelne premávať od roku 1891. Drevené nástupištia propeleru boli neskôr nahradené funkcionalistickou architektúrou od architekta Emila Belluša (obr. 5). Propeler slúžil hlavne na prepravu bratislavských obyvateľov z Námestia Ľ. Štúra k Au Cafe na športovo-relaxačné vyžitie do Sadu Janka Kráľa. Oddychová zóna nábrežia tiahnuca sa medzi Starým mostom a Mostom SNP pozostáva z najstaršieho stredoeurópskeho verejného parku založenom v rokoch 1774-76 a Tyršovho námestia, ktoré v 20. storočí plnilo rôznu spoločensko-kultúrnu funkciu. Mnohí si z detských čias pamätajú na tomto priestore Lunapark, ktorý tu fungoval v 80.-90. rokoch 20. storočia a v roku 2003 sa tento priestor postupne úplne vyprázdnil. Atraktivitu blízkeho územia dopĺňalo kúpalisko LIDO, ďalej po prúde rieky Dunaj. Aj keď nejde o priame nadviazanie na kľúčové slová – kúpeľ, kúpele, kúpeľná, či kúpeľné. Slnéčné kúpalisko LIDO vzniklo v roku 1924 a fungovalo do 60. rokov 20. storočia a časť občerstvenia až do 90. rokov 20. storočia. Kúpalisko je uvádzane z dôvodu športovo-relaxačného významu tohto územia.

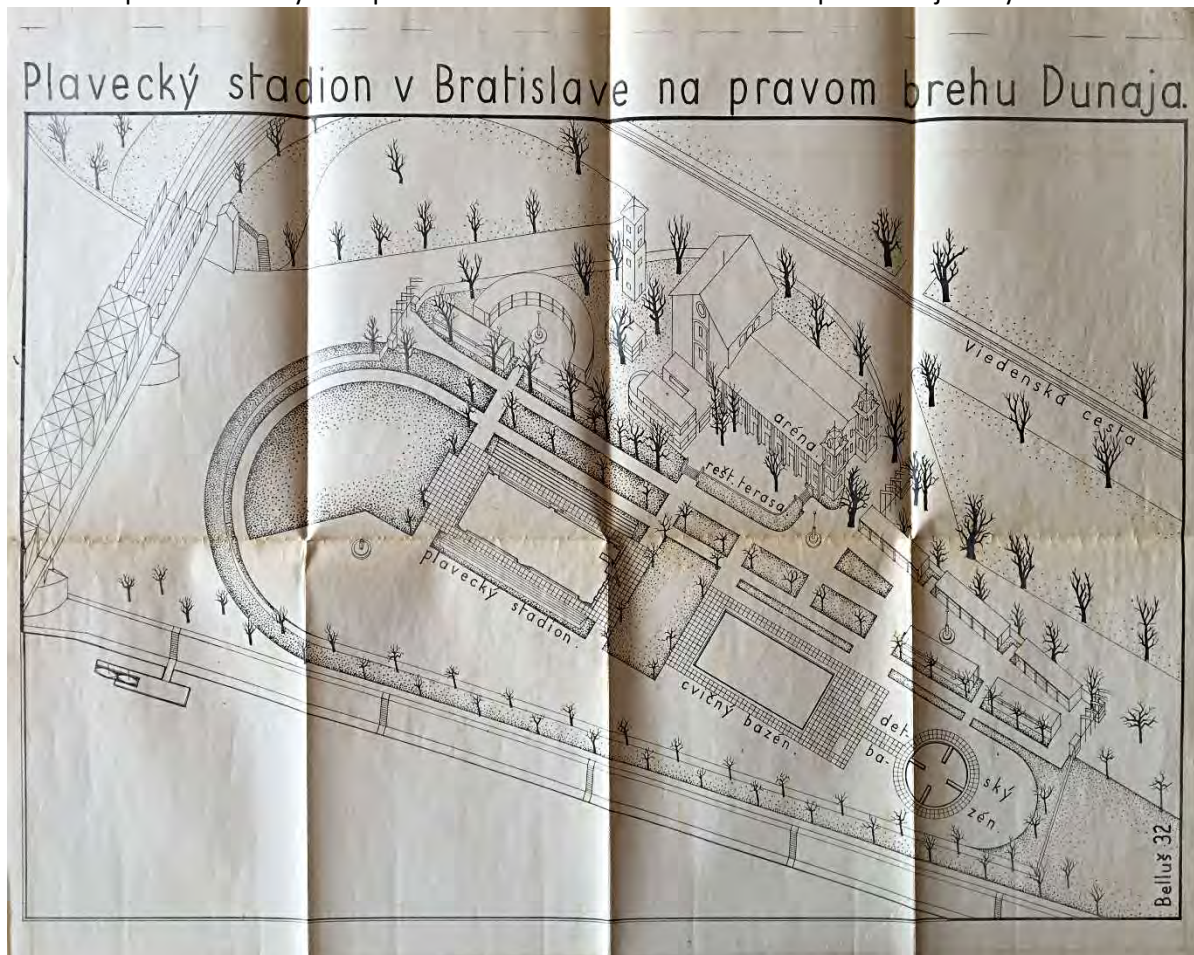
Obr. 5: Budova nástupištia propeleru na mestskej strane od architekta Emila Belluša z roku 1930. [6]

Paralela dnešného využitia Tyršovho námestia pre účely mestskej pláže, prezývaná tiež oddychová zóna Tyršák, by sa dala hľadať v zabudnutých plánoch z 1. pol. 20. storočia.

V roku 1932 Ing. Jaroslav Bartošek a spol. mali snahu založiť Slovenskú kúpeľnú spoločnosť. V tom istom roku predložili žiadosť na mesto so zámerom „...vystavať na pravom brehu Dunaja u Areny medzi dunajským brehom a medzi Arenou plavecký štadión so štandardom a slnečným kúpeľom a podala žiadosť na mestský zastupiteľský sbor o prenajatie voľného priestoru medzi Dunajom a medzi Arenou a polovice Areny.“ [7] V žiadosti uvádzajú, že v 1. roku majú snahu preinvestovať 600 000,- Kčs a prvú sezónu by zahajovali v roku 1935. Akronym v pravom dolnom rohu na urbanisticko-architektonickom návrhu prezrádza, že projekt je od architekta Emila Belluša z roku 1932 (obr. 6). Plán počítal s „...výstavbou medzinárodného štadióna 50x20 m s vežou na skákanie, so sprchami a s 1000 sedadlami, bazén pre deti, v rozmeroch 300 m² podľa najnovších cudzozemských vzorov“. [7] Voda použitá do bazénov by mala byť priamo čerpaná z Dunaja a následne filtrovaná. Areál by mal okrem

bazénov obsahovať 5 pavilónov a spoločenské kabínky pre 1000 ľudí. Ďalej sa v žiadosti zaväzujú, že má ísť o „ľudový kúpeľ“, prístupný pre všetkých a že zamestnávať by mali výlučne vojnové vdovy a siroty. [7] Žiadosť na prenájom a výstavbu nebola však od mesta Bratislava schválená. Významným faktom nie je len možnosť a záujem vybudovať spomínaný športovo-relaxačný areál na petržalskej strane nábrežia, ale i fakt, že návrh pochádza od významného slovenského architekta Emila Belluša. Pre ďalšie podrobnosti by bolo potrebné niektoré skutočnosti overiť podrobnejším výskumom.

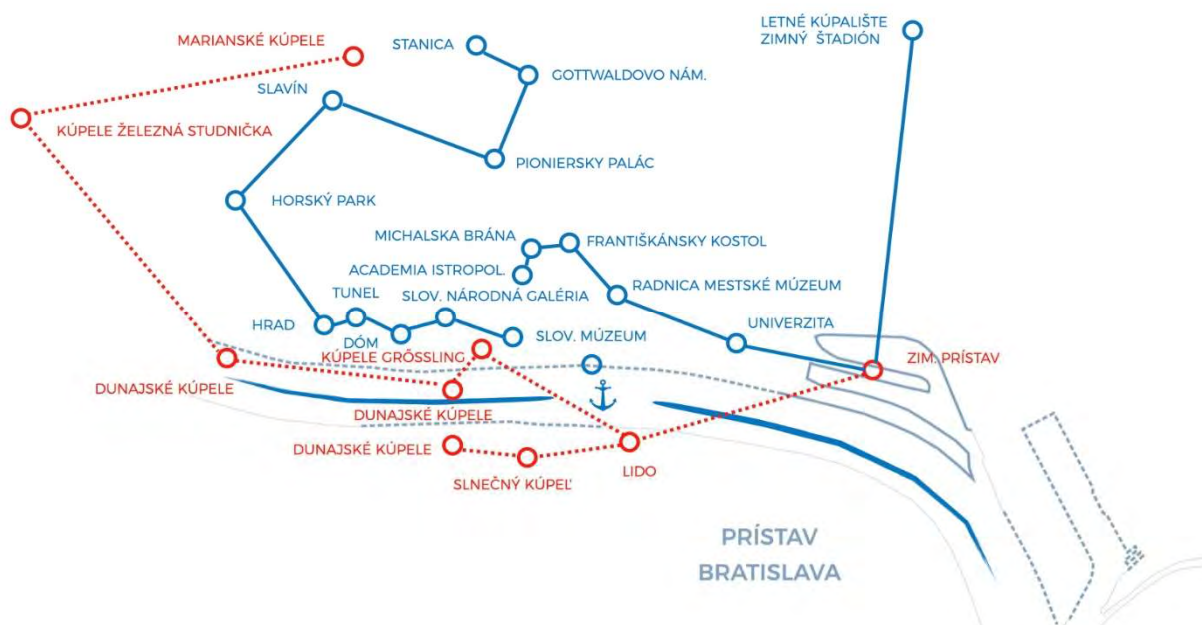
Obr. 6: Urbanisticko-architektonický návrh areálu plaveckého štadióna na pravom brehu Dunaja z roku 1932 a pera architekta Emila Belluša [7]

4. Záver

Tyršovo nábrežie v Bratislave na pravej strane patrilo od nepamäti k nejedným rekreačným miestam hlavného mesta. Počas turbulentného obdobia v 20. storočí okrem zmeny politickej príslušnosti, zmenilo aj svoje funkčné usporiadanie. Mnohí si ho pamätáme ako miesto vytvárania sociálno-kultúrnych vzťahov a stáva sa tomu tak i dnes. Otázkou ostáva ako by nábrežie vyzeralo dnes, ak by sa podaril zrealizovať zámer vybudovania rekreačnej zóny z 30. rokov 20. storočia? A prežilo by nástrahy 2. svetovej vojny, Nemeckú ríšu a po nej nasledujúcu železnú oponu? Dnes však môžeme na konkrétne územia, ale i kúpeľné miesta v Bratislave nazerať v kontexte vývoja sociálneho a kultúrneho života v hlavnom meste Slovenska takmer bez zábran. Otázky ostávajú otvorené, keďže veľká časť našich dejín ostáva stále zahalená tajomstvom. Dobové archívne dokumenty odkrývajú zabudnuté i náhodné informácie. Mesto Bratislava nepatrí k typickým kúpeľným mestám, no počas svojho rozvoja ponúkalo okrem množstva príležitostí na život a prácu i miesta pre kultúru a relax. Dôkazom môže byť schematické rozvrhnutie historických kúpeľných priestorov mesta v kontexte bývalého turistického sprievodcu z 50. rokov 20. storočia (obr. 7). Bratislavčania okolo niektorých miest prechádzajú bez

vedomosti o ich historickom pozadí. Po období devalvácie stavebného fondu mesta, nárastu novej výstavby a rozvoja novej centrálnej časti mesta by mal nastať čas, aby Bratislava opäť mohla byť prezývaná prívlastkom – „Bratislava - kráľovná na Dunaji“.

Obr. 7: Schéma kúpeľov nachádzajúcich sa v Bratislave vyznačená v turistickom sprievodcovi Bratislavy z roku 1952, schéma: autor, podklad [8]

Bibliografia

- [1] HOLČÍK, Štefan: *Nad Hlbokou cestou stál kúpeľný dom Marienbad*, [online]. [2021-09-30]. Dostupné na: <https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/35926-nad-hlbokou-cestou-stal-kupelny-dom-marienbad>
- [2] GMB/Výletné miesta Prešporka/Kúpele/C 1753
- [3] GMB/Výletné miesta Prešporka/Kúpele/C 1873
- [4] Archív PÚ SR/Zbierka fotografií a negatívov/Zbierka fotografií zhotovených pre pamiatkové orgány 1. ČSR k lokalite Bratislava/16695
- [5] foto Andrej Neuherz, wikimédia
- [6] foto Ľubo Stacho [<https://www.register-architektury.sk/objekt/84-nastupistia-propeleru>]
- [7] Archív PÚ SR/PPÚ/Prístav Bratislava: Rôzne/621
- [8] HUDEC, Dominik: *Bratislavský kraj – Sprievodca Slovakotouru*. Miesto : TATRAN, 1952. 122 s.

Spa in Bratislava

Ing. arch. Ing. Martin Dubiny

Faculty of Architecture and Design STU, Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava, martin.dubiny@stuba.sk

Abstract

Bratislava is referred to as "Bratislava - Queen of the Danube". In addition to its social, socio-cultural, and industrial character, the left riverbank offered several spaces in the 19th and 20th centuries using available water resources for sports and recreational activities of Bratislava residents such as Marianske Spa (19th century), Ferdinand Spa (1830-1938 / 1970), Grössling City Spa (1895-1994) and the controversial Central Spa (1897-1992). The right riverbank of the city, in addition to housing and fertile land, provided additional space for sports and recreational activities in Bratislava, for example in the form of the swimming pool LIDO (1920-1944) on the banks of the Danube. An interesting thing that is not mentioned is that Ing. Jaroslav Bartosek et al. they intended to establish a "Slovak Spa Company" in 1932 to build a swimming stadium and a sunbath on the right bank of the Danube between the Danube bank and the Arena building. The mentioned spa or water recreation in Bratislava changed its face during the 20th century. Today, some of the mentioned spaces find it again in various dimensions or are still just looking for it.

Key words: spa, Danube Spa, Bratislava Spa, Danube, Bratislava

BARDKONTAKT 2021

Proces transformačných zmien na príklade historických parkov

Ing. Katarína Gécová, PhD.

Ústav urbanizmu a územného plánovania, Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave,
Námestie Slobody, 19, 812 45 Bratislava

Proces transformačných zmien na príklade historických parkov

Ing. Katarína GÉCOVÁ, PhD

Fakulta architektúry a dizajnu STU, Námestie slobody 19, Bratislava
katarina.gecova@stuba.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá čoraz viac aktuálnejšími otázkami akými sú vývojové zmeny historických parkoch a ich transformácia pre súčasné spoločenské potreby, ktoré úzko súvisia s vývojom sídiel, zmenou vlastníkov a novým spôsobom funkčného využitia. Napriek tomu, že historické parky a záhrady sú príkladmi humanizovaného prírodného prostredia, stále zostávajú na okraji záujmov ľudskej spoločnosti. V minulosti tvoril park neodmysliteľnú súčasť každého panstva a patril k miestu spoločenského diania, oddychu, stretávania a zábavy. V neskoršom období – pod vplyvom striedania vlastníkov nehnuteľností, ako aj politickým a celospoločenským dianím dochádzalo aj k zmenám funkčného využitia historických objektov a ich príľahlých priestorov – záhrad a parkov. Ich pôvodné funkčné využitie a historická výpovedná hodnota sa rokmi stráca a záujem a náležitá pozornosť spoločnosti klesá. Na existenciu historických parkov a záhrad má negatívny vplyv nielen nezáujem spoločnosti, ale i neodborná údržba, vonkajšie negatívne vplyvy napr. znečistené prostredie, vandalizmus, zaberanie pozemkov parku k novému funkčnému využitiu, prípadne zmena pôvodnej funkcie.

Kľúčové slová: historický park, transformácia, zeleň, funkčné využitie

1. Úvod

Slovensko je krajinou, v ktorej sú bohato zastúpené historické parky a záhrady, tvoriace samostatné areály, alebo spolu s architektúrou objektov vytvárajú jedinečné súbory architektúry a prírodného prostredia. Bohatstvo historickej zelene na Slovensku je úmerné bohatstvu historickej architektúry (TOMAŠKO 2003). V súčasnej urbanistickej štruktúre našich sídiel sa nachádzajú parkové plochy rôzneho charakteru. Mnohé z nich sú dané historicky, t.j. vznikli transformáciou zachovaných poľnohospodársky využívaných plôch a zbytkov starých záhrad pri objektoch a sídlach vládnucej vrstvy. Historické parky a záhrady, ktoré vznikali v určitom slohovom období, vychádzali z dobového záhradného štýlu. Historické parky sú súčasťou nášho životného prostredia a sú schopné plniť mnohostranné funkcie zelených plôch v sídle. V mestskej a vidieckej štruktúre sa pozeráme na všetky "zelené" plochy vrátane historických parkov a záhrad, ako na potencionálne rekreačné plochy pre obyvateľov, s rastom ktorých narastajú aj požiadavky na využitie týchto plôch (PUTROVÁ, 2000). Súčasný stav mnohých historických objektov a ich príľahlých priestorov-parky a záhrady je v mnohých prípadoch alarmujúci. Pritom sa nejedná len o odľahlé časti Slovenska, ale v mnohých prípadoch o historické unikátne areály, ktoré sa nachádzajú aj v blízkosti hlavného mesta SR Bratislavy (napr. kaštieľ s parkom v Rusovciach, v Malinove a pod.). Tieto z hľadiska dostupnosti môžu tvoriť kvalitné kultúrno-vzdelávacie a rekreačné zázemie slúžiace domácim obyvateľom i zahraničným návštevníkom. Niektoré z nich získali súčasní majitelia od štátu vo forme dlhodobého prenájmu, ďalšie kúpou do osobného vlastníctva, iné sa v rámci majetkovo-právnych vzťahov (reštitúcie) dostali do rúk pôvodným majiteľom, ktorým často finančné možnosti neumožnili ich rekonštrukciu. Na základe tohto faktu možno vidieť na Slovensku množstvo kultúrnych pamiatok, ktoré chátrajú a v dôsledku dlhodobého nezájmu majiteľov sa postupne menia na ruiny, alebo v horšom prípade zanikajú. Možno pozorovať zmeny vznikajúce užívaním a devastovaním parkových plôch, zabaním plôch pre rôzne stavebné

účely a zmeny vyplývajúce z nedostatočnej údržby. Ide aj o zmeny nového programovo-rekreačného využitia historického prírodného areálu o zmeny plošné a priestorovo-kompozičné.

2. Materiál a metódy

Predmetom výskumu je analýza vývojových zmien v porovnaní s transformačnými zmenami, ktoré priniesli so sebou nové funkčné využitie (napr. zmeny vlastníctva). Mnohé z týchto zmien ovplyvnili využívanie a návštevnosť historického prírodného areálu. Ako príklad možno uviesť parky, ktoré vznikli približne v rovnakom období a prešli rozdielnymi vývojovými etapami a zmenami.

Historický, pôvodne prírodno-krajinársky park v Bernolákove sa nachádza cca 10 km od hlavného mesta SR. Areál parku aj s barokovým kaštieľom prešiel v priebehu cca 25-30 rokov rekonštrukciou a výraznými zmenami. Je príkladom toho, ako nové vlastníctve pomery a funkčné využitie zamedzili prístup do areálu pôvodným obyvateľom obce. V **prípade historického parku v Tomášove**, ktorý je od Bernolákova vzdialený cca 12 km sa realizovala rozsiahla rekonštrukcia, ktorej pôvodná reprezentačná funkcia bola zachovaná, areál parku a kaštieľa ostal prístupný hlavne pre návštevníkov kultúrno-spoločenských podujatí (svadby, kongresy, konferencie a pod.), čím sa prístup verejnosti čiastočne obmedzil. **Historický park s kaštieľom v Oponiciach**, ktorý sa nachádza severne od Nitry pred cca 10. rokmi prešiel rozsiahlou rekonštrukciou objektu kaštieľa i príslušných exteriérových plôch parku a je prístupný pre domácich obyvateľov ako i návštevníkov. Na Slovensku je množstvo príkladov, kde došlo k zmene vlastníkov napr. kaštieľ s parkom v Rusovciach, Malinove, ktoré čakajú na rekonštrukciu. Východiskom analýz historických parkov predchádzalo ich poznanie hodnoty parkov, ktorú predstavuje hodnota historická, ekologická, dendrologická, architektonická a esteticko-kompozičná.

2.1. Prvá časť výskumu

Pojednáva o histórii parku v Bernolákove, v ktorom vplyvom vývoja a transformačných zmien v spoločnosti došlo k zmene funkčného využitia historického parku na areál so športovo-rekreačnou funkciou (18 jamkový golfový areál). Uvedené zmeny spôsobili zníženie koeficientu zelených verejne dostupných plôch, zároveň zamedzili prístup miestnym obyvateľom.

Historický park s honosným barokovým kaštieľom (autor projektu architekt J. B. Fischer z Erlachu) si dal v Bernolákove (pôvodný názov Čeklís) v rokoch 1714-1722 postaviť uhorský magnát gróf Esterházy. Po smrti grófa F. Esterházyho st. sa dostal do majetku grófa F. Esterházyho ml., ktorý zastával významné funkcie na viedenskom dvore (hlavný župan Mosonskej stolice, neskôr komorný radca a pod.) Patril k ústredným postavám viedenskej tereziánskej spoločnosti, čím sa stal kaštieľ v Čeklísi (dnešné Bernolákovo) vyhľadávaným aj pre príslušníkov viedenského dvora (M. Terézia tu oslávila svoje narodeniny, v r. 1910 súkromná návšteva amerického prezidenta Theodora Roosevelta). Od odchodu Karola Esterházyho po druhej svetovej vojne prešiel park aj s kaštieľom viacerými, zmenami vlastníkov a nájomcov (internát, učiteľské byty, priestory VŠMU a pod.), ktoré sa podpísali na devastácii parku. Pôvodne historický park s objektom barokového kaštieľa prešiel do rúk súkromnej spoločnosti, ktorá vykonala rozsiahle rekonštrukcie a zmenila pôvodnú funkciu historického parku na golfový areál s ihriskami pre tenis, lukostrelectvo a rybolov. V rokoch 1994-1995 bol vybudovaný ako Areál vojnového času a kultúrno-spoločenského centra pre hlavné mesto Slovenska. Kaštieľ v Bernolákove roky chátral a až v r. 2017 bol zrekonštruovaný a sprístupnený.

Koncepcia historického parku vychádzala z francúzskeho štýlu a v procese vývoja prešla mnohými kompozičnými a funkčnými zmenami, neskôr na park prírodno-krajinársky. Nachádzali sa v ňom tvarované steny a živé ploty strihaných hrabov, rad stromoradií jednoduchých i dvojitéch, otvorených i krytých. Stálo tam umelé bralo ako vyhládka s nápisom: "Fata volentem ducunt, nitendem trahunt" (voľne preložené : Osud poddajného vedie, vzdorujúceho vlečie) (STEINHUBEL 1990). Najväčšou ozdobou historického parku, ktorá sa zachovala dodnes boli mohutné stromy sekvojovcov (viď. obr. č. 3.), obklopené cédrovcami zbiehavým. Pôvodný park sa prerábalo už okolo roku 1830, pričom stopy po rovných líniiach sa zachovali miestami až dodnes. Výsadby exotických druhov sa začali – podľa údajov záhradníka J. Záhorca z roku 1927 – prevažne v roku 1875 (*Sequoiadendron giganteum* (Lindl). Buchh.,

Catalpa bignonioides L., *Gymnocladus dioica* L. a iné), resp. na rozhraní 19. a 20. storočia (*Chamaecyparis Lawsoniana* Parl., *Pinus nigra* L., *Ginkgo biloba* L., *Taxus baccata* L.). Z introdukovaných druhov drevín boli vysadené platany, borovice vejmutovky, a jedenásť severoamerických tisovcov dvojradových. V tom čase existovala veľká zimná záhrada, ktorá po roku 1941 (veľká časť exotických rastlín pomrzla) postupne zanikala. Pôvodný francúzsky park sa na konci 19. storočia zmenil na anglicko prírodno-krajinársky. Po novembri 1989 dochádza k vlastníckym zmenám parku a kaštieľa, ktoré so sebou nesú nové funkčné využitie historického areálu. Umiestnenie golfového ihriska do historického parku vyvolávalo veľkú nedôveru kompetentných orgánov – Pamiatkového ústavu a oddelenia ochrany a prírody. Obava z rozsiahleho a nekontrolovaného zásahu do prírody vyplývala z neznalosti tvorby golfových ihrísk. Pôvodné 9 jamkové ihrisko bolo rozšírené na 18 jamkové, patriace k najnáročnejším v Európe (viď. obr. č. 1.).

2.2. Druhá časť výskumu

Zaoberá sa vývojovými etapami historického parku v Tomášove a Oponiciach, kde sa zachovala pôvodná funkcia. V oboch historických areáloch nastala zmena len vo funkčnom využití kaštieľa na reprezentačné hotelové zariadenie, pričom v Tomášove sú exteriérové plochy historického parku čiastočne dostupné verejnosti a park v Oponiciach slúži okrem návštevníkov aj obyvateľom obce (detské herné prvky, odpočívadlá a pod.).

Tomášovský kaštieľ dal v rokoch 1767 – 1769 postaviť barón J. Jesenák ako trojkrídly šľachtický zámoček na mieste niekdajšieho majera (maďarsky Majorház) na okraji dedinky Fél (viď. obr. č. 6., 7.). Okolité lužné lesy boli upravené na krajinársky park, do ktorého si majitelia nosili zo svojich ciest po celom svete vzácne dreviny. Kaštieľ ako aj záhradu obklopovala vodná priekopa. Na jeho koncových stranách historického parku sa nachádzali bašty postavené na spôsob čínskych pavilónov. Základným kompozičným riešením parku boli stromoradia. Jedno z nich napr. ústilo k výhľadu na bratislavský hrad. Západne od kaštieľa sa nachádzala aj okrasná záhrada so skleníkom, v ktorom sa pestovali exotické rastliny. Súčasťou záhrady boli ovocné stromy a vinná réva. Historický park prešiel mnohými vývojovými zmenami. Anglický prírodno-krajinársky štýl sa zachoval dodnes a to i napriek mnohým kompozičným a funkčným zmenám, ktoré poznačili mnohé udalosti, napr. v roku 1915 kaštieľ zasiahol požiar. Počas I. svetovej vojny bola v kaštieli zriadená vojenská nemocnica. Februárové udalosti roku 1948 započali dlhoročný proces necitlivého prístupu verejnosti k historickým hodnotám. Z úradnej moci došlo ku konfiškácii a jeho vlastníkom sa stal štát. Od tohto obdobia sa viaže devastácia objektu a historického parku. Reštitučným zákonom z roku 1990 bol tomášovský kaštieľ s historickým parkom vrátený rodine Strasserovcom, ktorá ho odpredala novým vlastníkom. V rokoch 2007-2010 došlo k rekonštrukcii kaštieľa a parku. Pôvodné kompozičné zámery a princípy historického parku sa čiastočne obnovili. V parku sa odstránilo veľké množstvo náletovej stromovej a krovitej vegetácie, realizovala sa výsadba nových drevín, ktoré vychádzali z využitia areálu na reprezentačné a spoločenské účely (výsadba cca 80 stromov, napr. platany a céder atlantický).

Kaštieľ v Oponiciach s výnimočnou barokovou knižnicou a historickým 9 ha parkom v ktorom dominujú súbory platanov západných (*Platanus acerifoli* L.), dáždniková forma vzácného ginka dvojlaločného (*Ginkgo biloba* L.) patril v minulosti rodine Apponyiovcov. Kaštieľ vznikol na prelome 16. a 17. stor. Nachádza sa v areáli rovinatého parku, situovanom na východnom okraji obce.

Je postavený ako solitér orientovaný čestným nádvorím smerom k prístupovej ceste. Pôvodne bol renesančným dvojkridlovým objektom, ktorý tvorili južné a východné krídlo, v rokoch 1844 – 1846 bol rozšírený o severné krídlo, do ktorého bola presťahovaná rodinná knižnica Apponyiovcov. Zásadné úpravy v 19. storočí mu vtlačili historizujúci výraz s prvkami neoslohov. Posledný majiteľ H. Apponyi odpredal družstvu Oponice časť poľnohospodárskej pôdy a od jeho dedičov toto družstvo kúpilo v roku 1937 aj kaštieľ. Pôvodného vlastníka - Slovenskú poľnohospodársku univerzitu v Nitre vystriedal nový súkromný investor a s pomocou eurofondov ho prestaval na štvorhviezdičkový hotel, ktorý sa využíva na štýlové spoločenské podujatia. Keďže tu mal tenis dlhú tradíciu, boli na mieste pôvodného kurtu v

parku vybudované dva nové tenisové kurty a jazierko. Práce na komplexnej pamiatkovej obnove národnej kultúrnej pamiatky kaštieľa a parku v Oponiciach sa uskutočnili v takej kvalite, že 10. novembra 2011 Ministerstvo kultúry SR udelilo cenu Fénix, Kultúrna pamiatka roka 2010 (viď. obr. č. 8.).

3. Výsledky

Súhrnné výsledky z prieskumov a analýz vybraných lokalít preukázali rozdielne transformačné prístupy rekonštrukcie historických parkov, ovplyvnené novými vlastníkami a funkciou využitia exteriérových plôch.

V pôvodnom historickom parku v Bernolákove súčasná športovo-rekreačná funkcia len čiastočne vychádza z pôvodných esteticko-kompozičných a ekologických funkcií. Kultúrna pamiatka v podobe pôvodného barokového kaštieľa prešla rozsiahlou rekonštrukciou (r. 2017) (viď. obr. č.2.). Rekonštrukciou prešiel 12 ha park, ktorého podoba sa zmenila najskôr na 9 jamkové golfové ihrisko. V súčasnosti je areál rozšírený o územie Panské lúky, ktoré bolo vybudované s novými výsadbami zelene a vodnými plochami vychádzajúce z pravidiel golfu 18 jamkového ihriska (viď. obr. č. 4., 5.). Parametre golfovej hry, aj keď sú voľnejšie než na iných ihriskách, majú svoje požiadavky – dĺžku a šírku dráh, rozlohu, tvar a sklon odpalísk a jamovísk, umiestnenie prekážok, variabilnosť a náročnosť hry, estetickosť prostredia a mnohé iné. I keď existujúca zeleň bola určujúcim prvkom pri osadení golfových dráh, stromy sa stávali vážnou prekážkou a mnohé z nich boli v priebehu rekonštrukcie odstránené vo veľkých plochách napr. holorub, vykonaný v južnej časti parku.

V historickom parku v Tomášove bola zachovaná pôvodná funkcia. Z porastu boli odstránené hlavne náletové dreviny, čím sa stali jednotlivé vegetačné skupiny transparentné a priehľadné. Pôvodný kompozičný zámer aj s podrasovou a doplnkovou vegetáciou nebol zakomponovaný do tohto priestoru. Stromy sa stali zraniteľnejšími bez ochrannej vegetácie, v letnom období dochádza k prehrievaniu pôdneho krytu (intenzívne kosené trávniky), viacúrovňová etážovitosť porastu takmer vymizla. Len okrajové časti pôvodného historického parku nesú známky extenzívnej údržby, kde je možné spozorovať bylinné a krovité porasty. Park v Oponiciach prešiel cca pred 10 rokmi rekonštrukciou. Došlo k vyčisteniu priestoru od náletových drevín, realizovala sa výsadba nových stromov a kríkov, vychádzajúca z anglického prírodno-krajinárskeho štýlu, založilo sa prírodné jazierko a detské ihrisko. Rekonštrukciou exteriérových priestorov prešlo aj vstupné nádvorie. Park slúži návštevníkom a všetkým obyvateľom obce.

Parky a záhrady na rozdiel od architektonických pamiatok, podliehajú neustálym dynamickým zmenám. Sú to jednak prirodzené vegetačné zmeny počas rastu, premeny v procese striedania ročných období, deformačné zmeny vegetácie ovplyvnené vonkajšími civilizačnými faktormi. Za nepriaznivý vplyv väčšiny historických parkov a záhrad nesie zodpovednosť nedostatočná údržba a rôzne zásahy do týchto priestorov, ktoré budú v budúcnosti vyžadovať nové koncepčné riešenie.

Príčiny nutnosti riešenia súčasného stavu sú:

- spoločenské: zmeny vlastníckych vzťahov
- technicko-stavebné: záber časti pozemku parku na výstavbu inžinierskych sietí, pôvodných a navrhovaných objektov
- biologické: zmeny vegetácie vplyvom civilizačných faktorov alebo v dôsledku nedostatočnej údržby, starnutie, poškodenie vegetácie (PUTROVÁ 2001).

Obr. 1: Pohľad na športovo-rekreačný areál historického parku v Bernolákove pred rekonštrukciou kaštieľa.
Zdroj:https://www.google.com/search?q=park+bernakovo&rlz=1C5CHFA_enSK845SK845&source=Inms&tbm=isch&sa=X&sqi=2&ved=2ahUKEwj_5eihiOPzAhXoSvEDHVqmAmYQ_AUoAnoECAEQBA&biw=1920&bih=838&dpr=1#imgsrc=DOr4c0PTA3C1OM

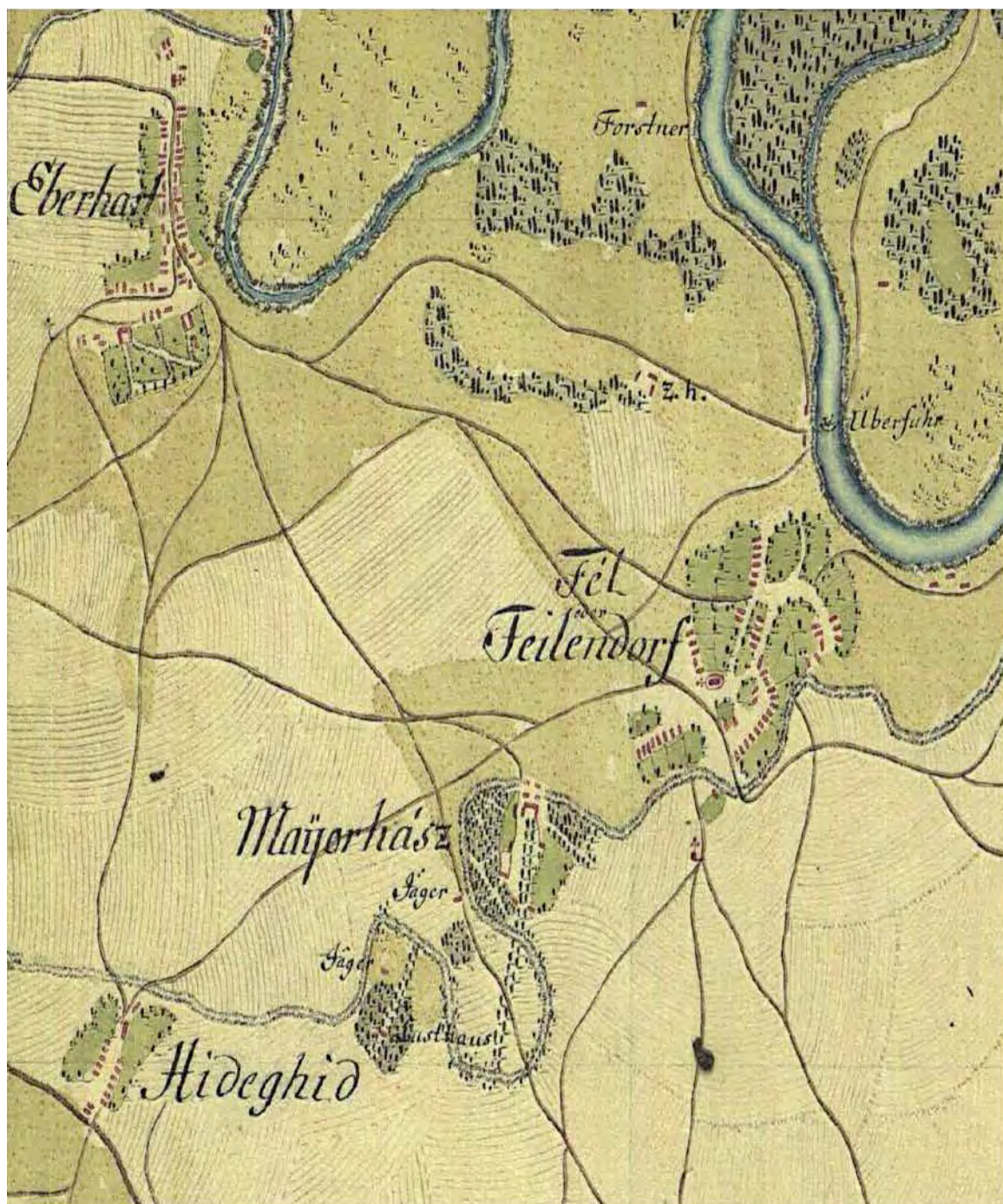
Obr. č. 2: Barokový kaštieľ po rekonštrukcii z roku 2017.
Zdroj:https://www.google.com/search?q=park+bernakovo&rlz=1C5CHFA_enSK845SK845&source=Inms&tbm=isch&sa=X&sqi=2&ved=2ahUKEwj_5eihiOPzAhXoSvEDHVqmAmYQ_AUoAnoECAEQBA&biw=1920&bih=838&dpr=1#imgsrc=DOr4c0PTA3C1OM

Obr. č. 3: Pôvodný prírodno-krajinársky park prebudovaný na golfový areál.
Zdroj : Katarína Gécová

Obr. č. 4, 5: Nová časť golfového areálu - pôvodné Panské lúky.
Zdroj : Katarína Gécová

Obr. č. 6: Mapa okolia dnešného Tomášova z 19. storočia. V strede je ako „Majorhász“ vyznačený kaštieľ.
 Zdroj : https://www.hotelkastiel.sk/docs/historia_kastiel.pdf

Obr. č. 7: Nástupný priestor kaštieľa s parterom v Tomášove
Zdroj : Katarína Gécová

Obr. č. 8: Oponice, nádvorie kaštieľa s historickým parkom.

Zdroj: https://www.google.com/search?q=oponice+park+s+ka%C5%A1tielom&rlz=1C5CHFA_enSK45SK845&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKewiDg_ic6OLzAhWMLewKHX7pD1cQ_AUoAnoECAQQBA&biw=1920&bih=895&dpr=1#imgrc=K9qR33822GscWM

4. Diskusia a záver

Preukázaný výskum dokázal na malej regionálnej vzorke, ako zmena vlastníctva kaštieľov a historických parkov ovplyvňuje využívanie a návštevnosť domácimi obyvateľmi (mnohé z nich nie sú verejne dostupné). Opodstatnenosť a potreba realizovaných rekonštrukcií v spomínaných historických parkoch bola vedená s rozdielnou koncepciou a novou predpokladanou funkciou. V historickom parku v Bernolákove došlo k najväčšej zmene funkcie a to na športé a rekreačné aktivity pre úzku skupinu návštevníkov – hráčov golfu. V prípade koncepčných zásahov do vegetačných porastov, ktoré prešli početnými zmenami možno spomenúť staré stromy, u ktorých sa v súčasnosti nepredpokladá už dlhodobé pôsobenie a patria do skupiny neperspektívnych drevín s obmedzenou vitalitou. V areáli parku nedošlo k výraznej výsadbe nových kostrových drevín, u ktorých by sa predpokladalo kompozičné pôsobenie po ďalšie desaťročia (pri vodnom toku Čierna voda postupne odumierajú pôvodné jedince starých stromov, nová výsadba vychádzala hlavne z pravidiel hry golfu). Ostatné výsadby sa realizovali doplnkovými drevinami, ktorých funkcia je hlavne estetická. Práve tieto jedince a kompozičné skupiny, ktoré dodávajú jedinečnosť a historicko-prírodnú hodnotu tohto prostredia neboli a ani v súčasnosti nie sú obnovené. V súčasnosti dochádza k rekonštrukciám historickej zelene bez podpory podrastovej vegetácie. Tieto princípy rekonštrukcie boli aplikované v prípade spomínaných historických parkoch. Vychádzajú zo zjednodušenej údržby, ktorá z časti ovplyvňuje a podriaďuje pôvodné kompozičné zámery historických parkov. Historické parky sú poslami, ktorí nám zachovávajú správy z minulosti pre tých, ktorí ich dokážu prečítať. Sú kultúrnym a duševným vlastníctvom, od ktorých sa očakáva, že budú súčasťou každodenného života. **Výskum historických parkov preukázal potrebu pochopenia nosných hodnôt historických parkov pri hľadaní a vkladaní nových funkcií. Je možné si kľásť otázku v akom stave by sa v súčasnosti nachádzali tieto parky, ak by sa nenašiel investor, ktorý svojím investičným zámerom tieto historické skvosty zachránil pred devastáciou a zánikom.**

Bola to zrejme jediná cesta záchrany, i keď možno rekonštrukciám týchto priestorov mnohé zásahy vyčítať.

5. Bibliografia

- PUTROVÁ E. 1999. Premeny parkových plôch v súčasnej urbanistickej štruktúre a ich hodnotenie. In: Architektonické listy FA STU, roč. 33, č. 3-4, s. 64., ISSN – 1135-2679
- PUTROVÁ E. 2001. Premeny historických parkov v súčasnej urbanistickej štruktúre. In: Proces premien prírodných priestorov v štruktúre sídla, FA STU, Bratislava. S.43-45., ISBN 80-227-1477-1
- STEINHUBEL G. 1990. Slovenské parky a záhrady. Vydavateľstvo Osveta Martin, s.40., ISBN 80-217-0158-7
- TOMAŠKO I., SUPUKA J. 2003. Obnova historickej zelene. SPÚ Nitra. s. 75., ISBN 80-8069-190-8

The process of transformational change on the example of historic parks

Ing. Katarína GÉCOVÁ , PhD

Faculty of Architecture and Design STU in Bratislava, Námestie slobody 19, Bratislava
katarina.gecova@stuba.sk

Abstract

The contribution is increasingly current issues such as developmental changes in historical parks and their transformation for the current social needs, which are closely related to the development of settlements, by changing the owners and a new way of functioning. Despite the fact that historical parks and gardens are demonstration examples of humanized natural environment still remain on the edge of the interests of human society. In the past, the park formed an inherent part of every estate and belonged to a place of social events, relaxation, meeting and entertainment. At the later period - under the need to alternate property owners, as well as political and world-terms, there was also a change in functional use of historical objects and their adjacent spaces - gardens and parks. Their original functional use and historical notice is loses and interested and interested in the company decreases. For the existence of historical parks and gardens, the negative impact is not only non-non-companies, but also improper maintenance, external negative impacts eg. Polluted environment, vandalism, occupation of land park to new functional use, or change of original function.

Key words: historical park, transformation, greenery, functional use

BARDKONTAKT 2021

Historický park v kúpeľnom meste – postupy a metódy ochrany a obnovy pamiatok

doc. Ing. arch. Daniela Gažová, PhD.

Ústav manažmentu STU, Oddelenie priestorového plánovania, Vazovova 5, 812 43 Bratislava

Historický park v kúpeľnom meste – postupy a metódy ochrany a obnovy pamiatky

doc. Ing. arch. Daniela Gažová, PhD.

Ústav manažmentu STU, Oddelenie priestorového plánovania, Vazovova 5, 812 43 Bratislava,
daniela.gazova@stuba.sk

Abstrakt

Dlhodobá devastácia a zanedbávanie väčšiny historických parkov na Slovensku komunistickým režimom sa s novým sociálnym a ekonomickým obdobím v podstate skončila. Nová epocha však prináša nové požiadavky a tlaky na využívanie krajiny, ktoré postihli najmä tieto veľmi krehké historické krajiny. Historické parky sú v praxi často len formálne vyhlásené za chránené a v praxi nedostatočne a neraz nekompetentne rekonštruované. Takáto situácia aktivovala oficiálne i súkromné úsilie nielen o ochranu a obnovu týchto neraz zdevastovaných parkov, ale aj o ich ochranu pred novými hrozbami.

Na prípadovej štúdii významného slovenského historického parku chceme predstaviť proces jeho obnovy a konzervácie počnúc vytvorením novej metodiky ochrany, ktorá je založená na interdisciplinárnej komplexnej analýze a definovaní hodnôt historického parku. Na teoretický projekt nadväzovala monografia „Podmienky základnej pamiatkovej ochrany - Mestský park v Piešťanoch“ z roku 2010, ktoré boli vytvorené s cieľom identifikovať hlavné kultúrne hodnoty tejto prírodnej pamiatky a určiť základné princípy jej pamiatkovej ochrany a obnovy. Cieľom tejto práce bolo vytvoriť integrovaný dokument, ktorý rešpektuje kultúrne, historické a vegetačné kvality parku a definuje perspektívy a podmienky jeho trvalo udržateľného rozvoja ako kultúrnej a historickej pamiatky v novej spoločensko-ekonomickej situácii.

Výstupy práce definujú koncepčné princípy ďalšieho rozvoja parku ako mestskej kultúrnej krajiny vo vzťahu k ďalším funkciám mesta. Výsledky projektu navrhujú usmernenia pre ďalší postup obnovy parku a formulujú základné princípy pre akékoľvek ďalšie zásahy do oblasti parku. Metodika vychádza o. i. z platnej legislatívy plánovania s cieľom legislatívnej podpory systému ochrany pamiatok, ktorý je v praxi často menej účinný.

Kľúčové slová: historický park, mestský park, kúpeľný park, ochrana pamiatky, metodika, regulatívy

Úvod

Oblasť ochrany národných kultúrnych pamiatok je aktuálnou problematikou dnešnej doby. Po desaťročiach zanedbávania a nedostatku financií na ich obnovu a rozvoj spolu so zmenami v spoločensko-ekonomických podmienkach nastupuje etapa dynamických zmien spoločnosti, ktoré sa prejavili i v Zákone NRSR č. 49 z roku 2002 o ochrane pamiatkového fondu. Tu sa zadefinovali viaceré oblasti, ktoré predtým neboli v legislatíve vymedzené. Snahou bolo okrem iného určiť i také okruhy činností, ktoré má vlastník národnej kultúrnej pamiatky vykonávať na vlastné náklady, bez toho, aby bol orgánmi štátnej správy nútený k istým krokom a opatreniam definovaných pod názvom **základná ochrana pamiatky**.

Úloha môže byť zložitejšia u špecifických objektov, ktorých hodnoty spoluvytvára vegetácia, všeobecne nazývaných historická zeleň. Hoci sa na ich ochranu sústreďuje záujem ochrany pamiatkového fondu aj záujmy ochrany prírody, nie vždy sa podarí uchovať ich hodnoty bez novodobých, niekedy i devastačných zásahov. Zásadnou otázkou je nielen to, že jedným z ich základných zložiek je vegetácia, ale tiež iný charakter pamiatkových hodnôt ako u ostatných nehnuteľností a ich rozdielne chápanie [2].

Prvok parku neodmysliteľne patrí aj ku kúpeľným mestám, tieto plochy sú ich neoddeliteľnou súčasťou, zvyšujú atraktivitu kúpeľných miest a v neposlednom rade znásobujú ich primárnu funkciu - liečenie chorých.

Problematiku obnovy a ochrany historického parku sme spracovali na základe viacročných skúseností s touto témou v praktickej podobe, najmä pri spracovaní projektovej dokumentácie a realizácii diela „Obnova a rekonštrukcia Zámockého parku v Malackách“ v priebehu rokov 1998 až 2008. Na základe toho sme boli vyzvaní na riešenie výskumnej úlohy zadanej v roku 2006 Balneologickým múzeom v Piešťanoch pod názvom Podmienky základnej ochrany pamiatky – Sad A. Kmeťa v Piešťanoch [1]. Práca bola následne v roku 2010 publikovaná ako vedecká monografia v knižnej podobe pod názvom **Mestský park v Piešťanoch – Podmienky základnej ochrany pamiatky** [2].

Predmetom skúmania bol objekt, pôvodne vytvorený ako kúpeľný park, ktorý dnes slúži ako verejný mestský park dopĺňujúci zároveň kúpeľnú funkciu mesta. Park je národnou nehnuteľnou kultúrnou pamiatkou, zapísanou v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod číslom 979/1 ako Sad Andreja Kmeťa - Mestský park.

Zadanie

Zámerom zadania úlohy bolo poskytnúť mestu, ako rozhodovaciemu orgánu a väčšinovému vlastníkovi objektu, podklad, vychádzajúci z platnej územnoplánovacej dokumentácie, zákona o ochrane pamiatkového fondu a zákona o ochrane prírody, ktorý by vymedzoval možnosti a limity ďalších aktivít realizovaných v riešenom území.

Podnetom pre vytvorenie dokumentu boli okrem iného objavujúce sa tlaky na rozširovanie zástavby v centrálnej mestskej zóne Piešťan a na výstavbu aj na území parku, čím by došlo k zníženiu jeho zdravotno-klimatických, kultúrno-historických, náučno-poznávacích, ekologických a dendrologických hodnôt a funkcií. Práca sa zaoberá parkom i v širšom kontexte mesta s dôrazom na špecifikum významného kúpeľného centra, jeho premenami v priebehu vývoja a jeho významu pre zachovanie a obnovenie fyzických a vizuálnych väzieb parku s okolitou krajinou.

Stav poznania

Na základe praktických skúseností s obnovou historických parkov sa ukázalo, že platná legislatíva poskytuje historickým parkom legislatívnu ochranu, založenú často len na definovaní hraníc objektu ochrany a všeobecných požiadaviek na ich ochranu. V dobe zadania nami riešenej konkrétnej úlohy a ani dodnes neboli spracované jednotné metodické postupy pamiatkového výskumu historických parkov, ktoré by bolo možné aplikovať na jednotlivé parkové objekty pamiatkovej starostlivosti.

Ako bolo konštatované, vlastník kultúrnej pamiatky je povinný v zmysle zákona vykonávať na svoje náklady základnú ochranu pamiatky pod dohľadom a za spolupráce s príslušným orgánom pamiatkovej starostlivosti. Úloha definovania podmienok základnej ochrany pamiatok a stanovenie základných metodických postupov pri jej obnove a rekonštrukcii je na druhej strane úlohou príslušných orgánov pamiatkovej starostlivosti.

Zadanie spracovania diela Podmienky základnej ochrany pamiatky Sad A. Kmeťa v Piešťanoch preto vyplynulo z potreby stanoviť limity pre ďalšie aktivity v parku ako aj konkrétne podmienky a zásady základnej obnovy parku ako objektu pamiatkovej ochrany, ktoré by zamedzili ohrozenia pamiatky a umožnili vlastníkovi koncepčne a systémovo riešiť otázku ďalšieho rozvoja parku vo vzťahu k ostatným funkciám mesta, rekonštruovať porasty parku v zmysle prírodno-krajinárskeho slohu, rekonštruovať a doplniť vybavenosť parku slúžiacu k jeho plnohodnotnému využívaniu pre súčasné i novo navrhované účely.

Ciele riešenia

Cieľom práce bolo vytvoriť dokument obsahujúci legislatívne a odborne podložené argumenty pre ochranu parku ako pamiatky, pre usmernenie jeho obnovy a ďalšieho rozvoja, regulovanie budúcich aktivít a zásahov na jeho území a v relevantnom území jeho širšieho zázemia.

Základné výskumné ciele práce bolo spracovať:

- **charakteristiku parku ako objektu pamiatkovej ochrany a potencionálneho objektu ochrany prírody**
- **zadefinovanie pamiatkových hodnôt predmetnej kultúrnej pamiatky**
- **stanovenie základných princípov jej ochrany a obnovy.**

Obsah práce

Na základe zadania bola vypracovaná **analyticko-metodická štúdia podmienok základnej obnovy pamiatky** Sad A. Kmeťa v Piešťanoch. Práca spracúva komplexnú analýzu historického vývoja a súčasného stavu pamiatky a na základe zhodnotenia a odborného posúdenia týchto poznatkov formuluje podmienky a zásady ďalších zásahov v predmetnom území tak, aby boli naplnené podmienky základnej ochrany pamiatky.

Jadro práce je metodicky rozčlenené a podrobne rozpracované v 4 základných častiach:

- A. Zadanie diela, základné údaje
- B. Zásady ochrany vyplývajúce z nadradených dokumentácií, dokumentov a podkladov
- C. Analytická časť
- D. Zásady a podmienky pamiatkovej ochrany

A/ ZADANIE DIELA, ZÁKLADNÉ ÚDAJE

V úvodnej časti práce boli stanovené ciele práce, preskúmané východiskové podklady, definované vymedzenie hraníc parku a hraníc parku ako objektu pamiatkovej a majetkovo-právne vzťahy.

Dielo priamo vychádza zo spracovanej a schválenej relevantnej plánovacej a historickej dokumentácie, zo štúdia literatúry a iných zdrojov (spolu 30 materiálov, analýz, projektových a dokumentačných podkladov) ako aj z vlastných prieskumov v teréne.

Už v tejto etape práce sa preukázala nezrovnalosť v definovaní hraníc pamiatkovej ochrany objektu. Mestský park je dnes situovaný v centrálnej polohe mesta a jeho územie je legislatívne vymedzené, pričom rozsah pamiatkovo chráneného územia nebol totožný s celou rozlohou parku. Táto skutočnosť môže otvárať ďalšie možnosti už spomenutým tlakom a záujmom na iné využitie parku a tým i jeho narušenie ako objektu pamiatkovej ochrany, najmä keď nezaradené územie je v atraktívnej polohe nábregia severne od Domu umenia s výhľadom na Kúpeľný ostrov. Jedným z významných výstupov práce bolo preukázanie potreby ochrany parku ako pamiatky v celom rozsahu jeho súčasného (i historického) územia, čiže odporúčenie rozšírenia územia spadajúceho pod pamiatkovú ochranu.

Územie, ktoré bolo predmetom riešenia, je z prevažnej časti vo vlastníctve mesta a slúži ako mestský a čiastočne aj kúpeľný park. Na území parku sa nachádza športovo-rekreačný areál a detské ihriská, kultúrno-spoločenské objekty a ubytovacie zariadenia vo vlastníctve mesta, kúpeľov, resp. iných vlastníkov. Stav vlastníckych vzťahov podlieha vývoju a zmenám. Z pohľadu dodržiavania zásad obnovy pamiatky, zmeny majetkovo-právnych vzťahov v riešenom území nesmú byť zámienkou či nástrojom na zneužitie princípov ochrany parku ako objektu pamiatkovej ochrany, ako aj parku ako významného prírodného prvku v mestskej štruktúre.

B/ ZÁSADY OCHRANY VYPLÝVAJÚCE Z NADRADENÝCH DOKUMENTACÍÍ, DOKUMENTOV A PODKLADOV

Do celkovej koncepcie metodických postupov pri formulovaní zásad a regulatív ochrany a obnovy pamiatky s charakterom historických štruktúr krajiny boli pre dosiahnutie komplexnosti vstupov

a legislatívnej opory výstupov práce zapracované v zmysle metodiky spracovania územnoplánovacej dokumentácie aj zásady ochrany vyplývajúce z nadradených dokumentácií, dokumentov a podkladov a to:

- Územnoplánovacie podklady a dokumentácie (Konceptia územného rozvoja Slovenska, Územný plán Veľkého územného celku Trnavský kraj a Územný plán mesta Piešťany)
- Nezáväznú územnoplánovacie podklady - pre dotknuté územie mestského parku v Piešťanoch boli pre riešenie úlohu k dispozícii nasledovné dokumenty: generel zelene a listy vlastníctva.
- Súčasné využitie mestského parku v Piešťanoch a navrhované využitie podľa platnej ÚPD.

Z Územného plánu mesta Piešťany a Územného plánu centrálnej mestskej zóny Piešťany vyplýva funkčné využívanie a priestorová štruktúra mestského parku. V územnom pláne CMZ Piešťany je funkčné využitie a priestorové usporiadanie plôch mestského parku definované v regulačných listoch.

Z uvedených dokumentov, dokumentácií a podkladov boli vybraté len relevantné kapitoly, ktoré sa dotýkajú rozvoja dotknutého územia mestského parku v Piešťanoch a jeho funkčných zložiek.

Kultúrna pamiatka a zásahy do nej podliehajú zákonu NR SR 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, ktorý upravuje súhrn činností a opatrení zameraných na identifikáciu, výskum, evidenciu, zachovanie, obnovu, reštaurovanie, regeneráciu, využívanie a prezentáciu kultúrnych pamiatok a pamiatkových území. Pre tie tieto činnosti existujú tiež medzinárodne vypracované odporúčania vo forme chárt. Zásady obnovy pamiatky preto principiálne vychádzajú aj z týchto dokumentov, ktorými sú ďalšie všeobecné a záväzné medzinárodné dokumenty a charty (Benátska charta, Florentská charta, Európsky dohovor o krajine z roku 2000, Medzinárodný dohovor o kultúrnej krajine z roku 2004).

C/ ANALYTICKÁ ČASŤ

V tejto zásadnej časti práce autori vypracovali podrobnú multidisciplinárnu analýzu **histórie, súčasného stavu a predovšetkým potenciálov a limitov ďalšieho rozvoja územia** z pohľadu ochrany pamiatky v rámci fungovania v kontexte s ďalšími funkciami mesta. Analýzy boli rozpracované v nasledovných kapitolách:

1. Širšie vzťahy

Historický park je situovaný v severovýchodnej časti mesta, západne od ramena Váhu, Biskupického kanála, v centrálnej mestskej zóne. Park leží na území Pamiatkovej zóny mesta Piešťany, na území významnej archeologickej lokality, v ochrannom pásme vodných zdrojov a z hľadiska MÚSES je súčasťou miestneho biocentra. Pôvodná hranica parku bola definovaná na základe historických hraníc piešťanského mestského parku, ktorý existoval už od začiatku 19. storočia. Vizúálne je park prepojený s Kúpeľným ostrovom, s ktorým ho spája i peší Kolonádny most.

2. Historická analýza

Plocha parku sa v svojej základnej hmote začala utvárať na konci 18. storočia, pričom pre jeho vývoj a výsledne architektonické i krajinárske riešenie bolo zásadné obdobie 19. storočia a 1. polovica 20. storočia. Obdobím svojho vzniku a svojou funkciou kúpeľného parku patrí k významným predstaviteľom svojho druhu.

Mestský park v Piešťanoch bol za kultúrnu pamiatku vyhlásený na základe Rozhodnutia Školskej a kultúrnej komisie Okresného národného výboru v Trnave zo dňa 17. 9. 1963. Park je národnou nehnuteľnou kultúrnou pamiatkou zapísanou v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod číslom 979/1 ako Sad Andreja Kmeťa, mestský park.

Mestský park bol pôvodne kúpeľným parkom, ktorý založil v roku koncom 18. až začiatkom 19. storočia majiteľ majetkov v Piešťanoch a v Hlohovci F. Erdödy. Park je pomenovaný na počesť muzeológa, archeológa, biológa, významného dejateľa slovenského národného hnutia A. Kmeťa. Tento priestor je totožný s priestorom historického Starého a Nového parku. Oba boli založené ešte v 19. storočí, čím sa zaraďujú medzi chránené parky z tohto obdobia.

Park preukazuje hodnoty autentickej historickej záhrady, ktoré sa týkajú rovnako jej koncepcie a objemu jej častí, ako aj jej výzdoby, výberu vegetácie či anorganických častí, ktoré ju vytvárajú. Popri sadovníckom materiáli a alejach sú jej neoddeliteľnou súčasťou aj stavebné objekty, predovšetkým

mnohé významné historické i novodobé architektonické pamiatky. V prípade tejto pamiatky je autentická jej mladšia podoba, keďže z pôvodného rozsahu boli už čiastočne zastavané plochy najmä v južnej časti.

V práci bol vypracovaná analýza vývoja parku na základe historických textových i grafických podkladov. V rámci analýzy urbanistických a krajinárskych väzieb objektu bola použitá o. i. **metóda prekryvu (superpozície)**, kde na dostupné mapové dokumenty z rôznych historických období (1802 – 1970) bol premietnutý schematický mapový záznam súčasnej štruktúry územia parku a jeho najbližšieho okolia. Týmto spôsobom boli preukázané podstatné zmeny v krajine, najmä toku Váhu a jeho ramien počas historického vývoja, ktoré zanechali výrazné znaky na vzhľade parku v rôznych obdobiach jeho vývoja. Súčasná krajinná štruktúra sa v dnešnej podobe postupne ustálila až od 30-tych rokov minulého storočia a dala tak aktuálnu podobu parku, ramenu Váhu a priľahlým ostrovom rieky. Táto metóda zároveň potvrdila základné a charakteristické prvky, tvoriace podstatu parku naprieč historicko-kultúrnym, politickým, prírodno-krajinárskym a ďalším procesom prebiehajúcim počas vývoja v dotknutom území.

3. Funkčno-prevádzková analýza

Kapitola je orientovaná na analýzu stavu funkčno-prevádzkových vzťahov v parku a jeho väzieb na okolie s dôrazom na rozpoznanie ich významu, autenticity a perspektív pre fungovanie parku v súčasných podmienkach ako aj jeho ďalší vývoj. Definuje funkčné celky a prvky prírodného aj vytvoreného charakteru nachádzajúce sa v parku a ich vzájomné funkčné väzby vo vzťahu k zámeru obnovy pamiatky.

4. Legislatívna ochrana

Kapitola analyzuje základné pamiatkové hodnoty objektu, stav legislatívnej ochrany parku, priority a potenciál jeho rozvoja v nasledovných častiach:

- Charakteristika parku ako objektu legislatívnej ochrany bola spracovaná v kategóriách:
 - spoločenský záujem na zachovaní pamiatky
 - park ako prírodný priestor
 - park ako kultúrna pamiatka.
- Pamiatkové hodnoty objektu

V textovej aj grafickej analýze bol zhodnotený aktuálny stav významných stavebných objektov a priestorov nachádzajúcich sa v parku vo vzťahu k legislatívnej ochrane pamiatok ako aj ich stavebno-technický stav a potenciál.

Súbor pamiatkových hodnôt parku jasne dokladá opodstatnenie jeho ochrany, ako aj jeho význam.

5. Kompozičná analýza

Analýza kompozície parku bola vypracovaná v dvoch úrovniach - na úrovni širších vzťahov a na úrovni vlastného parku. Toto skúmanie preukázalo najmä nemennosť a význam nosných parkových kompozičných a komunikačných osí a bodov a usporiadanie jednotlivých priestorov, hlavných línií a priehľadov, významných pre utváranie parku v prírodno-krajinárskom slohu, priehľady parku do krajiny a ostatné väzby na okolie. Tieto preukázané kompozičné atribúty musia byť tiež východiskom pri ochrane a obnove historického parku.

6. Dendrologická analýza

Táto časť práce sa zaoberá vyhodnotením spracovaných analýz v oblasti drevinovej skladby v parku, zdravotného stavu drevín, históriou drevinovej skladby (introdukované dreviny), vyhodnotením významných skupín zelene a alejí v parku z hľadiska dendrologického, stavu lúčnych porastov a trávnikov, kvetinových výsadiel a bylenných podrastov stromov. Práca vychádza tiež z hodnotenia pôvodných prirodzených vegetačných spoločenstiev ako aj geologicko-hydrologických a klimatických pomerov. Hodnotil sa stav a perspektíva rozvoja drevín a významné aleje určujúce kompozíciu parku. V tejto kapitole je tiež hodnotený významu parku vo vzťahu k MÚSES.

V júni v roku 2005 bol Bratislavským regionálnym ochranárskym združením (BROZ) v rámci občianskych iniciatív vypracovaný projekt na podporu ochrany parku ako chráneného krajinného prvku

- **Projekt ochrany chráneného krajinného prvku Sad Andreja Kmeťa.** Na tento projekt naša práca v tejto kapitole nadväzuje.

D/ ZÁSADY A PODMIENKY PAMIATKOVEJ OCHRANY

Hlavným výstupom práce bolo formulovanie zásad a podmienok pamiatkovej ochrany prostredníctvom definovania zásad a regulatívov ďalších zásahov v riešenom území, ktoré boli definované graficky a textovo v štruktúre:

1. Základné princípy a metódy ochrany pamiatky

Možno konštatovať, že hlavné určujúce kultúrno-historické hodnoty Mestského parku v Piešťanoch sú zachované v plnom rozsahu a kvalite. Zámerom obnovy parku by malo byť jednoznačne zachovať pamiatkovú podstatu parku, rešpektovať všetky zachované pôvodné hlavné a určujúce prvky a kompozičné riešenia, hodnotné hmotové substancie a narušeným prvkom prinavrátiť pôvodné hodnoty.

V tomto duchu sú sformulované **základné princípy ochrany a obnovy** zamerané na trvalé udržiavanie dobrého stavu vrátane prostredia kultúrnej pamiatky a taký spôsob jej využívania a prezentácie, ktorý zodpovedá jej pamiatkovej hodnote a technickému stavu v súlade s princípmi základnej ochrany.

Vzhľadom na to, že pamiatka sa nachádza aj v pamiatkovo chránenom území mesta, je potrebné rešpektovať i zákonom stanovené základné požiadavky voči základnej ochrane pamiatkových území. Preto bude potrebné v tomto prostredí rešpektovať najmä požiadavky na:

- primerané funkčné využitie územia, tak, aby sa nenarušili jeho pamiatkové hodnoty,
- zachovanie, údržbu historického pôdorysu a parcelácie (teda nie jej prípadné zmeny a dotvárania i v duchu nerealizovaných plánov a koncepcií),
- zachovanie a revitalizovanie hodnotnej objektivej skladby sadovníckych prvkov, ale i odstránenie nepriaznivých devastujúcich prvkov,
- rešpektovanie výškového a priestorového usporiadania objektov, prvkov interiéru, nevňášanie nových, nevhodných a konkurenčných prvkov a dominánt,
- rešpektovanie prípadne postupné revitalizovanie charakteristických pohľadov a panorám,
- ochranu potencionálnych archeologických nálezísk,
- ochranu prípadne ďalších kultúrnych a prírodných hodnôt pamiatkového územia, najmä hodnotných druhov drevín a jestvujúcich výtvarných prvkov.

Základným východiskovým predpokladom pre zmysluplnú a úspešnú pamiatkovú ochranu a obnovu parku a jeho niekdajšieho výrazu je čo najúplnejšia renovácia a konzervácia pôvodných zachovaných urbanistických a kompozičných prvkov a maximálne možná rekonštrukcia úbytkov, zničenií a poškodení, ku ktorým došlo v minulosti, pričom sa podľa miery zachovania, prípadne narušenia jeho jednotlivých súčastí uplatnia nasledovné **metódy ochrany a obnovy**, definované metodikou a popísané v práci:

- metóda konzervácie bude v prístupe k pamiatkovej obnove parku hlavnou a určujúcou, vzhľadom k vysokej miere autenticity zachovania plochy parku a hodnotnej objektivej skladbe z prelomu 19. a 1. pol. 20. storočia, a to v prístupe k celku (priestorové riešenie, kompozícia) i k detailu (hodnotné objekty, dotvárajúce prvky drobnej architektúry)
- metóda rehabilitácie pri ktorej budú architektonicky preriešené novodobé zásahy a narušenia pôvodných plôch parku predovšetkým v jeho východnej časti (hotel Park, Dom umenia).

Pri obnove „živej“ časti parku (kompozície stromov, krov, porastov) je vhodné podľa situácie využiť ďalšie metódy ako metódu regenerácie, metódu resuscitácie, metódu revitalizácie, metódu rekonštrukcie, metódu asanácie (Petrů, 2003).

2. Zásady a regulatívy ochrany a obnovy pamiatky

V zmysle metodiky spracovania výstupov v územnoplánovacej legislatíve a praxi a pre dosiahnutie porovnateľných nástrojov pre aplikáciu odborných požiadaviek doporučení bol hlavným výstupom

práce vlastný metodický postup a na tomto základe boli formulované zásady a regulatívy ochrany a obnovy pamiatky, ktoré by usmerňovali ochranu a rozvoj parku v ďalšom období vývoja a to v nasledovných kategóriách:

- **základné smery rozvoja parku** z hľadiska funkčno-priestorového rozvoja, z hľadiska ochrany pamiatky, z hľadiska ochrany prírody a tvorby prvkov ÚSES a tiež z hľadiska tvorby zelene kúpeľného mesta Piešťany,
- **zásady urbanistické, funkčno-prevádzkové a kompozičné**, kde ide predovšetkým o ochranu súčasných hraníc parku, ktoré sú definované podľa historických prameňov a je preto neprijateľné túto plochu redukovať, a o ochranu jeho pôvodnej historickej funkcie (kúpeľný a mestský park). Plocha parku nebude ďalej urbanizovaná, je nutné považovať súčasný stav urbanizácie parku za konečný. Nové prvky (ako detské ihriská, športoviská) odporúčame zásadne riešiť rekonštrukciou, či nahradením jestvujúcich prvkov, bez záberu ďalšej zelenej plochy. Pri zámere zmeny funkcie niektorého objektu je potrebné tento zámer konzultovať s orgánom ochrany pamiatok. Nie je vhodné navrhovať v parku ďalšie nové komunikácie, ktoré by zbytočne narúšali kompozíciu, ale skvalitňovať už existujúce. Je nutná rekonštrukcia hotela Slovana tiež terasy pri hoteli a tiež redukovanie dopravného významu Nábřežia I. Krasku.
- **zásady architektonické a stavebno-technické** orientované na usmernenie činností týkajúcich sa architektonických, technických a výtvarných diel v areáli parku s ohľadom na ich stav, perspektívu, pamiatkové hodnoty a celkovo vzťah k parku ako pamiatke,
- **zásady sadovnícko-dendrologické a kompozičné** – v práci sú podrobne a konkrétne formulované postupy, požiadavky a odporúčenia členené v nasledovných okruhoch - ochrana a obnova plošných vegetačných prvkov, ochrana a obnova líniových vegetačných prvkov a ochrana a obnova bodových vegetačných prvkov.

Takto formulované regulatívy môžu slúžiť mestu, ako rozhodovaciemu orgánu a väčšinovému vlastníkovi objektu, ako podklad, ktorý by usmerňoval a vymedzoval možnosti a limity ďalších aktivít realizovaných v riešenom území a jeho okolí a čiastočne aj v meste ako celku.

Záver

V práci bol vytvorený vlastný metodický postup vychádzajúci z postupov a metód súčasnej platnej územno-plánovacej a stavebnej legislatívy, postihujúci problém v jeho komplexnosti. Z toho vychádzalo formulovanie zásad a regulatívov ochrany a obnovy parku ako pamiatky na základe celkového posúdenia a zhrnutia čiastkových záverov z oblasti histórie, pamiatkovej ochrany, dendrológie a parkovej tvorby, urbanizmu a územného plánovania.

Autori zastupujúci jednotlivé vedné oblasti (architektúra, urbanizmus, tvorba krajiny, história, ochrana pamiatok) vypracovali originálnu všeobecne aplikovateľnú metodiku, ktorá sa, pre podporu účinnosti špecifických nástrojov a metód pamiatkovej ochrany, opiera komplexne o platnú územno-plánovaciu dokumentáciu a ďalšie relevantné medzinárodné i domáce záväzné a nezáväzné podklady a dokumenty. Použité boli tiež inovatívne metódy skúmania a hodnotenia ako napr. metóda superpozície.

Výstupom dokumentu Podmienky základnej ochrany pamiatky Sad A. Kmeťa v Piešťanoch bolo:

- vyhodnotenie kultúrno-historických a mestotvorných hodnôt územia
- návrh podmienok pre ochranu a obnovu parku pri ďalších zásahoch v predmetnom území
- návrh možností udržateľného rozvoja územia, prednostne pre funkciu zelene a oddychu,
- vyjadrenie koncepčného názoru na rozvoj mestského parku v kúpeľnom meste.

Výstupy z uvedenej metodiky boli ďalej uplatnené a overené pri spracovaní viacerých stupňov a etáp vypracovania projektovej dokumentácie a pri realizácii spomenutej stavby Obnova a rekonštrukcia Zámockého parku v Malackách (1998-2008). Späťne zase skúsenosti a postupy z praktickej realizácie obnovy historického parku v prírodno-krajinárskom slohu v podobných historicko-ekonomických a politicko-legislatívnych podmienkach boli premietnuté do postupov, zásad a záverov spracovaného metodologicko-aplikačného diela.

Zásady a regulatívy ochrany a obnovy pamiatky vypracované v zmysle uvedenej metodiky príslušným pamiatkovým úradom (resp. spracované iným riešiteľom a ním akceptované) majú potenciál poskytnúť rámec pre ďalšie zaobchádzanie s pamiatkou s cieľom jej účinnej ochrany a udržateľného rozvoja podporenej legislatívne i odborne (napr. v záväzných nariadeniach mesta, pri vypracovaní projektovej dokumentácie vlastného objektu, či dotknutých napr. architektonických objektov, ÚPD, a pod.).

Odporúčania:

Na základe širokého teoreticko-metodologického rozpracovania problematiky v rámci spracovanej úlohy ako aj riešenia ďalších príkladov urbanistickej a krajinárskej teórie i praxe možno do istej miery generalizovať nadobudnuté poznatky pre oblasti skúmania ochrany a obnovy pamiatok so zameraním na historické parkové priestory a pre oblasť tvorby krajiny v pamiatkovom prostredí mesta, špeciálne mesta kúpeľného.

V konkrétnom prípade historických parkov v kúpeľnom prostredí ako objektu ochrany a obnovy pamiatky možno odporučiť všeobecné zásady a postupy:

- Identifikovať a rešpektovať historické hodnoty parku, hodnoty funkcií zelene ako aj urbanisticko-krajinárske hodnoty parku.
- Zachovať celistvosť objektu.
- Zachovať funkciu zelene ako dominantnú funkčnú zložku parku.
- Určiť prípustné funkčné využitie a definovať vhodný pomer medzi funkciou zelene ako hlavnej funkčnej zložky parku a doplnkových funkcií (rekreačná, kúpeľná, kultúrno-spoločenská, poznávací, relaxačná...) s cieľom jeho ochrany ako kultúrnej pamiatky.
- Zabezpečiť fyzickú a obsahovú ochranu parku ako kultúrnej pamiatky.
- Usmerňovať ďalšie aktivity realizované v parku a jeho bezprostrednom okolí z pohľadu podmienok základnej ochrany pamiatky.
- Zosúladiť požiadavky a limity vyplývajúce z pohľadu na park ako objekt ochrany prírody a krajiny a ako objekt pamiatkovej ochrany.

Bibliografia

- [1] GAŽOVÁ, Daniela – zodp. riešiteľ, kolektív: Podmienky základnej ochrany pamiatky – Sad A. Kmeťa v Piešťanoch. Bratislava. Vydavateľ: K.A.U. projekt, s.r.o., , 64 s., 12/2006
- [2] GAŽOVÁ, Daniela at al., 2010. Mestský park v Piešťanoch / Podmienky základnej ochrany pamiatky. Recenzenti: Gál, Peter, Dvořáková, Viera. Vydavateľ: Logomotion, s.r.o. v spolupráci s Balneologickým múzeom v Piešťanoch, 1. vydanie, 132 strán, Piešťany 2010, ISBN 978-80-89155-13-2, 132 strán
- [3] Zákon NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu
- [4] PETRŮ, J., 2003: Od teórie k praxi, In: Zahrada-Park-Krajina, Spoločnosť pro zahradní a krajinářskou tvorbu, č. 4, 2003, ISSN 1211-1678

Historic park in spa town – Principles and methods of monument conservation

doc. Ing. arch. Daniela Gažová, PhD.

Institute of Management STU, Department of Spatial Planning, Vazovova 5, 812 43 Bratislava,
daniela.gazova@stuba.sk

Abstract

Long-time devastation and degradation of most historic parks in Slovakia starting with the communist regime seemed to be over with new social and economic period. New time brought however new requirements and pressures on land use that affected especially these very fragile historic landscapes. Often the historic parks are in practice just formally declared protected. This situation activated the official and private efforts not just to regenerate these devastated parks, but also protect them against new threats.

On the case study of important Slovak historic park we could follow the process of its restoration and conservation starting with creation of a new methodology of conservation, which is based on interdisciplinary complex analysis and evaluation and determination of park values. The theoretic project “Conditions of Basic Monument Preservation – The Public Park in Piešťany” was created with intention to identify main cultural values of this natural monument and determinate basic principles of monument conservation. The goal of this work was to create an integrated document, which respects cultural, historic and vegetative qualities of the park and defines perspectives and conditions of its sustainable development as cultural and historic monument in new historic situation with its threats for the park.

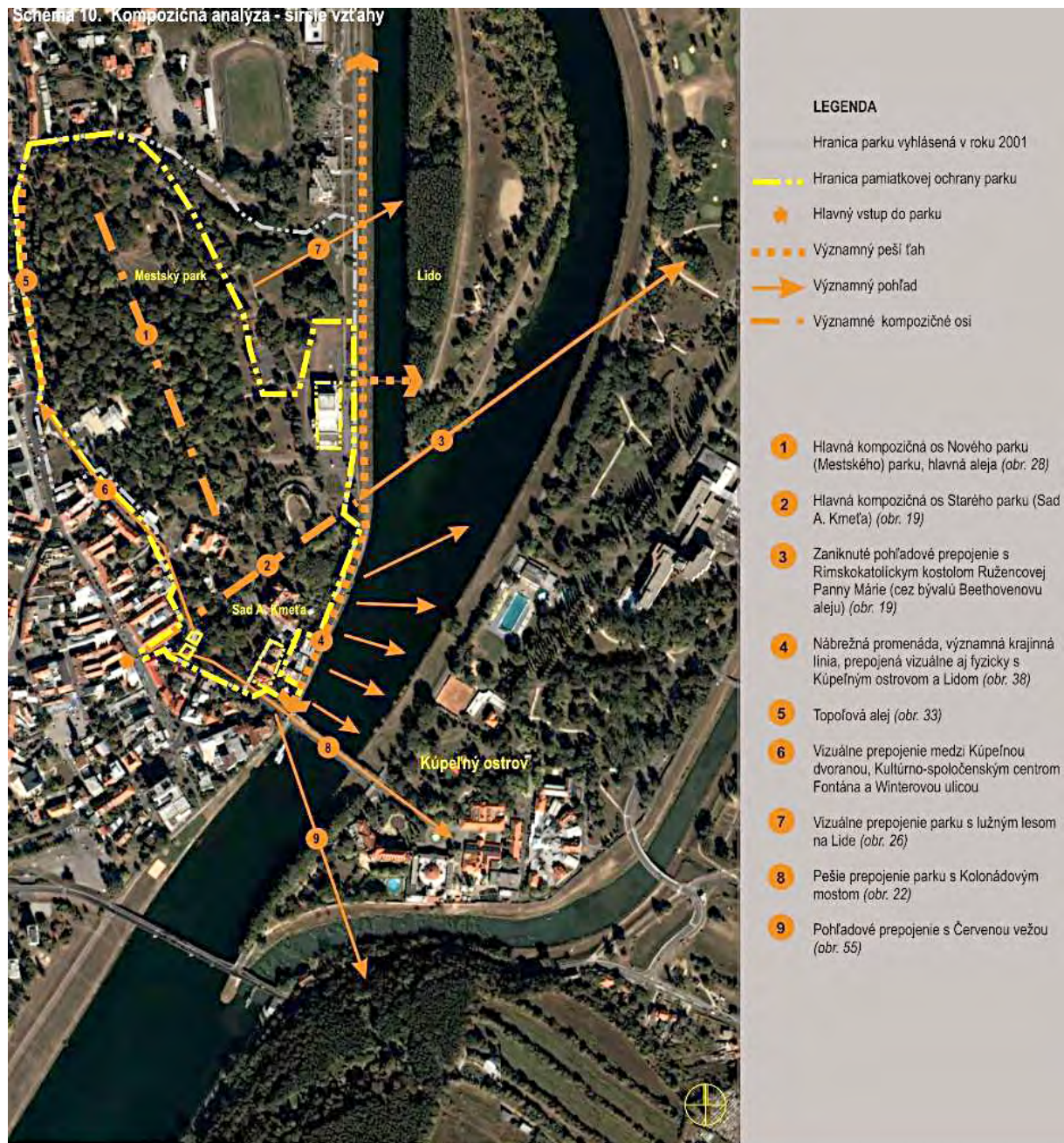
The outputs of the work define conceptual principles of next park development as urban cultural landscape in relationship to other town functions. The project results propose guidelines to the next park restoration process and formulate the basic principles for any other intervention in the park area. The methodology is also based on the valid planning legislative with aim to support the monument protecting system, which is often ineffective.

Keywords: historic park, public park, monument conservation, principles, methodology

Grafická príloha

Ukážky historických podkladov a grafického spracovania analýz a zásad:

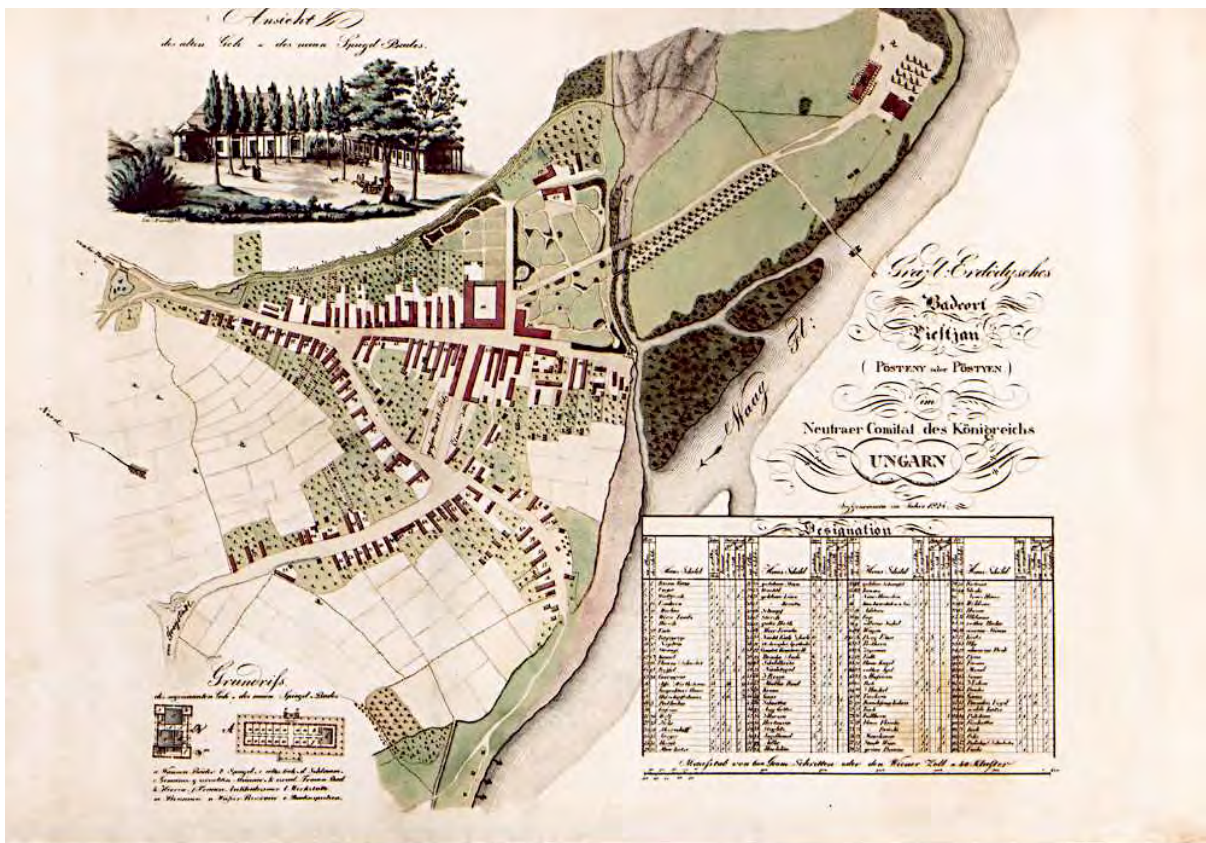
Obr. 1: Kompozičná analýza – širšie vzťahy

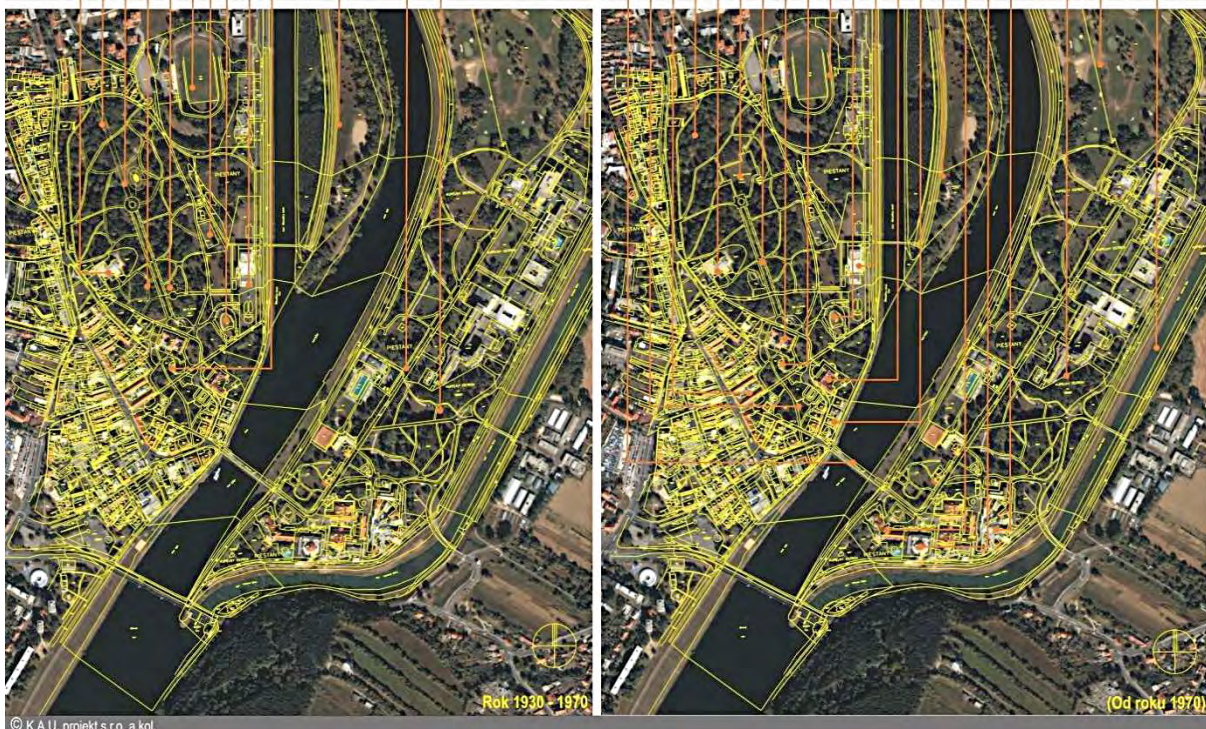
Obr. 2: Kursalón a drobná parková stavba na začiatku 20. storočia

Obr. 3: Vstup do parku a kaplnka, grafika z obdobia okolo roku 1806

Obr. 4: Park a dnešné centrum mesta na Frauenfeldovom pláne z r.1824

Obr. 5: Historická analýza – metóda superpozície

Obr. 6: Zásady sadovnícko-dendrologické a kompozičné (syntetická časť)

Obr. 7: Novodobý stav parku – hlavná aleja a vstupná časť

BARDKONTAKT 2021

Architektonický a urbanistický obraz Rajeckých Teplíc

Ing. arch. Zuzana Grúňová, PhD. – Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD.
Stavebná fakulta, UNIZA, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina

Architektonický a urbanistický obraz Rajeckých Teplíc

Ing.arch. Zuzana Grúňová, PhD.

Stavebná fakulta, UNIZA, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina,
zuzana.grunova@uniza.sk

Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD.

Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, Lazovná 8, 974 01 Banská Bystrica, miloslava.michalcova@seznam.cz

Abstrakt

Rajecké Teplice sú aj dnes aktívnym kúpeľným mestečkom južne od Žiliny. Zaujímavá lokalita v prírodnom prostredí má svoj historický vývoj - najskôr spätý s vlastními panstvami Lietava - najmä rodinou Thurzo - a neskôr s podnikateľmi ako JUDr. Valér Smialovský s Alojzom Pichlom. Tí sa zaslúžili aj o železničné spojenie od Žiliny do Rajeckej doliny a rozvinuli v rastúcom kúpeľnom mestečku celý architektonický program. Práve situácia na prelome 19. a 20. stor. je zaujímavá aj architektonicky, pokusmi o spojenie secesnej ornamentiky a drevenej ľudovej architektúry, ako aj urbanisticky - zachytené sú dobové pokusy o vytvorenie pomerne rozsiahlej urbanistickej kompozície s čiastočným zapracovaním už existujúcich stavieb. Zároveň je hmotovo-priestorový obraz pomerne dobre zachytený na množstve dobových kresieb, pohľadníc a fotografií. Článok analyzuje dobové vizuálne pramene, komparuje obraz kúpeľného sídla aj s využitím 3D modelov stavieb so súčasným vývojom a identifikuje zachované fragmenty architektúry aj urbanizmu Rajeckých Teplíc.

Kľúčové slová: Rajecké Teplice, historický urbanizmus, kúpeľné budovy, art nouveau / secesia

1. Úvod

Desať kilometrov z frekventového dopravného uzla, Žiliny, smerom na juh leží Rajecká kotlina, formovaná korytom Rajčianky. Od Žiliny ju tienia Súľovské vrchy a najmä ich časť Skalky a Súľovské Skaly tvorí výraznú, geomorfologicky pestrú krajinu s typickými skalnými útvarmi - Slnčné skaly, Poluvsianska skalná ihla. Malá Fatra a Strážovské vrchy zovierajú úzky záver kotliny, za ktorým leží priechod do rázovitých Čičmian. Bohatstvo flóry (aj špecifickej, ako Šujské rašelinisko) dopĺňa krajinný obraz do atraktívneho celku. Teplé pramene s termálnou vodou sú súčasťou prírodných zdrojov, ktoré boli využívané pravdepodobne už oddávna v kotline osídlenej od dôb Keltov. Prvá písomná zmienka o Rajeckých Tepliciach "villa Tapolcha" je z r. 1376 v listine kráľa Ľudovíta. Rajecké panstvo i s územím Teplíc bolo zlúčené s hradným panstvom Lietava na začiatku 15. stor.. [1] Názov poukazuje na význam prameňov pre osídlenie – teplice = miesto výveru prameňa.

2. Počiatky kúpeľníctva

František Thurzo dal postaviť v osade kamenný dom, aby bolo možné pramene využívať na vyššej úrovni. Jeho syn Juraj a rodina vzťah k v liečivej vode zintenzívnili a dali dom so 7 izbami prestavať a vylepšiť. [2] Príjmy rodu podporili aj predajom vína a piva z hradu Lietava v hostinci (1522). V listoch Thurzo pozitívne komentuje účinky vody, spomína dlhšie pobyty, rodina tu pozývala hostí, robila oslavy. [3,4] Mlyn, pila, panský majer a Thurzovci priniesli aj pestovanie raži ako novej plodiny. Po smrti Juraja Thurzu delenie postihlo aj kúpele (1635), a to veľmi negatívne - spory, nezhody o spoločný majetok (kúpeľný bazén a budovy) znamenali aj neochotu investovať a udržiavať. Na panstve postupne zanikali majere, poľnohospodárske aktivity riadené predtým z panstva Lietava utíchli.

18. a 19. stor. prináša záujem vedcov rôzneho zamerania - od historikov až po geológov. Osadu mali v rukách dediči lietavského panstva, nové impulzy na rozvoj prináša pripojenie časti lesov ku kúpeľom.

Informácie prinášajú výskumníci (P. Adami 1776, H. J. von Crantz 1780), pracujúci na základe dekrétov Márie Terézie o vytvorení súpisu liečivých prameňov. Blízky kaštieľ v Bytčici bol sídlom majiteľa panstva a barón Ján Kalish investoval i do kúpeľov, ktoré zakúpil v 1788. Dal postaviť murovaný dom so 14 izbami, [5] no osada ostávala maličká - 4-5 domov, počet celkom 27 obyvateľov vzrástol na 89 ľudí v 8 domoch (1828). [6] Osada väčšinou bola pričlenená k blízkej obci Kónská. Významným ťažiskom kotliny je aj dnes Rajec (právo trhov 1604) a osada profitovala z polohy na spojnici Žilina – Rajec.

2.1 Valér Smialovský a zlatá éra rozvoja Rajeckých Teplíc 1882-1911

Kúpele ale (ako ďalší révaiovsko-kališovský majetok v iných rukách) postupne znovu chátrajú a ako Bad Rajeczfurdó sú aj s hostincom ponúknuté v licitácii a 1882 sa vlastníkom stáva doktor Valér Smialovský (právny zástupca lietavského panstva, poslanec za žilinsko-rajecký okres a 1906-1910 župan Trenčianskej stolice, narodený 1854 v neďalekej Bytčici) [7] a jeho strýko - podnikateľ Pichl. Zakúpil postupne ďalšie pozemky a kúpele znovu otvoril už 1883 v novej sezóne s 31 izbami. Dal prestavať tzv. veľký hostinec a zhotoviť plány prestavby parku aj so zapracovaním existujúcich a opravených stavieb. *„Roku 1882 vezmúc do prenájmu Rajecké Teplice Dr. Valér Smialovsky a Jozef Pichl pre tú príčinu, že ony v malebnom kraji a 420 metrov nad hladinou mora ležia, a tak že majú prednosti klimatického miesta a tak i budúcnosť, všetko to, čo krasocit urážalo, odstránili, porúchané staré budovy zrúcali a nové, vkusné postavili, park založili, kúpeľný dom obnovili, papiereň na bydliská pretvorili a v nej parný kúpeľ sriadili, slovom celú tvárnosť tejto pusty natoľko pretvorili, že ona nárokom každej triedy navštevovateľov zodpovedať je v stave.“* [8]

Okolo roku 1883 nariadil rozšíriť rybník - nádrž zásobovanú z Kuneradského potoka v severozápadnej časti Teplíc, prakticky vedľa Rajčianky - voda poháňala hámor a pílu. Návštevníci sa liečili pitím vody, kúpaním sa (brat Alojza Pichla zaobstaral kotoľ, ktorý dohrieval vodu do 4 nádrží), poskytované boli masáže aj zábaly rašelinou rôznej teploty a dĺžky pôsobenia. Súčasťou procedúr bolo pitie kyslého i sladkého mlieka a prechádzky na čerstvom vzduchu v kúpeľom parku a doline. Liečili sa tu choroby pohybového ústrojenstva, reumatizmus, kožné ochorenia, zápaly vnútorných orgánov aj nervové problémy. Príspevky lekárov aj akademikov v tlači propagujú kúpele (Lichtenstein 1882; Trefort 1887) a popisujú stav aj chemické rozborov prameňa - v Rajeckých Tepliciach fungovalo 50 izieb, tri bazény a tri vaňové kúpele (delené podľa sociálno-ekonomického statusu užívateľov). Kúpele spravuje od 1889 akciová účastinná spoločnosť, v ktorej väčšinu vlastní zakladatelia a ich rodina. Na rozvoj kúpeľov si spoločnosť berie úver a dokončuje výstavbu dvoch nových **hotelových stavieb Agrarius a Dependance** - výsledkom je neúspech a nútená správa kúpeľov.

Pomocou bola výstavba železničných tratí od r. 1867 - aj Žiline priniesla košicko-bohumínska a neskôr považská železničná trať ekonomický prínos a urbanistický rozmach so štvrtami novej architektúry aj priemyslom. Rajecké Teplice ležali prakticky priamo na jedinej možnej trati cez kotlinu. Sú spomínané v množstve cestopisov (napr. práce Kornéla Preysza 1889, 1895 a 1897) už skôr, ako železnica konečne v r. 1899 mestečko skutočne dosiahla (aj vďaka tomu, že Smialovský využil svoj politický vplyv).

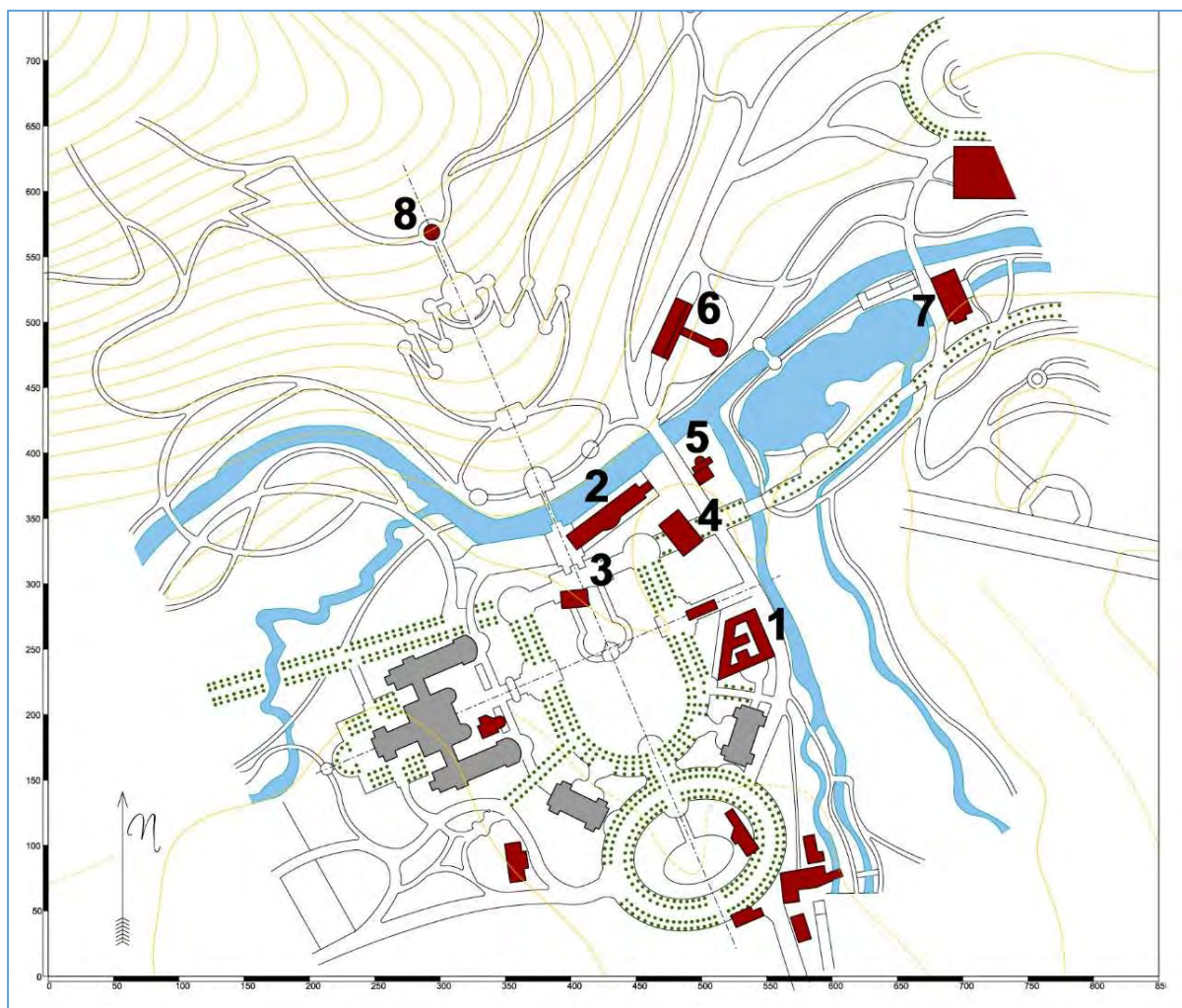
Obr.1: Kúpeľný dom Veľká Fatra z roku 1937 v dnešnom zmrzačenom stave ako honosná pseudorímska, nezmyselná kompozícia tvarov a prvkov, vrátane pozlátenej kvadrigy na kupole. Foto Grúňová, 2021.

Železnica znamenala aj stávkou na to, že táto veľká investícia bude nahradená výnosom z prevádzky kúpeľov. Po roku 1898 sa v kúpeľoch stále viac investuje, ale ústup aristokratickej klientely nedokázali nahradiť hostia skôr z domáceho prostredia a priemyselníci. 1911 je účastinná spoločnosť v likvidácii, Valér Smialovský v roku 1917 umiera. Kúpele do r. 1918 ešte nakrátko ožívajú, ale už 1919 sú pod nútenou správou. Dokumenty komisie, ktorá prešetrovala stav kúpeľov v roku 1923 [7] popisujú zlý stav budov aj to, že drevené stavby majú nevyhovujúce nízke stropy, sú tmavé, priestorovo aj hygienicky nedostatočné a pridávajú odporúčanie stavby zbúrať a nahradiť. Niektoré základné úpravy - hygiena či nátery boli vykonané, ale na komplexnú rekonštrukciu už nebolo prostriedkov.

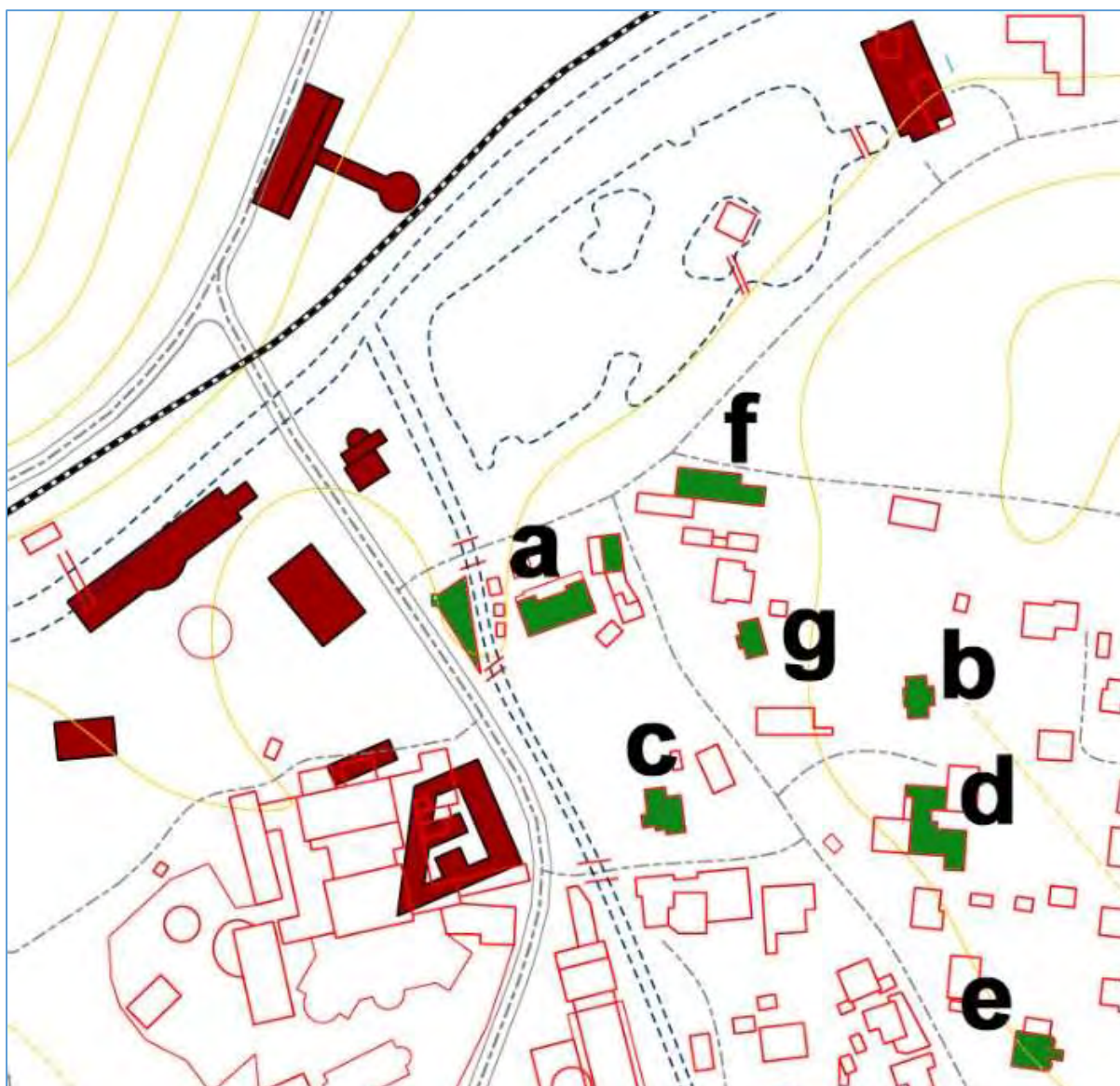
Ďalší osud kúpeľov priniesol mnohé zásahy – spomenieme (vzhľadom na ťažisko článku na obdobie prelomu 19. a 20. storočia a obmedzený rozsah) len výstavbu kvalitnej funkcionalistickej architektúry s čistými, zaujímavými komponovanými hmotami – **kúpeľné domy Malá a Veľká Fatra** v roku 1937. [9]. Z neskoršieho obdobia stojí za zmienku kvalitná architektúra **kúpaliska** od architekta Bednárika, ktorý priniesol mnohé hodnotné realizácie aj do Žiliny (budova elektrární, železničná stanica a ďalšie) a Banskej Bystrice (Notárska ubytovňa či Učiteľský ústav, budova elektrární a ďalšie). [10]

3. Urbanizmus kúpeľného mestečka

Zaujímavú možnosť porovnania veľkorysých plánov a súdobého existujúceho stavu ponúkajú rôzne publikácie – do článku bol zvolený návrh zachytený v propagačnej brožúre z roku 1895 [11].

Obr.2: Rajecské Teplice – návrh rozvoja v roku 1895. Šedou vyznačené plánované ale nerealizované stavby, vysadený nebol ani veľkolepý plán parku. Kresba Grúňová, 2021. **1 kúpeľný dom**, obsahoval i poštu. Neskôr prestavaný a obohatený o nadstavbu s verandou a arkádu s výhľadom do záhrady. **2 bazénová budova**, prízemný komplex s viacerými kaďami, delenými podľa statusu klientov. **3 Villa Resurrection** **4 Villa Gizela** **5 Holzmanova vila** **6** dve hotelové stavby, prepojené kolonádou **Agrarius a Dependance** **7 pôvodný mlyn a hámor**, neskôr prestavaný **8 vyhladkový altánok**.

Obr.3: Rajecské Teplice – porovnanie plánu z roku 1895 a dnešného stavu. Kresba Grúňová, 2021.

Obr.4: Rajecské Teplice – historická časť Rajecských Teplic, na obr.3 označená a – hotel Encián je zhruba v strede fotografie, v pozadí pri pravom okraji *vila Ilona*. Foto Grúňová, 2021.

Na výreze, obr. 3 sú zachytené aj stavby, z ktorých časť už stála, alebo bola postavená tesne po vytvorení plánu (1895) a objavujú sa na pohľadniciach z prelomu storočí. **A** je **hotel Encián**, dodnes fungujúci ako penzión, len nadstavaný o podlažie, rovnako ostala zachovaná typická trojuholníková budova na nároží. **B** označuje **villu Ilona**, **c** **villu podnikateľa Grüna**, **d** prvú zo stavieb doktora Flamma – **villu Talisman**, **e** je poloha dodnes zachovanej vlastnej **vily Dr. Flamma My Castle**. **F** **villa Flóra** je už žiaľ výrazne prestavaná a nakoniec **g** označuje zrejme fragmentárne zachovaný **zvyšok vily Tulipán**.

Obr.5: Rajecké Teplice – Stav na hist. pohľadnici a dnešný stav vilky podnikateľa Grüna, Grúňová, 2021.

3. 1 Dôležité stavby či miesta kúpeľov

Rajeco-teplické korzo bolo miestom spoločenského stretávania sa, prechádzanie sa v krytej kolonáde či pred *kursalónom* kúpeľným domom dopĺňala prechádzka ku **kúpeľnému jazierku**. Zo začiatku sú časté motívy oddychu plavením sa na zapožičaných loďkách, počúvanie hudby a časté sú pohľadnice s motívom jazierka a budovy starého hámra na pozadí lesov ten je po 1895 rekonštruovaný a z pohľadnic mizne kúsok kolesa za prístavbami). V pozadí nad jazerom sa objavuje na niektorých pohľadniciach na nezalesnenom svahu drevený altánok, prístupný serpentínovým chodníkom. Ten je i dnes súčasťou turistickej značenej cesty a je možné ho nájsť na hraniciach pozemkov v katastrálnej mape. Miesto sa ale dnes nachádza v hustom listnatom poraste - nie je viditeľné a ani z neho nie je výhľad do doliny.

Pred veľkou prestavbou, ktorá prebehla na konci 80-tych rokov 19. stor. mali Rajecké Teplice množstvo skôr drevených, hmotovo nevelkých a dispozične/konštrukčne jednoduchých stavieb. Niektoré boli zapracované a počítalo sa s nimi aj v nových, veľkorysých návrhoch urbanizmu. Iné – najmä súkromné drobné chaty, vilky a ubytovanie sa na plánoch nezjavujú. Niektoré z nich sa zachovali dodnes, iné zdá sa aspoň ako pôdorysná stopa.

Obr.6: Villa Resurrection Ilona – 3D model, variant bez textúr spracovaný podľa hist. pohľadníc, Grúňová, 2021.

Z dnes už neexistujúcich stavieb vyberáme 2 typických zástupcov kúpeľnej architektúry Teplic v 19. stor.. **Villa Resurrection - Villa Vzkriesenie** bola postavená v roku 1886, ešte pred secesnou prestavbou kursalónu - Ústrednej budovy kúpeľov. Dve nadzemné podlažia okružovala drevená pavlač s ozdobne vyrezávaným zábradlím. Podľa údajov (str.68 [7]) poskytovala ubytovanie v 8 izbách, na prízemí v tretej a štvrtej a na poschodí vo štvrtej a piatej kategórii. Vila mala dve obytné podlažia – podľa pohľadníc je viditeľné, že išlo o veľmi jednoduchú dispozíciu – zrub prezrádza pozdĺžne členenie ako trojtrakt. Schodisko pokračovalo až po štít krovu, následne bolo zrejme možné prejsť krovom (nemá otvory/presvetlenie, takže využívaný nebol) až do priestoru štítu s predsadeným dreveným rizalitom s ozdobnej vyrezávaným balkónikom a vežičkou s vlajkou. Na viacerých pohľadniciach je viditeľné veľmi provizórne zhotovenie konštrukcie – drevený rám, obitý na riedko vyrezávanými laťami. Vežička aj pavlač sú zachytené aj ako deformované – drevená konštrukcia bez údržby, podliehajúca poruchám.

Obr.7: Villa Gizela – 3D model spracovaný podľa dobových pohľadníc, Grúňová, 2021.

Villa Gisela stála pred kúpeľným domom a spolu s **villou Resurrection** tvorila námestie so zrejme nespveným povrchom, na ktorého konci bol pokus o malú ornamentálnu výsadbu. Sedlová strecha a pavlač s niekoľkými ozdobnými detailmi ju neodlišovali od zvyšku viliek s ubytovaním v Rajeckých Tepliciach. Počas prestavby bola jednou z prvých, ktorá poskytovala ubytovanie už v sezóne 1883, na prízemí boli izby tretej kategórie, na 1 podlaží štvrtej kategórie a jedna reprezentatívna s výhľadom na skalky (zrejme tá s pavlačou na fasáde). Na niekoľkých pohľadniciach má zachované drevené vyrezávané detaily – napríklad v štítoch strechy. Neskôr už chýbajú a celá stavba ilustruje neudržiavaný stav kúpeľov, spomínaný v správach. Podľa údajov literatúry [7] str.70 aj podľa výrazu stavby bola Gizela jednou z výnimiek postavených zrejme z kameňa alebo tehál či ich kombinácie. Okrem Gizely bola murovaná už iba **Villa Štefánia**, ktorá vznikla počas rekonštrukcie z bývalého teplického majera a hostinec. Ostatné stavby boli drevené zruby. Neskôr pribudla ďalšia murovaná stavba - neoslohová jednodňová kaplnka z roku 1902 - staviteľ bol Mikuláš (Nicoletto) Rauter, architekt, vtedy známy v

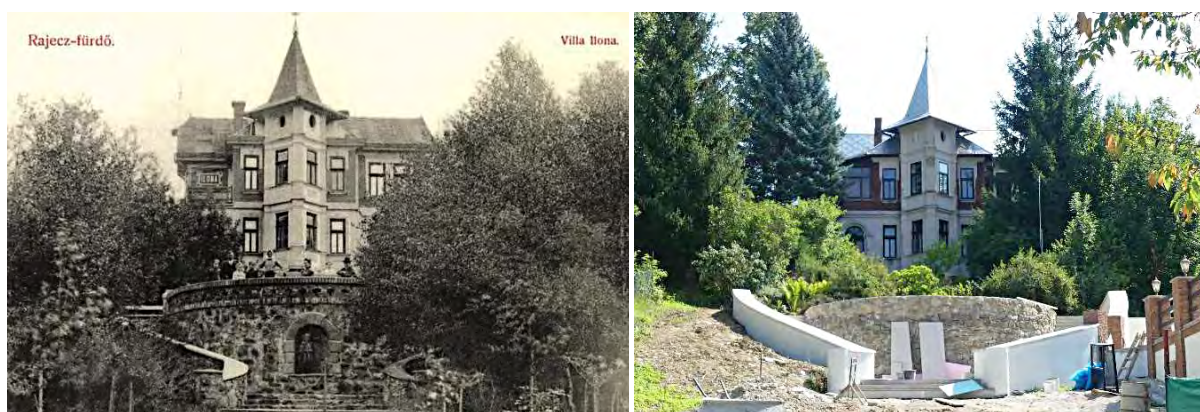

Žiline, kde vlastnil podiel v prvej žilinskej tehelni spolu s Grünom a Holzmannom. Aj obaja páni mali vily v Rajeckých Tepliciach.

Obr.8: Villa My Castle – Stav na hist. pohľadnici a dnešný stav vilky Dr. Flamma, Grúňová, 2021.

Typickú nekonzistentnú zástavbu osamele stojacich vil a malých ubytovacích stavieb do mestečka priniesol podnikateľský zámer Rudolfa Flamma, lekára zo zámožnej rodiny. Rodolphe Charles Adalbert Flamm sa narodil v roku 1860 [12], a medicínu vyštudoval v Paríži (práca z r.1893 [13], [14]) Mladý Flamm prišiel do Rajeckých Teplíc najskôr ako hosť, v roku 1889 je už zapísaný ako lekár). Teplice zrejme navštevoval neskôr sporadicky, ale významne zmenil urbanizmus početnými stavbami – villkami, určenými na prenájom. Vybudoval v spolupráci s podnikateľom Hoffmanom aj tehelňu a továreň na hračky a drevené výrobky. Zomrel vo Viedni v roku 1928 ako 68-ročný. Medzi jeho stavby patrí nielen vlastná villa "**My Castle**", ale aj jeho prvá stavba - **villa Talisman** (pred rokom 1897) a to, ktorá mala na začiatku iba dve miestnosti. Postavil i mnohé malé stavby - **Vily Electra, Tulipán, Cactus, Ada, Eve, Tibor, George, Rusticana, Salamba či Lakme**.

Obr.9: Villa Ilona na dobovej pohľadnici zo zač. 20. storočia a počas obnovy 2021. Archív a foto Grúňová, 2021.

Obr.10: Villa Tulipán na dobovej fotografii zo zač. 20. storočia a stavba, ktorá môže mať v sebe zachovaný zvyšok murovanej časti 1. n.p.. Archív a foto Grúňová, 2014.

Obr.11: Villa Talisman na dobovej pohľadnici – výrez, vpredu villa My Castle a dnešná podoba vily Talisman s prístavbami, nadstavbou mansardovej obytnej strechy atď.. Archív a foto Grúňová, 2021.

Ikonickou stavbou, zachovanou i dnes je **Villa Ilona**, postavená na dramatickom mieste zlomu svahu s výhľadom na centrum Teplíc a dominujúca záhrade. Prvé pohľadnice ju zachytávajú okolo roku 1900. Postavil ju zrejme [7] (str.78) Gunter Hoffman. V blízkosti vily Ilona bola malá stavbička, **villa Tulipán**. Je otázkou, do akej miery sú možno fragmenty tejto stavby zachované v rámci dnešnej budovy (základy a možno časť 1.n.p.), keďže vyššie už išlo o zrub s pavlačou a detailmi v secesných drevorezbách.

Obr.12: Villa Flóra na dobovej pohľadnici zo zač. 20. storočia a „rekonštrukcia“ v roku 2021, ktorá de facto zničila podobu stavby. Archív a foto Grúňová, 2021.

Niektoré vily ale nemali tak šťastný osud a dnes už neexistujú alebo sú razantne prestavané - **villa Anna**, **Villa Rozárka**, ktorá stála na vršku neďaleko kaplnky a bola odstránená v roku 1940. **Villa Flóra**,

neďaleko jazierka (postavená pravdepodobne veľkostatkárom Pollakom) je momentálne v rekonštrukcii (2021), ktorá de facto zničila autentickú podobu stavby.

4. Záver

Na záver by bolo príjemné konštatovať, že trend, v ktorom sú obnovené niektoré malé fragmenty Rajeckých Teplíc, prevláda v celom urbanizme. No žiaľ dominujúci dojem vytvárajú práve veľkoplošné devastačné zásahy, najmä radikálne prestavby funkcionalistickej architektúry na „podnikateľský pseudohistorizmus“, snúbiaci kvalitné ale i nekvalitné materiály do výrazne gýčovitého dojmu, plného architektonických nezmyslov, divadelne pôsobiacich okázalých čelných pohľadov a zároveň chaotických a nekultúrnych prístavieb, prestavieb a nadstavieb. Nekultúrnosť majiteľa a bezohľadný trhový prístup sa prejavil aj vo vzťahu k inej kultúrnej pamiatke, ktorú do roku 1918 vlastnil. Kuneradský zámok v jeho „opatere“ utrpel dva zničujúce požiare počas vleklého pokusu o rekonštrukciu.

Tak, ako boli Rajecké Teplice vo svojich začiatkoch milou, pestrou, i keď v architektonických hodnotách výrazne nevyváženou mozaikou – ostávajú tak i dnes. S dobre zvládnutými, udržiavanými aj obnovenými zákutiami, no deštrukcia hodnôt architektúry je žiaľ tá najviac exponovaná i najviac propagovaná.

Bibliografia

- [1] JANURA, T.: Lietavský hrad v období stredoveku. Nevydaný rukopis. online: <https://hradlietava.sk/wp-content/uploads/2018/12/Stredovek%C3%A9-dejiny-hradu-Lietava.pdf>
- [2] KRISTENOVÁ, Vlasta: Z histórie Rajeckých Teplíc. V: Cincík, Jozef: Rajecké Teplice, 1967, s. 14.
- [3] KRISTENOVÁ, Vlasta: Rajecké Teplice. In: Vlastivedný časopis, roč. 16, č. 4, 1968, s. 177.
- [4] PREYSZ, Cornel: Bad Rajeczfürdő. In: Balneologische Bibliothek 105, Budapest, 1897, s. 24., tiež Fortschritte auf dem Gebiete des Badewesens im Ungarn in den Jahren 1876-1896... von Dr. Cornel Preysz, Balneologische Bibliothek, n° 112, str. 40.
- [5] Kurucárová, Jana: 620. výročie od prvej písomnej zmienky o Rajeckých Tepliciach. In: Žilinský večerník, 1996, roč. 6, č. 32, s. 15.
- [6] Hromník, Milan: Z dejín farnosti Kónská. 1995, s. 36.
- [7] KOŽEHUBA, B.: Také boli Rajecké Teplice... história kúpeľného mesta. Mestský úrad Rajecké Teplice, 2018. ISBN 9788097305680. Str. 41.
- [8] Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, Volume 5, Matica slovenská, 1885. str.454. online: <https://play.google.com/store/books/details?id=TqFHAAAAYAAJ&rdid=book-TqFHAAAAYAAJ&rdot=1>
- [9] Bad Rajeczfürdő (ungarischen Gastein) in den hohen Karpathen: Preis-Tarif. Budapest, Gebrüder Légrády, 1895.
- [10] Penzión – liečebný dom Veľká Fatra, Bernkopf, Stockar Jaroslav. DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava, Slovart 2002. 512 s., tu s. 392. <https://www.register-architektury.sk/objekt/219-penzion-liecebny-dom-velka-fatra> a tiež <https://www.register-architektury.sk/objekt/48-penzion-liecebny-dom-mala-fatra>
- [11] Register modernej architektúry, online: <https://www.register-architektury.sk/architekti/bednarik-frantisek-eduard>
- [12] Vladimír Mináč, Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990, zväzok 5. Matica slovenská, 1986. str. 298.
- [13] Flamm, Rodolphe. Contribution à l'étude du traitement de certaines affections des voies digestives par le massage. Latin. Thèses et écrits académiques, Système Universitaire de Documentation. 1 vol. (64 p.) ; in-4°, Numéro d'ordre 280, Paris, Jouve, 1893. Online: <https://www.sudoc.fr/117819735>
- [14] Xvie Congrès International De Médecine; Budapest, Août-Septembre 1909, Vol. 1 Forgotten Books, 2018, ISBN-13 978-0332899312. Uvedený ako FLAMM, RODOLPHE, Paris na str. 360.

Architectural and urban image of spa town Rajecké Teplice

Ing.arch. Zuzana Grúňová, PhD.

Faculty of Civil Engineering, UNIZA, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
zuzana.grunova@uniza.sk,

Mgr. Miloslava Borošová Michalcová, PhD.

Regional Board of Monument preservation Banská Bystrica, Lazovná 8, 974 01 Banská Bystrica,
miloslava.michalcova@seznam.cz

Abstract

Rajecké Teplice is still an active spa town south of Žilina. An interesting locality in a natural environment has its historical development - first connected with the owners of the Lietava estate - especially the Thurzo family - and later with entrepreneurs such as JUDr. Valér Šmialovský with Alojz Pichl. They also contributed to the railway connection from Žilina to Rajecká dolina and developed the entire architectural program in the growing spa town. The situation at the turn of the 19th and 20th centuries is also interesting architecturally. Illustrated are attempts to combine Art Nouveau ornamentation and wooden folk architecture, as well as urban planning attempts to create a relatively large urban composition with a partial incorporation of existing buildings. At the same time, the spatial image is relatively well captured in a number of period drawings, postcards and photographs. The article analyzes the period's visual sources, compares the image of some of the spa residences using 3D models of buildings with current developments and identifies preserved fragments of architecture and urbanism in Rajecké Teplice.

Key words: insert Rajecké Teplice, historical urbanism, spa buildings, art nouveau / secession

BARDKONTAKT 2021

Borová hora vo Zvolene (Aplikácia adekvátnosti komplexného prístupu k lokalitám prírodného a kultúrneho dedičstva)

Mgr. Zora Myslivcová

Združenie Borová hora, J. Kozačeka 22, 960 01 Zvolen

Borová hora vo Zvolene alebo Ku komplexu hodnôt komplexne

Mgr. Zora Myslivcová

Združenie Borová hora, 960 01 Zvolen, Kozačeka 22, borovahorazvolen@gmail.com

Abstrakt

Príspevok je upozornením na lokalitu Borová hora s charakterom prírodnej a kultúrnej pamiatky, ktorá je jedným z historických atribútov kultúrnej krajiny Zvolena. Vzácne zachované prírodné a kultúrne dedičstvo lokality európskeho významu je už druhé desaťročie ohrozované zánikom. Nezodpovednosťou súčasníkov je ohrozený nielen charakteristický znak krajinného obrazu Zvolena, ale prírodná podstata travertínovej kopy s aktívnym minerálnym prameňom Jazero. Relatívne zachované archeologické nálezisko pravekého kultového pahorku s kultovým jazerom, kde boli zisťovacím archeologickým výskumom potvrdené pôvodné nálezové skutočnosti, je doposiaľ bez náležitej pamiatkovej či inej územnej ochrany a tiež dlhodobo ohrozované. Z uvedeného výskumu a prieskumných štúdií vyplýva synergické pôsobenie sedimentov travertínu a kultúrnych archeologických vrstiev. Pre poznanie vývoja krajiny a ľudskej kultúry uprostred Európy predstavujú nekonečnú výpovednú hodnotu. Komisia pre Borovú horu však nezohľadňuje heritologický ani muzeologický aspekt prístupu k európskemu unikátu. Aktuálne Mesto Zvolen uprednostňuje požiadavky potenciálneho investora nad verejným záujmom ochrany komplexu hodnôt. Sú súčasníci odkázaní zapredávať identitu krajiny a ľudí?

Kľúčové slová: komplexný prístup k hodnotám prírodného a kultúrneho dedičstva krajiny, Európsky dohovor o krajine a ochrana a starostlivosť o krajinné dedičstvo v SR, Ozdravovňa mesta Zvolen na Borovej hore – autor Gustáv Stadtrucker

1. Úvod a problematika

Zoskupenie kultúrnych hodnôt vzácne zachovanej lokality prvotného osídlenia regiónu a architektonického diela modernej architektúry na Borovej hore vo Zvolene je v ohrození.

Od skončenia prevádzky nemocničného oddelenia v bývalom areáli mestských liečebných kúpeľov (r.1999) presadzoval člen Mestskej rady výstavbu. A mesto predávalo. Na návrší Borovej hory malo mať (podľa doplnku k územnému plánu) 4 – 6 stavebníkov vytvorené „... plnohodnotné funkčne a esteticky vyvážené obytné prostredie“. Vily a inžinierske siete mali byť surovo vryté do travertínu na archeologickom nálezisku prvej kategórie. Až spracovaním Krajinnno-ekologického plánu Zvolena (ďalej KEP) [7] a pod vplyvom verejnej mienky sa podarilo plány Mesta Zvolen, schválené mestskými poslancami, odvrátiť.

KEP-om bola Borová hora zaradená medzi šesť top-lokalít Zvolena. Takto vyhodnotená sa dostala do nového ÚPN Zvolena (2004). V regulatívach ÚPN je lokalita dostatočne ošetrená. Zaväzujú i spracovanie územného plánu zóny mestskej časti Podborová s Borovou horou. Regulatívy zaväzujú, no územný plán zóny nie je doposiaľ obstaraný.

Jeden z charakteristických znakov krajiny Zvolena (Borová hora – Pustý hrad – Zvolenský zámok) je dosiaľ bez primeranej štátnej pamiatkovej či územnej ochrany prírody. O tom, že ide o „dvojezortnú pamiatku“ nasvedčujú termíny: travertínová kopa s aktívnym minerálnym prameňom Jazero, ale tiež praveký kultový pahorok s kultovým jazierkom.

V meste, ktoré nemá zriadený odbor kultúry na MsÚ ani funkciu pamiatkara, ktorý by sa komplexne zaoberal starostlivosťou o jednotlivé pamiatky, logicky vyplýva absencia primeranej starostlivosti o unikátny priestor. Realitou je marenie zabezpečovania ochrany nevyhlásených

pamiatok, fyzická likvidácia vyhlásených, či ich súčastí, a zbavovanie sa zodpovednosti predajom záujmového územia.

Aktuálne prejavuje Mesto Zvolen záujem zbaviť sa budovy mestských liečebných kúpeľov /Ozdravovne mesta Zvolen – Borová hora autora Ing. arch. Gustáva Stadtruckera. Vybudovaná bola podľa projektov rodáka v 30. rokoch 20. storočia v duchu medzivojnovnej moderny mestskou stavebnou firmou z mestského rozpočtu umom a rukami domácich ľudí pre úžitok všetkého obyvateľstva. Navyše – v čase hospodárskej krízy. Vtedy to išlo, teraz je príťažou. Dve desaťročia je pamiatka Zvolenčanov na skutky mestského magistrátu pre blaho obyvateľov účelovo bagatelizovaná a degradovaná. Mesto sa zbavuje zodpovednosti za kultúrne dedičstvo predajom. Nad verejný záujem zachovania hodnôt pamiatky je uprednostňovaný záujem investora.

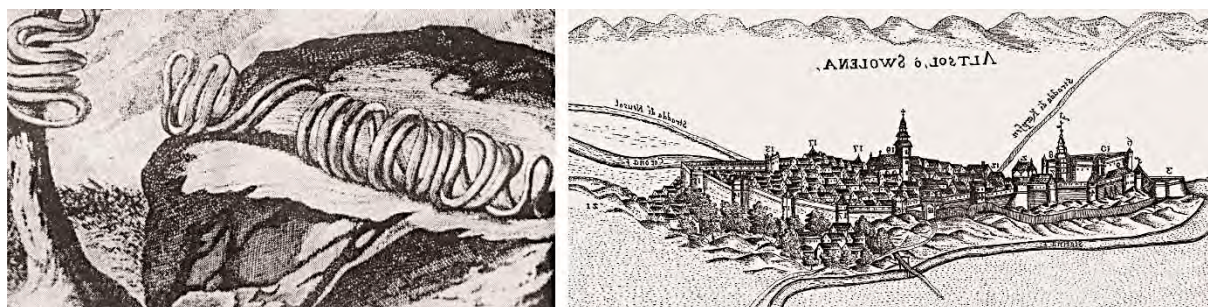
Krajinársko-ekologická štúdia (ďalej KEŠ) [3], ktorú zadalo na spracovanie Mesto Zvolen nie je na Komisii pre Borovú horu prediskutovaná. Komisia rieši výlučne využitie areálu, ktorý bol získaný späť ako mestský majetok. Stalo sa tak z incipitu primátorky Ing. Lenky Balkovičovej. Komisia preberá víziu seniorského sociálneho zariadenia bez iných alternatív. I verejnosť je z procesu vyňatá a naďalej bez prístupu k poznatkom. Hodnoty vzácnej lokality zostávajú nezhodnotené.

2. Stav poznania

2.1 Borová hora v povedomí v minulosti

Jedna z foriem vkladov autorky príspevku k záchrane Borovej hory je sústreďovanie archívnych textových a obrazových materiálov a popularizácia poznatkov. Robíme tak v záujme zvyšovania povedomia súčasníkov.

2.1.1 Knižné zmienky o Borovej hore v minulosti. Prírodne a antropomorfné podmienené, vtedajším poznaním ťažko vysvetliteľné javy, viazané s lokalitou, boli podľa zistených knižných zmienok predmetom záujmu učených osobností Európy od obdobia humanizmu cez osvietenstvo, romantizmus, až po rozvoj vedy v 19. storočí. O Borovej hore sú jedny z najstarších záznamov o archeologických nálezoch v uhorskej odbornej literatúre [13].

Obr. 1: Rytina Samuela Mikovínyho v diele Mateja Bela Prodrumus (1723).

Obr. 2: Veduta Zvolena G. Boutatsa (1676) s vyznačením pahorku Borovej hory pod číslom 21. Pri tvorbe rytiny došlo k omylu medirytca. Uvedené zrkadlové otočenie obr. je zámerné (viď obr. 4).

Z významných osvietencov si zaslúži pozornosť **Matej Bel** (1684 – 1749), rodák z neďalekej Očovej. Empirické poznatky polyhistora môžu byť výzvou pre vyvolanie záujmu študentov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici o lokalitu. Jedna z praktických rád učenca bola zviešť vody do mesta na spôsob rímskych vodovodov.

Myšlienka založenia mestských kúpeľov bola realizovaná až v polovici 19. storočia. Autentické informácie podáva veľmi presne regionálny historiograf notár **Juraj Bánik** (1818 – 1901) [1]. Zobrazenia ďalšej, tzv. starej kúpeľnej budovy postavenej koncom 19. storočia poznáme z dobových pohľadníc.

2.2 Nadobúdanie poznatkov o bývalom kúpeľnom areáli na Borovej hore od 20. storočia až podnes. Vzhľadom k opakovaným podaniam podkladov pre vyhlásenie národnej kultúrnej pamiatky máme sústredený rozsiahly archívny i obrazový materiál k **Stadtruckerovej** Ozdravovni. V podkladoch sú riešené i širšie súvislosti. Pod oba návrhy na vyhlásenie sa podpísala významná teoretická architektúry

PhDr. Klára Kubičková, PhD. [8, 9]. Predsedníčka sekcie DOCOMOMO na Slovensku a aktivistka sa vyjadrila k postupom pri prvom predaji budovy a k výstavbe víl ako o kamufláži [15]. Vyjadrenie k významu budovy podal vtedy primátorovi **prof. Ing. arch. Jozef Chrobák** (1927 – 2015). V Henselovej *Balneografii Slovenska* [4] sa uvádza, že mestské kúpele na Borovej hore boli vzorom pre kúpele lokálneho významu. Nepochybne sa tým uznáva záujem a starostlivosť mesta pri ich zmodernizovaní. **Imrich Mišík** vo funkcii krajského konzervátora spracoval monografickú štúdiu s odborným návrhom na zriadenie a vyhlásenie Borovej hory za prírodovednú rezerváciu [12]. Posudky pedagógov Vysokej školy lesníckej a drevárskej vo Zvolene na štúdiu boli priaznivé. (Bolo to v čase pred založením Arboréta Borová hora, ktoré v súčasnosti obklopuje záujmové územie z 80%.)

Doc. RNDr. Jaromil Húsenica (1923 – 2014) geológ, ekológ, pedagóg na Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene, vedecký popularizátor a znalec lokality. Prírodovedec so záujmom o komplexne vnímané dedičstvo krajiny poskytol mimoriadne cennú explikáciu poznatkov ku geomorfológii územia [5, 6, 15]. Podobne vysokoškolský pedagóg **Ing. RNDr. Dezider Magic** (1920 – 2005), vedecký pracovník a zakladateľ Slovenského zväzu ochrany prírody a krajiny [15]. Skúsený ochranár **Ing. Július Burkovský** varoval primátora pred ohrožovaním citlivého a zraniteľného systému travertínovej kopy so širokými súvislosťami výstavbou [15]. Vymenovaní odborníci sa javom Borová hora zaoberali z aspektu príslušného vedného odboru. Prvé roky pôsobenia za záchranu nás účinne nabádali k aktivitám. Spoluzakladateľ Združenia Borová hora **Ing. Daniel Launer** zakreslil Jaskyňu Nahaj baňa v travertíne, ktorá je súčasťou hydrogeologického systému s kúpeľmi Sliač [17]. Balneotechnička zo Sliača **Ing. Ľudmila Jagerčíková** tiež upozorňovala na zraniteľnosť systému. Ako členka Štátnej kúpeľnej komisie Ministerstva zdravotníctva SR od jej vzniku bola aktívna pri príprave zákona o kúpeľníctve a vždy ochotná spolupracovať pri popularizácii [17]. **RNDr. Boris Beláček, PhD.**, geológ, ekológ, spolupracoval pri archeologickom výskume [2] i pri tvorbe KEP.

Obr. 3: Budova Ozdravovne mesta Zvolen autora Gustáva Stadtruckera situovaná na okraji návršia Borovej hory. Pohľadnica z čias odovzdania novostavby (1937). Foto z archívu G. Lehockého.

Obr. 4: Panoráma Zvolena z pustohradského brala v 30. rokoch 20. storočia. Rozložitý pahorok Borová hora zaujíma centrálnu polohu nad poriečnou nivou Hrona. Šípkou označená Stadtruckerova budova. Foto z archívu G. Lehockého.

2.3 Zisťovací výskum archeológa Mgr. Róberta Malčeka PhD. v roku 2001 potvrdil pôvodné nálezové skutočnosti a relatívne dobrý stav archeologického náleziska [10], ako sa vyjadril predseda komisie na záver výskumu a vtedajší námestník pre archeologický výskum na **AÚ SAV v Nitre Dr. Matej Ruttkay**. Dodávame, že výskum archeológa a najmä jeho výsledky boli prelomovými v dokazovaní hodnôt lokality. Nálezy potvrdili analógie s knižnými zmienkami o lokalite za ostatné pol tisícročie [13].

2.4 Vlastné archívne bádanie k Borovej hore v oblasti archeológie. Pre potreby územného plánovania sme sa ujali spracovania **archeologickej topografie** v spolupráci s R. Malčekom, v tom čase pracovníkom múzea. Mal prístup k nálezom v zbierkach, ktoré **Gustáv Lehocký** (1908 – 1989) zachránil pri výstavbe inžinierskych sietí na návrší začiatkom 60. rokov. Z našej strany sme prispeli sekundárnou dokumentáciou z archívu otca, ktorý spravujeme. Výstupy bádania sme prezentovali na zjazdoch Slovenskej archeologickej spoločnosti pri AÚ SAV v Nitre a popularizačnými výstavami pre širokú

verejnosť [14]. Archívne výskumu sme sa venovali aj dávnejšie, už v prvých rokoch pôsobenia za záchranu hodnôt Borovej hory začiatkom tisícročia. Najskôr anotované rešerše podľa jednotlivých odborov, neskôr spracované prieskumné štúdie sme nezištne poskytovali pracovníkom inštitúcií, ktorí mohli ovplyvniť vyhlasovanie za pamiatku v čase ešte pred tvorbou nového zákona (Z.z. 49/2002). Iniciovali sme tiež zabezpečenie ochrany prírody [16]. Pri pripomienkovaní rozvojových dokumentov Zvolena sme upozorňovali na európske etické normy pre oblasť krajinného dedičstva, ktoré sú nadradené legislatíve SR. Márne.

2.5 Vedecko-popularizačné občianske aktivity (komparačný výber aktivít)

Pred 20 rokmi sme so zámerom argumentácie proti nezmyselnosti výstavby víl oslovili odbornú verejnosť. Vyzvali sme pedagógov VŠLD vo Zvolene a iných odborníkov, ktorí sa lokalitou zaoberali z aspektu príslušného vedného odboru, aby dôvody pre zachovanie hodnôt adresovali primátorovi Ing. Vladimírovi Maňkovi, ktorý vzácne návršie Borovej hory predával [15].

V súčasnosti sú vyjadrenia osobností vedy a kultúry k rizikám výstavby stále rovnako aktuálne, iba primátorský post zastáva iná osoba.

Pred 20 rokmi bol z podnetu aktivistov spracúvaný **Krajinno-ekologický plán Zvolena** [KEP] Značne posunul poznanie. Napomohli tomu tiež archívne materiály, ktoré sme nezištne poskytli.

V súčasnosti bola na tej istej katedre (Katedra plánovania a tvorby krajiny, Fakulta ekológie a environmentalistiky TU vo Zvolene) spracovaná **Krajinársko-ekologická štúdia Borová hora Zvolen**. Vtedy i v súčasnosti bol spoluautorom vedúci katedry. Iný vedúci – vedúci Odboru územného plánu MsÚ vo Zvolene zakresľuje do obrazovej prílohy s logom Technickej univerzity 40-osobové sociálne zariadenie, ktoré dodržiava výlučne normy pre tento typ stavby, ale odporuje spracovaným rozvojovým dokumentom. Odporuje najmä verejnemu záujmu zachovania tisícky rokov aditívne vrstvených hodnôt. Človek od praveku ľudstva Borovú horu obohacoval stopami po svojej prítomnosti.

Otázky: Aké je to plánovanie, keď rozvoj by mal byť zánikom hodnôt, ktoré tvoria identitu miesta, mesta a ľudí? Čo je to za znalostnú spoločnosť, keď nie je záujem o vedecké argumenty? Prečo nebol prijatý poradný orgán primátorky zložený zo znalcov lokality, ktorý sme navrhli? Prečo nebola prijatá informačne – poznávací kampaň o zabudnutom unikáte, ktorý bol v povedomí učených Európanov po stáročia? Prečo sú vlastne zapierané pravdivé hodnoty?

3. Jadro príspevku

Krajinný komplex Borová hora je komplexom unikátnych hodnôt. Vyznačuje sa ich imanentnosťou. Najvýznamnejšie hodnoty sú priam podzemné. Na povrch presahuje mnohopočetnými vývermi hydrogeologického systému neživej prírody „živý“ prameň Jazero a pamiatka na bývalé mestské liečebné kúpele – Stadtruckerova budova Ozdravovne. Nepochybne, silný minerálny prameň je prírodným zdrojom rôznorodého bohatstva fenoménu Borová hora.

Povrchný pohľad cez prizmu doby požadujúcej momentálny profit môže vykompenzovať iba komplexný zodpovedný prístup. Pri záchrane prírodného a kultúrneho dedičstva pre budúce generácie, inak vyjadrené, pre udržanie kultúrnej kontinuity, je nevyhnutné poznať všetky hodnoty hmotnej a nehmotnej povahy. Predpokladá to pochopiť procesy, podmienky a širšie vzťahy v prostredí, pri ktorých vznikali.

**Prírodná pamiatka travertínovej kopy – Jaskyňa s historickým názvom Nahaj baňa –
Hydrologický systém prírodného výtvoru s aktívnym minerálnym prameňom Jazero –
Pamiatka javu mestských liečebných kúpeľov s tradíciou od polovice 19. storočia –
Ozdravovňa mesta Zvolen na Borovej hore autora Gustáva Stadtruckera**

Aktuálny stav:

Hydrogeologický systém je funkčný, imanácia plynov v Jazere nasvedčuje o stálej tvorbe travertínu. Archeologické nálezisko v prostredí travertínu je relatívne neporušené.

Na zraniteľnosť citlivého hydrogeologického systému upozorňuje jeden z negatívnych príkladov: Keď overovali hranicu ochranného pásma kúpeľných žriediel Sliacha vrtom na Borovej hore, v sliachských kúpeľoch sa voda na istý čas stratila.

I keď ochrana prírody a krajiny spadá pod iný rezort, na tomto mieste uvedieme, že minerálna voda pre mestské liečebné kúpele bola čerpaná z prameňa Jazero. Jav kúpeľníctva má vo Zvolene 100-ročnú, resp. 150-ročnú tradíciu ak berieme do úvahy tiež klimatické kúpele v spojení s tuberkulóznou ozdravovňou/liečebňou.

Archeologické nálezisko. Spomedzi pravekých archeologických nálezísk Zvolena je najvýznamnejšie. Špecifické je prirodzenou ochranou pravekého kultového miesta sedimentmi travertínu. V synergicky umocnenom efekte vrstiev archeologického kultúrneho dedičstva prestúpených vrstvami travertínu predstavuje prirodzenú odkazovú schránku o vývoji krajiny a ľudskej kultúry s nekonečnou výpovednou hodnotou. Vzhľadom k skutočnosti, že o duchovnom živote pravekých obyvateľov sa vo všeobecnosti veľa nevie, môže budúcim generáciám bádajúcim nedeštruktívnymi metódami výskumu poskytnúť cenné informácie o spolužití pravekých predkov s prírodou.

Z aspektu muzeologičky s 20-ročnou praxou pamiatkarky dôrazne pripomíname **postupnosť krokov** pri prístupe k vzácnjej lokalite. (Odpovedá teórii selekcie, tezaurácie a komunikácie brnianskej muzeologickej školy prof. Z. Z. Stránskeho. Na fóre slovenských pamiatkarov netreba zdôrazňovať, že pri nedodržaní následnej postupnosti krokov v prístupe k objektom pamiatkového záujmu, by išlo o zvrátené a v tom prípade nevhodné postupy.)

- a) **identifikovať** – definovať hodnoty a stanoviť ich hierarchiu = poznať pochopiť;
- b) **zabezpečiť ochranu** objektu štátom; od typu ochrany sa odvíja starostlivosť obce;
- c) **interpretovať** javy a procesy =komunikovať – sprístupniť verejnosti optimálnou formou.

Počas každého kroku v prístupe k obnove a revitalizácii pamiatky či objektov pamiatkového záujmu je namieste **interdisciplinárny a multidisciplinárny prístup**. Nutnosť zachovania archeologického náleziska *in situ* formou archeologickej rezervácie (ako je regulované v platnom ÚPN) si vyžaduje **uplatňovanie nedeštruktívnych metód** vo všetkých fázach/krokoch prístupu. Rovnako aj pri výskume s uplatnením starých máp a moderných technológií (LIDAR, georadar a i.), pri prezentácii obdobne.

Keď si uvedomíme, akú veľkú hodnotu pre poznanie vývoja má priemet každého m² do hĺbky, potom je vedenie inžinierskych sietí po pôvodných trasách samozrejmosťou. Podobne je samozrejmosťou pravdivé informovanie dedičov o hodnotách. Popravde, ak členovia Komisie pre Borovú horu dosiaľ nedefinovali hodnoty z aspektu odbornosti, ktorú reprezentujú, nebolo možné stanoviť prienikom ich hierarchiu. Celkovým významom lokality pre Zvolenčanov a ľudstvo sa komisia zatiaľ nezaoberala. Rieši využitie. Európsky unikát, ktorý je spoločným dedičstvom všetkých Európanov, nepožíva žiadnu formu štátnej ochrany a Mesto Zvolen s ním môže nakladať nezodpovedne. Skutočne môže?

Doposiaľ nie je implementovaný do legislatívy SR Európsky dohovor o krajine. Krajinárske plánovanie nie je legislatívne zrovnoprávnené s územným. Niektoré kategórie ochrany územia, ako je napríklad archeologická rezervácia sme dosiaľ nezaradili do legislatívy. Zákon o starostlivosti o krajinu, podľa ktorého by bolo prírodné a kultúrne dedičstvo krajiny hájené komplexne, chýba najviac.

Obr. 5: Kruhový panoramatický záber návršia Borovej hory. Súčasný stav. Foto M. Kvietok.

4. Záver

V príspevku sme sa zaoberali aplikáciou nevyhnutnosti komplexného prístupu k lokalitám prírodného a kultúrneho dedičstva, akými sú areály kúpeľov, so zvláštnym záujmom o Borovú horu vo Zvolene. Je v ňom veľa otázok. Napriek 20-ročnému úsiliu za záchranu európskeho prírodného a kultúrneho dedičstva vo Zvolene a pamiatky Zvolenčanov na subtílnu, no pre obyvateľstvo významnú budovu z obdobia demokratickej prvej ČSR, sme optimisti. Nad živým travertínovým prameňom Jazero, ktorý v mestských liečebných kúpeľoch slúžil ako žriedlo, vyslovujeme pranie. Nech je Borová hora nevyčerpateľným žriedlom poznávania vývoja krajiny a kultúry uprostred Európy. Budova Ozdravovne mesta Zvolen nech je funkčným majákom kultúrnosti v krajine Zvolena. Je najvyšší čas chopiť sa zodpovednosti ozdravenia vzťahu Mesta Zvolen k Ozdravovni a ku historickému atribútu kultúrnej krajiny Zvolena.

Bibliografia

- [1] BÁNIK, Juraj: Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Turč. Sv. Martin, 1891.
- [2] BELÁČEK, Boris: Geologická pozícia travertínov na Borovej hore. Štúdia pre Lesnícke a drevárske múzeum. Zvolen, 2002.
- [3] DANIŠ, Dušan – MODRANSKÝ, Juraj – VRBINIAKOVÁ, Lucia: Borová hora Zvolen – krajinársko-ekologická štúdia. Technická univerzita vo Zvolene pre Mesto Zvolen, 2019.
- [4] HENSEL, Juraj a kol.: Balneografia Slovenska. Bratislava, SAVaU, 1951.
- [5] HÚSENICA, Jaromil: Geologické a mineralogické zaujímavosti Zvolenského okresu. In: Halaj, Ján a kol: Prírodné a historické zaujímavosti Zvolenského okresu. Zvolen : Propaga, 1969, s. 5-13.
- [6] HÚSENICA, Jaromil: Borová hora je jedinečný prírodný skvost. In: Zvolenské noviny. –Roč. 19, č.16 (19.4.2010), s. 6.
- [7] Krajinno-ekologický plán mesta Zvolen (KEP, Zvolen), 2001. Dostupné on-line – <http://strategia.zvolen.sk>
- [8] KUBIČKOVÁ, KLÁRA: Budova ozdravovne Borová hora vo Zvolene. Návrh na vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku, 2002. Rkp, 20 s.
- [9] KUBIČKOVÁ, K. – MYSLIVCOVÁ, Z. – KOVÁČOVÁ, D.: Ozdravovňa mesta Zvolen na Borovej hore autor Ing. arch. Gustáv Stadtrucker. Podklad pre vyhlásenie národnej kultúrnej pamiatky, 2019. 41 s.
- [10] MALČEK, Róbert: Výsledky zisťovacieho výskumu vo Zvolene na Borovej hore. In: Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia 16, roč. C – 2006, s. 55-72. ISBN 808060195x.
- [11] MALČEK, Róbert: Praveké osídlenie Zvolena. Monografia mesta Zvolen, 2013, s. 86-90. ISBN 978-80-971236-7-3
- [12] MIŠÍK, Imrich: Borová hora pri Zvolene. Monografická štúdia s odborným návrhom na zriadenie a vyhlásenie za prírodovednú rezerváciu. Zvolen, 1962. Rkp, 112 s.
- [13] MYSLIVCOVÁ, Zora: Borová hora – príspevok k poznaniu európskeho prírodného a kultúrneho dedičstva vo Zvolene z kultúrno-historického aspektu. Zborník vydaný pri príležitosti 50. výročia Arboréta Borová hora. Zvolen, 2015, s. 345 – 355. ISBN 978-80-228-2776-8.
- [14] MYSLIVCOVÁ, Zora: Etické aspekty ochrany archeologického dedičstva v krajine. http://www.sas.sav.sk/wp-content/uploads/Informator_1_2016_web.pdf, s. 22-25.
- [15] Osobnosti vedy vyjadrujú nesúhlas a pohoršenie nad plánovanou výstavbou na Borovej hore. In: Nový Vpred Žurnál, č. 24 (11.6.2002)
- [16] TRVALCOVÁ, Vladimíra: Návrh chráneného areálu Borová hora. Zvolen, 2000. Rkp, 10 s.
- [17] <https://borovahorazvolen.sk/znovupoznavanie/>

Borová hora in Zvolen, or the complex of values in a complex way

Mgr. Zora Myslivcová

Združenie Borová hora, 960 01 Zvolen, J. Kozačka 22, borovahorazvolen@gmail.com

Abstract:

The article is a reminder of the Borová hora - locality with the character of a natural and cultural monument, which is one of the historical attributes of the Zvolen cultural landscape. The rarely preserved natural and cultural heritage of a site of European importance is in danger of extinction already in the second decade. The irresponsibility of contemporaries endangers not only the characteristic feature of the Zvolen landscape image but also the natural essence of the travertine mound with the active mineral spring Jazero. The relatively well-preserved archaeological site of a prehistoric cult hill with a cult lake, where the original finds were confirmed by a survey of archaeological research, is still without a proper monument or other territorial protection and is also endangered for a long time. The above research and exploratory studies show the synergistic effect of travertine sediments and cultural archaeological layers. They represent an infinite value for learning about the development of the country and human culture in the middle of Europe. However, the Commission for Borová Hora does not take into account the heritological or museological aspect of the approach to European uniqueness. Currently, the City of Zvolen prioritizes the requirements of a potential investor over the public interest in protecting a complex of values. Are contemporaries reliant on selling the identity of the country and the people?

Keywords: a comprehensive approach to the values of the natural and cultural heritage of the landscape, European Convention on Landscape, Protection, and Care of Landscape Heritage in the Slovak Republic, Health Resort Zvolen on Borova hora - author Gustáv Stadtrucker

BARDKONTAKT 2021

Štós – kúpeľný park

Ing. Vladimír Sobota

Krajský pamiatkový úrad Košice, Hlavná 25, 040 01 Košice

Štós – kúpeľný park

Ing. Vladimír Sobota

Krajský pamiatkový úrad Košice, Hlavná 25, 040 01 Košice, vladimir.sobota@pamiatky.gov.sk

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na skutočnosti, v čom sú kúpele v Štóse výnimočné a odlišné od iných podobných kúpeľov. Vo veľkej skratke sa zaoberá aj ich vznikom a históriou, ale aj ich súčasnými problémami a výzvami pre riešenie budúcnosti kúpeľného parku. Definuje ich ako klimatické kúpele, ktorých hlavné ťažisko je zamerané na liečenie alergických chorôb a chorôb dýchacích ciest. Vplýva na to priaznivé, vhodné zloženie skladby drevín, ktoré je málo alergizujúce. V areáli kúpeľov sa zachovala časť pôvodnej architektúry z konca 19. a začiatku 20. storočia ako aj z medzivojnového obdobia, ktorá je nositeľom pamiatkových hodnôt spolu s chráneným parkom, a ktoré prešli v priebehu 20. – 21. storočia viacerými zásahmi i premenami.

Kľúčové slová: výnimočnosť kúpeľov v Štóse, krátka história – z kroniky, pamiatkové hodnoty architektúry a parku, súčasné problémy, výzvy a riešenia areálu

1. Úvod

V príspevku sa zameriavam na skutočnosti, v čom sú kúpele v Štóse výnimočné a odlišné od iných podobných kúpeľoch, tiež vo veľkej skratke na ich vznik a históriu, ale aj na súčasné problémy odumierania ihličnatých porastov. Informácie, fakty a podklady vychádzajú z dlhoročného vlastného poznania, metodického pôsobenia a interných spracovaní na Krajskom pamiatkovom úrade v Košiciach na úseku pamiatkovej ochrany historickej zelene a parkov. V prípade Štósu ide o klimatické kúpele, ktorých hlavné ťažisko je zamerané na liečenie alergických chorôb a chorôb dýchacích ciest. Vplýva na to priaznivé, vhodné zloženie skladby drevín, ktoré je málo alergizujúce – kostra je tvorená ihličnanmi a jeho okolie lesným porastom zmiešaných listnatých lesov. Pacienti sem prichádzajú, aby prekonali obdobie kvitnutia alergizujúcich rastlín v ich domácom prostredí. Priaznivost' liečebných podmienok potvrdil aj bývalý primár detského oddelenia Dr. Juraj Juhász, pričom poukázal na to, že peľ drevín ktoré rastú v areáli kúpeľov nezhoršuje, resp. nevyvoláva ďalšie alergie pacientov. Pritom sa znižuje množstvo užívaných liečiv, a to aj v dlhšom období po skončení liečebného pobytu. Výhodou je relatívne malá nadmorská výška 600 m.n.m., čo má výhodu pre pacientov so srdcovo – cievnyimi ochoreniami, oproti kúpeľom vo vyšších nadmorských výškach. Kúpele sa nachádzajú uprostred kvetnatých bukových a jedľových lesov, v obkolesení Voloveckých vrchov s vyvýšeninami Skorušina (1025 m n. m.) a Lastovičí vrch (1061 m n. m.) v okrese Košice – okolie.

2. Stav poznania

Je známe, že pôvodným zakladateľom sadových úprav kúpeľného parku bol J. Mišák, dendrológ, záhradný architekt a spoluzakladateľ parku v Mlyňanoch, odkiaľ zrejme pochádza aj veľké množstvo cudzokrajných stromov a krov. Park bol založený nad obcou Štós na juhozápadne exponovanom svahu. Vznikol z lesného porastu prebierkovým výrubom drevín a ponechaním niektorých kostrových jedincov s vysokou sadovníckou hodnotou. V podraze boli vysadené skupiny a solitéry stálozelených a opadavých drevín najmä smrekov, jedlí a borovíc. Park obklopoval prirodzený periférny veniec, tvorený lesným porastom. Dominantu parku tvoria aj v súčasnosti úzko kónické až široko kužeľovité tvary ihličnanov, vysadené v skupinách alebo ako solitéry so zladeným farebným usporiadaním.

V roku 1881 z podnetu Róberta Kompordayho - vedúceho nožiarskej dielne, ktorý docenil zdravotno - liečebný význam tohto prostredia, zaznamenáva obecná kronika rozhodnutie založiť

klimatické vodoliečebné kúpele. Cieľ a zameranie kúpeľov vystihuje "Výzva k účasti na vystavení klimatických vodoliečebných kúpeľov v chotári spišského baníckeho mesta Štós", ktorá je v skratke podstatným zhrnutím ich počiatku a histórie, na čo ďalej nadväzuje aj aktuálny stav ich poznania.

3. Z histórie kúpeľov

Zmieňovaná obecná kronika vo svojej výzve uvádza: "Na základe všeobecného želania rozhodli sme sa my, podpísaní, že vystavíme v chotári spišského baníckeho mestečka Štós také vodoliečebné kúpele, ktorých hlavnou úlohou bude zabezpečiť chorým zotavenie poskytnutím starostlivej opatery a pohodlia, jednak tým, ktorí sú výkonom svojho povolania vyčerpaní, poskytnúť príjemný odpočinok a rozptýlenie. My nezamýšľame, a ani nechceme postaviť luxusné kúpele. Naším cieľom je vybudovať ústav pripravený síce občianskym požiadavkám, ktorý by však vyhovoval aj vyšším nárokom. Dá sa s určitosťou predpokladať, že takýto ústav bude životaschopný, pretože potreba starostlivosti o ľudské zdravie je dnes všeobecnejšia, ako možnosť zo skromných prostriedkov navštevovať luxusné drahé kúpele. Ďalej možno dúfať, že tých, ktorí hľadajú zotavenie a uzdravenie v prírode, bude vždy viac tam, kde sa to dá dosiahnuť s menšou námahou a s menšími výdavkami. Miesto, ktoré sme na postavenie kúpeľov vybrali, je vhodné a cieľu primerané. Rovnako to schvaľuje chorý ako aj lekár, milovník prírody, ako aj ten, čo hľadá zábavu. Smelo možno dúfať že tu nájdú úľavu vo svojich ťažkostiach a uspokojenie svojich potrieb. Na tomto mieste, ktoré leží v zväzatej, zelenými smrekmi obklopanej krásnej doline, na severovýchodnej strane chotára baníckeho mestečka Štósu, vzdialeného asi jeden a pol hodiny od slávneho jasovského opátstva premonštrátov, mienime vystavať vodoliečebné kúpele na rozlohe asi 15 jutár, so všetkými potrebnými vedľajšími budovami a promenádami, podľa plánov vyhotovených odborníkmi a schválených odborníkmi a vrchnosťami. Samozrejme, že cesty vedúce k ústavu uvedieme do najlepšieho stavu..."

„...Prírodná poloha baníckeho mesta Štósu a jeho okolia je taká výhodná, že dokonale vyhovuje účelu, naše obyvateľstvo je sympatické voči cudzincom, ochotné a veľmi prívetivé. Našou najhlavnejšou snahou bude aj za cenu obetí prilákať tých, ktorí hľadajú zotavenie a zábavu, a tak zabezpečiť budúcnosť kúpeľov. Veľkou výhodou oproti ostatným kúpeľom Horného Uhorska, v ktorých je drsné podnebie, je aj to, že u nás je podnebie mierne a po dobu šiestich mesiacov máme počasie vlažné a príjemné. Zdravý vzduch našich dolín, obklopených smrekmi, oživujúci ozón našich vrchov, čerstvá a krištáľová voda našich prameňov dodajú sily novej a životodárnej tým, ktorí hľadajú občerstvenie a zábavu. Tí o našich idylických horách a našom romantickom kraji, ako aj o našom slávnom mene, roznesú chýr ďaleko po našej vlasti."

Výzva mala u ľudí priaznivý ohlas. Občania začali upisovať akcie, výzva našla ohlas i v okolitých mestách v Smolníku, Medzeve, Gelnici, Moldave a v Košiciach. V roku 1882 bola postavená prvá budova, dostala názov vila Komporday - ("Dňa 1. júla 1883 otvára sa slávnostne prvá sezóna. Prichádzajú nielen vznešení mešťania v cylindroch a dámy, posťahované šnurovačkami - prichádzajú aj okolití jednoduchší majstri remeselníci, nožiari, kováči, ale aj obuvníci a krajčíri, obchodníci a roľníci. Veď sa otvárajú "kúpele občianskej náročnosti").

V roku 1893 prešli kúpele do majetku akciovej spoločnosti, po roku 1945 boli poštátnené. Kúpele prosperovali po dobu celej svojej existencie, okrem medzivojnových a povojnových kríz, a prosperujú dodnes.

3.1. Architektúra kúpeľov

V areáli kúpeľov sa zachovala časť pôvodnej architektúry z konca 19. a začiatku 20. storočia, v ktorých je dnes umiestnená časť ubytovacích kapacít i prijímacia kancelária. Štýl „kúpeľnej architektúry“ sa tu neprejavil v hrádzenej nosnej konštrukcii, ale v dekoratívnych drevených štítoch, predsadených pred fasádu, ozdobených vyrezávanými trámami a drevenými vyrezávanými mriežkami. Vysunuté štíty jednoposchodových budov chránia poschodové drevené loggie, doplnené tiež vyrezávanými baldachýnmi a mriežkou vo výplni zábradlia. Najlepšie sa pôvodné priečelie zachovalo

na vilke Tatranka, aj keď členenie drevených okien je novšie. Dnes opustené vilky Polianka a Baník, čakajúce na obnovu, skrývajú drevené vyrezávané loggie pod zateplujúcim nevhodným laťkovým obkladom. Budova prijímacej kancelárie má zachované dva vyrezávané drevené štíty, pod jedným z nich sú zvyšky konzol, na ktoré sa pravdepodobne opierala drevená pavlač, obiehajúca okná poschodia.

Ďalšiu stavebnú etapu v dejinách kúpeľov predstavuje obdobie I. ČSR, kedy sa areál doplnil o rozsiahlu hlavnú budovu (dnes zmodernizovanú), funkcionalistický kostolík pri vstupe do areálu a menšie jednoposchodové stavby. Bez zásadných zmien sa zachovala elegantná vilka, postavená v svahu nad hlavnou budovou. Rozmiestnenie jednotlivých budov na strmom svahu areálu je v duchu koncepcie z prelomu 19. a 20. storočia, kedy sa na čistinkách peších chodníkov, spájajúcich jednotlivé prevádzky (prijímaciu budovu, ubytovacie a liečebné budovy, kolkáreň, bazén, fontánu, altánky, ale i kotolňu), otvárajú vždy nové a nové výhľady na okolie: architektonické solitéry, komponované do bohatej parkovej vegetácie, doplnené drobnou parkovou architektúrou: liatinovými lavičkami, voľnou plastikou z kameňa i z dreva, pergolami a novodobými svietidlami.

3.2. Kúpeľný park

Pôvodným zakladateľom sadovníckej výsadby bol v roku 1924 J. Mišák, dendrológ, záhradný architekt a spoluzakladateľ parku v Mlyňanoch, najbližší spolupracovník grófa Š. Ambrózy-Migazziho. Pracoval ako záhradník v Poprade, Mníchove, Frankfurte nad Mohanom, Passau, Prahe, Halíči, Kaposvári, Tesárskych Mlyňanoch a Rusovciach. Pravdepodobne od neho pochádzajú aj niektoré parky v Maďarsku, na panstvách rodu Ambróziocov. Časť dendrologického materiálu parku v Štóse pochádza zo zbierok v Mlyňanoch.

V rámci inventarizácie drevín v roku 1985 - 1986 bolo zistených spolu s autochtónnymi drevinami 52 taxonov ihličnatých a 165 taxonov listnatých jedincov. Prevažnú časť (dve tretiny) tvoria listnaté stálezelené a opadavé kroviny. Ústav dendrobiológie v Mlyňanoch tu eviduje 114 taxonov introdukovaných drevín. Park má rozlohu asi 9 hektárov a bezprostredne v okolí nadväzuje na lesný komplex. Druhové zloženie je bohaté, zastúpené je napríklad druhmi jedlí (*Abies alba*, *Abies grandis*, *Abies nordmanniana*...), borovic (*Pinus nigra*, *Pinus jeffreyi*, *Pinus strobus*...), rôznymi druhmi a kultivarmi cypruštekov (*Chamaecyparis*), tují (*Thuja*) a borievok (*Juniperus*). V jeho dolnej časti sa nachádza pekný vzrastlý jedinec sekvojovca mamutieho (*Sequoiadendron giganteum*). Z opadavých ihličnatých drevín je tu zastúpené ginkgo dvojlaločné (*Ginkgo biloba*) a smrekovec opadavý (*Larix decidua*). Bohato je zastúpená skupina stálezelených listnatých krov. Veľmi priaznivé podmienky pre rast tu nachádzajú rododendrony (*Rhododendron*), v podraze kostrových ihličnatých drevín. Z ďalších stálezelených druhov je to kalmia širokolistá (*Kalmia latifolia*), pieris japonský (*Pieris japonica*), kalina vráskavolistá (*Viburnum rhytidophyllum*), kalina 'Pragensis' (*Viburnum x pragense*), cezmína ostrolistá (*Ilex aquifolium*), krušpán vždyzelený (*Buxus sempervirens*) a iné. Opadavé listnaté kry sa svojím bohatým kvitnutím kvetov rozličných farieb a dekoratívnymi listami podieľajú na dotvorení sadovníckej kompozície nemalou mierou. V parku sa z nich nachádza ostružina tibetská (*Rubus thibetanus*). Široký sortiment druhov a kultivarov majú rody pajazmín (*Philadelphus*), tavoločník (*Spiraea*), dráč (*Berberis*), škumpa (*Cotinus*), kéria (*Kerria*), zemolez (*Lonicera*), kolkvícia (*Kolkwitzia*) a iné. Z listnatých drevín majú v parku bohaté zastúpenie javory, rastúce v krovitých, polokrovitých a stromovitých formách: javor dlaňovitolistý (*Acer palmatum* ' *Atropurpureum* '), javor veľkokvetý (*Acer circinatum*), javor ohnivý (*Acer ginnala*) a iné. Taktiež sa tu nachádzajú kostrové dreviny dubu letného (*Quercus robur*) a dubu zimného (*Quercus petraea*). Priaznivé podmienky pre rast tu nachádza u nás pomerne vzácny druh z čeľade aralkovitých - arália čínska (*Aralia chinensis*), viazaná na špecifické klimatické a pôdne podmienky. V parku tvorí tento druh väčšie krovité skupiny exotického vzhľadu.

Po zmene spoločenského zriadenia, poštátnením kúpeľov sa v roku 1958, pristúpilo k obnove parku, ktorú realizoval Ing. Karaba, pričom sa viac, zvýraznila viacposchodovosť porastov. Zbierky boli doplnené druhmi napr. kalina Carlesiova (*Viburnum carlesii*), čerešňa pílkatá (*Cerasus serrulata*), cyprušteček Lawsonov (*Chamaecyparis lawsoniana* ' *Glauca* '), smrek východný (*Picea orientalis* ' *Glauca* ')

a iné. V roku 1986 sa realizovala obnova v spodnej časti parku na ploche 1,5 ha, podľa projektu Ing. Tomaška. Projekt rešpektuje pôvodne zachované výsadby, asanuje prehustené výsadby, obohacuje areál záhradnícko - architektonickými prvkami a ihrskami. Nové výsadby dopĺňajú ružové a trvalkové záhony.

3.3. Súčasný stav

V posledných desaťročiach kostrové porasty smrekov negatívne ovplyvňovalo viacero biotických a abiotických faktorov, čoho dôsledkom bol ich zvýšený úhyn. Vysychanie a odumieranie kostrových drevín smreka obyčajného postihuje mladšie aj staršie jedince na celej ploche parku. V júli r. 2006 bola vykonaná terénna obhliadka a diagnostika porastov pracovníkom Lesníckeho výskumného ústavu Zvolen p. Ing. R. Leontovychom, PhD. Z jeho terénneho šetrenia bolo zistené presychanie a žltnutie smrečín, najmä v oblastiach kde dochádzalo v predchádzajúcom období k imisnému poškodzovaniu lesov. V tejto oblasti to bol imisný spád z prevádzky kovohút v Krompachoch a kotolne v parku na vykurovací olej. V súčasnosti bola v Krompachoch modernizovaná výroba medi, čím sa aj znížilo znečisťovanie životného prostredia a v parku sa prešlo na vykurovanie plynom, v dôsledku čoho sa znížil nepriaznivý vplyv imisného spádu na oslabovanie porastov drevín oproti predchádzajúcemu obdobiu. Zaujímavosťou je, že zvýšený úhyn je zaznamenaný u druhu smrek obyčajný a smrek pichľavý, pričom porasty ostatných aj citlivejších druhov sú zdravé (napríklad jedle *Abies sp.*, duglasky *Pseudotsuga...*) Oslabené stromy v parku náchylnejšie k napádaniu chorobami a škodcami. Na preschynajúcich smrekoch bolo zaznamenané poškodenie drevokaznými a parazitickými hubami. Na koreňových nábehoch ako aj na bazálnych častiach smrekov sú viditeľné príznaky poškodenia (prítomnosť bielych syrôcií, zhrubnutie koreňových nábehov, ronenie živice, vysoká hnilobnosť), ako dôsledok napadnutia podpňovkou smrekovou (*Armillaria ostoyae*), koreňovkou vrstevnatou (*Heterobasidion annosum*) a práchnovčekom pásikavým (*Fomitopsis pinicola*). Uvedené druhy húb oslabujú kondičný a zdravotný stav smrekov, spôsobujú hniloby, následkom čoho sa stromy stávajú menej staticky odolné voči pôsobeniu abiotických činiteľov (nárazový vietor, námraza, sneh a pod.). Po odumretí smrekov ostávajú v parku voľné vypadnuté miesta a plochy, čo má nepriaznivý vplyv aj na porasty tieňomilných rododendronov (*Rhododendron sp.*), čo sa prejavuje ich zhoršeným rastom a miernym presychaním.

4. Záver

Ak zhrnieme na záver naše predložené poznanie v kontexte stručnej histórie i aktuálnych súvislostí, tak z vyššie uvedených praktických dôvodov bude potrebné pre prítomnosť i budúcnosť samotného areálu prijať nasledujúce opatrenia: Z krátkodobého hľadiska bude potrebné priebežne odstraňovať smrek s príznakmi hynutia - defoliácia nad 60 – 75 %, výrazné presychanie korún, intenzívne ronenie živice na kmeni. Z dlhodobého hľadiska bude potrebné prijať určité opatrenia, aby sa zamedzilo odumieraniu parkového porastu. Pri nových výsadbách je preto vhodné používať zmiešané ihličnaté kultúry, v zložení odolných druhov, resp. druhov ktoré v súčasnosti v parku netrpia chorobami a škodcami. Sú to rôzne druhy jedlí (*Abies sp.*), dugaska tisolistá (*Pseudotsuga menziesii*) a v menšej miere borovica (*Pinus sp.*). Pre zamorenosť smrekových porastov chorobami, škodcami a jeho úhyn už v mladom veku, by sa mal použiť tento druh len v menšej miere ako doplnková drevina.

Veď ako už raz uviedla obecná kronika, v opakujúcej sa histórii aj tu v Štóse stále a opätovne platí a bude platiť, že – „Ďalej možno dúfať, že tých, ktorí hľadajú zotavenie a uzdravenie v prírode, bude vždy viac tam, kde sa to dá dosiahnuť s menšou námahou a s menšími výdavkami.“ A aj o tom je u nás správna ochrana pamiatkového fondu v oblasti historických kúpeľných parkov a areálov, kde má Štós svoje nezastupiteľné miesto.

Fotografie:

Historické fotografie: zdroj-internet-facebook

Súčasná fotografie: autor- Ing. Vladimír Sobota, rok 2020

Historické fotografie: Štós kúpele

Štós-kúpele-Maria-villa

Štós-kúpele-vila Bratislava

Štós-kúpele-kúpeľný dom Komporday

Štós-kúpele-pohľad z juhu

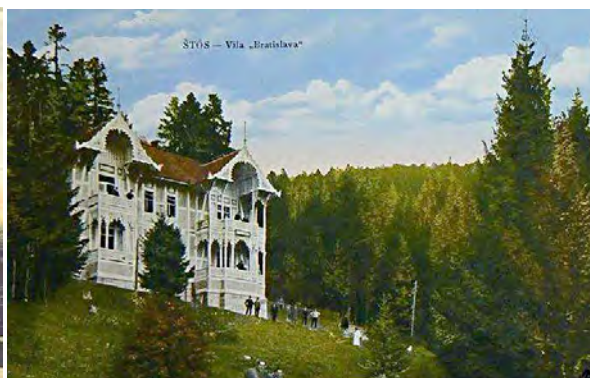
Štós-kúpele-Doktor vila

Štós-kúpele-Villa csoport

Štós-kúpele-Budapest-villa

Štós-kúpele-Villa Bratislava

Štós-kúpele

Štós-kúpele-pohľad z juhu

Štós-kúpele-foto r. 1902

Fotografie parku z roku 2020

Kúpeľný dom Kemporday

Kvitnúce rododendrony na jar

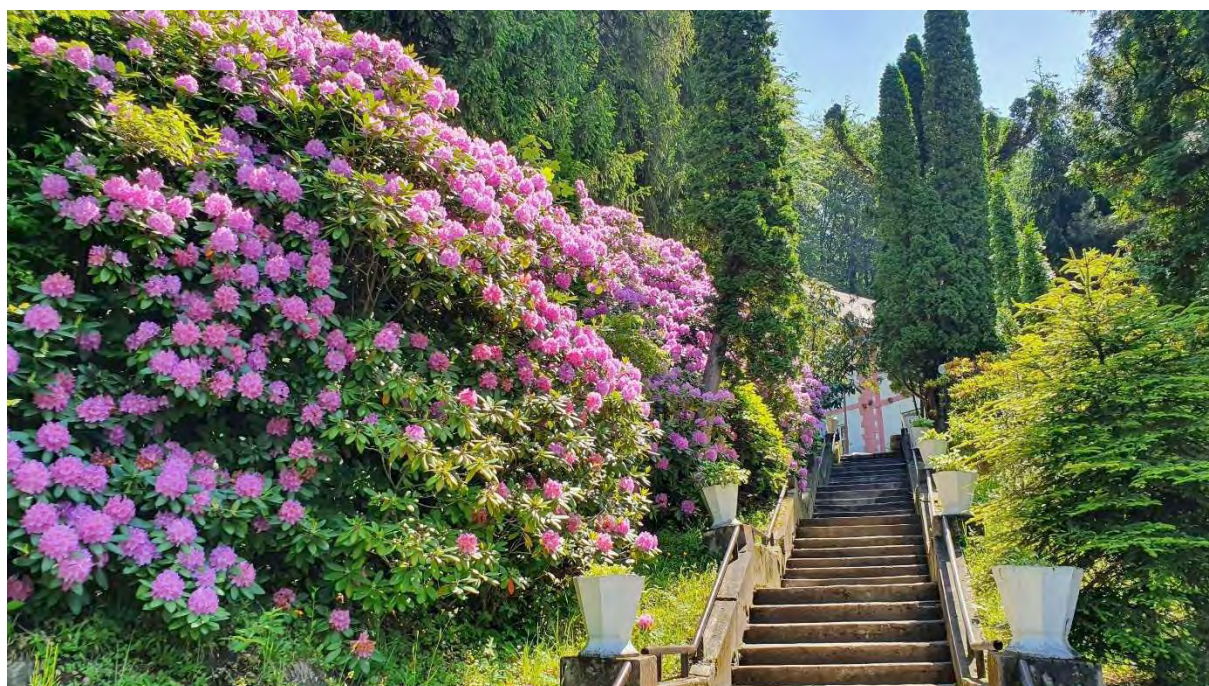
Jazierko v severnej časti parku s plastikou od Vojtecha Lofflera

Budova kolkárne neďaleko vstupu do parku

Funkcionalistický kostol pri vstupe do parku

Kvitnúce rododendrony na jar

Prístupová cesta do parku z juhu

Vila Bratislava

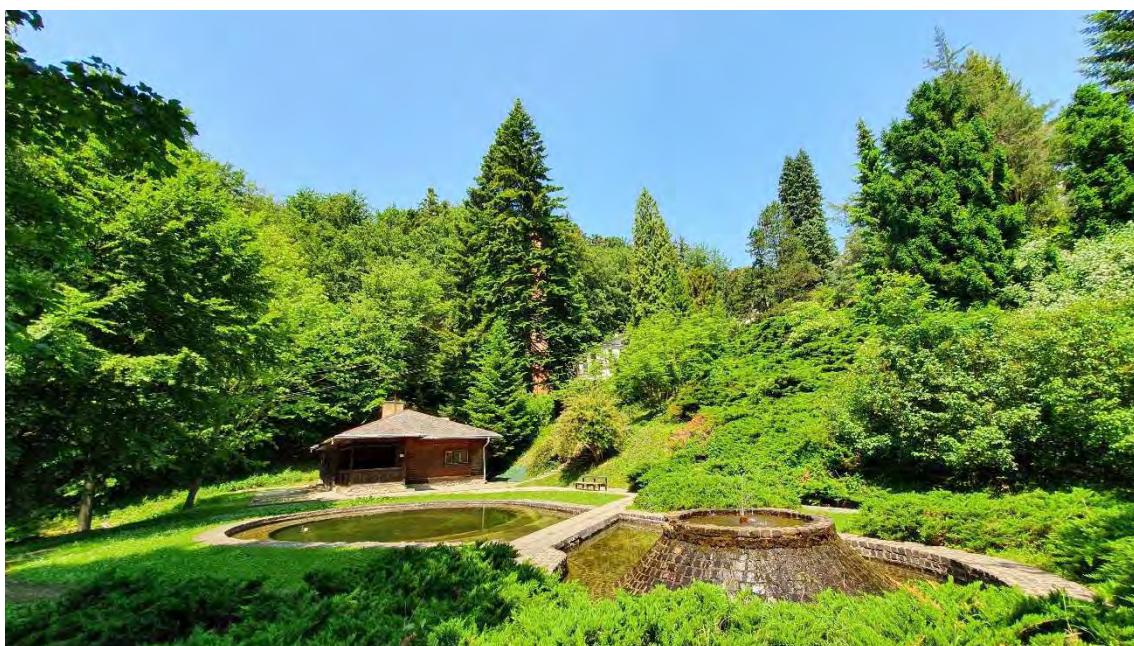

Vila Bratislava

Plastika od Vojtecha Lofflera

Administratívna budova

Novodobá sadovnícka úprava v južnej časti parku s budovou sauny

Štós – park of spa

Ing. Vladimír Sobota

Krajský pamiatkový úrad Košice, Hlavná 25, 040 01 Košice, vladimir.sobota@pamiatky.gov.sk

Abstract

Article is focused on unicity of spa in Štós (in Košice-county region), and its differences comparing with other similar spas. In very short digest is dealing also with its beginning and history, but also with actual problems, challenges and solutions for its future, especially for park of spa. There are defined as climatic spa, with main focus on treatment of allergic and breathing system diseases. There is also important influence of very suitable and salutary composition (digest) of local trees and plants with minimal impact on allergies. In area of spa there is protected a part of original spa-architecture (late 19. – beginning of 20. century, and inter-war period too), with monument –protection values, as well as historical protected park. There are described also some changes and interventions since 20. – 21. century in these area.

Key words: unicity of spa in Štós, short digest of history – chronicle source, monument-protection values of architecture and park in spa, actual problems (challenges) and solutions of area

BARDKONTAKT 2021

Rožňavské kúpele v 19. a 20. storočí

Mgr. Lenka Bischof, PhD.

Krajský pamiatkový úrad Košice, pracovisko Rožňava, Betliarska 6, 048 01 Rožňava

Rožňavské kúpele v 19. a 20. storočí

Mgr. Lenka Bischof, PhD.

Krajský pamiatkový úrad Košice, pracovisko Rožňava, Betliarska 6, Rožňava, lenka.bischof@pamiatky.gov.sk

Abstrakt

Rožňavské biskupské kúpele vznikli ešte koncom 18. storočia severovýchodne od centra mesta. Špecifické boli svojim zložením. Zaraďujeme ich medzi studené sulfátové kúpele, ktoré boli zriedkavejšie než studené minerálne vody alebo kyselky. Kúpele zažili najväčší rozmach koncom 19. a začiatkom 20. storočia, kedy sa stali spoločenským a kultúrnym centrom pre obyvateľov Rožňavy a okolia. Vzhľadom na chýbajúci finančný kapitál sa nedokázali nikdy výraznejšie zviditeľniť a nedosiahli úroveň iných významnejších kúpeľných stredísk. Po vzniku 1. ČSR postupne upadali a po 2. svetovej vojne definitívne zanikli. Areál kúpeľov sa ako celok nezachoval, pamiatkovo chránený nie je žiadny zo zachovaných objektov.

Kľúčové slová: Rožňava, Rožňavské biskupstvo, biskupské kúpele, liečivé kúpele, sulfátové kúpele

1. Úvod

Pojmom „*rožňavské kúpele*“ obyvatelia Rožňavy dodnes označujú severovýchodnú časť mesta smerom do obce Čučma, hoci kúpele tam už dlhé desaťročia reálne nefungujú a ako také fakticky neexistujú. Najmä starší obyvatelia Rožňavy si z rozprávania svojich príbuzných pamätajú obdobie najväčšieho rozmachu kúpeľov tesne pred prvou svetovou vojnou, kedy sa kúpele stali centrom spoločenského a kultúrneho života Rožňavčanov. Ľudia z Rožňavy a okolia smerovali do kúpeľov nielen kvôli aktívnemu oddychu (tenis, kolky, turistika, prechádzky) alebo rehabilitácii (kúpele a rozličné kúpeľné procedúry), ale najmä kvôli zábave a bohatému kultúrnemu programu v podobe koncertov, divadelných predstavení a plesov. História kúpeľov však siaha ďalej ako iba na začiatok 20. storočia a ich cesta k označeniu „*perla Gemera*“, ktorej sa dočkali na stránkach rožňavských novín *Rozsnyói Híradó* tesne pred vypuknutím prvej svetovej vojny, bola dlhá a trnitá.

2. Rožňavské kúpele v dobovej literatúre

Prvé informácie o minerálnej vode v Rožňave pochádzajú z konca 18. storočia. Nachádzame ich predovšetkým v dobovej literatúre evanjelického farára a. v. Ladislava Bartholomeidesa z Ochtinej, ktorý sa ako prvý dôkladnejšie venoval výskumu Gemerskej stolice. Vzhľadom na to, že bol farárom a učiteľom, neskúmal podrobnejšie chemické zloženie prameňov alebo ich liečivé účinky, vo svojom voľnom čase sa však venoval geológii a terénnemu výskumu, vďaka čomu získal množstvo veľmi cenných informácií [1]. Neskôr v 19. storočí sa informácie objavujú častejšie, a to nielen v historicko-geografických prácach venovaných Gemersko-malohontskej stolici z pera Jánoša Hulfalvyho [2] alebo Samu Borovszkého [3] (v oboch prípadoch nejde o monografie, ale o súborné diela), ale tiež v odborných publikáciách zameraných na minerálne a liečivé vody, ktoré podrobnejšie analyzujú chemické zloženie jednotlivých prameňov a ich liečivé účinky. Väčší výskyt publikovaných odborných prác a článkov súvisel s prudkým vývojom medicíny a prírodných vied koncom 18. a v 19. storočí a taktiež s iniciatívou Márie Terézie a jej syna Jozefa II., ktorí ako prví panovníci presadili zmapovanie výskytu minerálnych prameňov a liečivých vôd na území Rakúskej monarchie. V prvej odbornej publikácii zaoberajúcej sa liečivými prameňmi Rakúskej monarchie od Heinricha Johanna Nepomuka Crantza (1722 – 1799) sa rožňavské (a vôbec gemerské) liečivé pramene ešte nespomínajú. Crantz, ktorý bol učiteľom a mapovaniu minerálnych vôd a prameňov sa venoval sedem rokov (1770 – 1777) výlučne vo svojom voľnom čase, vysoko oceňoval prístup Márie Terézie v oblasti vedy, vzdelávania, starostlivosti o zdravie a medicíny [4]. V rokoch 1763 – 1787 zároveň prebiehali na území Uhorska

merania súvisiace s prvým vojenským mapovaním celej monarchie, kde sú biskupské kúpele v biskupskom meste Rožňava (Rozsnava, nem. Rosenau, maď. Rozsnyó/Rozsnyó Bánya) už označené ako „Baad“. Na území dnešného Slovenska sa mapovalo v roku 1769 a následne v rokoch 1782 – 1784 (časovú postupnosť meraní určovalo vojenské ohrozenie krajiny). Pod rovnakým označením kúpele figurujú aj v druhom a treťom vojenskom mapovaní [5].

Na výskum liečivého prameňa, resp. prameňov sa po odbornej stránke ako vôbec prvý zamerl hlavný lekár Gemersko-Malohontskej stolice István (Štefan) Pillmann (stoličný lekár od roku 1778, predtým pôsobil ako lekár vo Viedni), ktorý svoju dizertačnú prácu o liečivých účinkoch minerálnych vôd *Dissertatio inauguralis medica de aquarum marcialium efficatia* publikoval v Trnave v roku 1774 [6]. Na jeho výskum nadviazal ďalší lekár pôvodom z Rožňavy György (Juraj/Georg) Marikovszky v diele s názvom *Physische und analytische Beschreibung aller Mineralquellen des löblichen Gömörer und Klein-Honthor Komitats* (Fyzikálny a analytický popis všetkých minerálnych prameňov slávnej Gemersko-Malohontskej stolice) z roku 1814 [7]. Marikovszky v kapitole pod názvom Rožňavský minerálny prameň (*Die Rosnauer Mineralquelle*) popisuje vrch Kalvárie ako „komoru minerálov, v ktorej nájdete pyritový štrk, železitý kremeň, bridlicu obsahujúcu železo, železný vitriol (tzv. zelený vitriol – hydratovaný síran železa), čiastočne kryštalizovaný, čiastočne zvetraný, antimón, pyroluzit (oxid manganičitý) a viaceré druhy medenej rudy (napr. bornit, chalkopyrit).“ Kalváriu označil za „prevratanú štôľňami a šachtami“ a práve spod nej, z prepadnutej štôľne mal vyvierat „prvý minerálny prameň tvoriaci malé jazierko, v ktorom bolo všetko pokryté červeným nánosom.“ Popísal aj ďalšie dva pramene: druhý prameň, využívaný na kúpeľné účely, mal vyvierat priamo za kúpeľným domom, ktorý patril Rožňavskému biskupstvu a tretí pramenil približne 300 krokov od kúpeľného domu v záhrade súkromnej osoby, ktorá si zriadila priamo pri prameni svoj súkromný kúpeľný kabinet [8]. Za veľmi cenný pokladal Marikovszky fakt, že pomerne veľkú plochu zaberajú bariny (močaristá pôda) so železitou vodou, ktoré by sa dali vynikajúco využiť na terapeutické účely. Voda je podľa neho čistá, priehľadná, bez zápachu, chutí mierne trpká, kovová, je pokojná (tichá, neperlivá), najmä v zimných mesiacoch je pokrytá jemným žltým až červenkastým povlakom, pri výtoku sa usádza na podlahe a sfarbuje kúpaciu bielizeň dožltá. Teplota vody dosahovala v priemere 10 °C, mala špecifickú váhu 100,4 g na 100 ml a 16 $\frac{3}{4}$ (uncí) vody obsahovalo podľa jeho chemickej analýzy 0,444 g oxidu železitého a 8 g síranu železnatého [9]. Zaujímavá je informácia, že vodu z druhého prameňa pomocou vodnej pumpy napustia do medeneho kotlíka, kde sa priamo ohrieva a drevenými žľabmi rozvádza do pripravených vaní, celý systém pritom pochádza pred 35 rokmi, čo by znamenalo, že kúpele boli postavené v roku 1779. Kúpeľní hostia mali k dispozícii jednu jedinú hostovskú izbu a 9 kúpeľných miestností, každú s dvomi drevenými vaňami. Všetko vrátane izieb bolo postavené z dreva [10]. Na Marikovszkeho analýzu a popis minerálnych prameňov neskôr v priebehu 19. storočia siahli aj ďalší autori prehľadových publikácií, konkrétne Eduard Joseph Koch v roku 1843 [11], Dániel Lengyel v roku 1853 [12] a David Wachtel v roku 1859 [13].

Ďalší významný rožňavský lekár, Dr. Antal (Anton) Kiss, bol taktiež všestranným prírodovedcom s rôznymi záujmami. Venoval sa geológii, prieskumu jaskýň, analyzoval a skúmal minerálne pramene a ich zloženie a vplyv na ľudské zdravie, robil meteorologické pozorovania a v neposlednom rade aktívne publikoval vo vedeckých časopisoch. Podľa Kissovej chemickej analýzy z roku 1853, ktorá bola po prvýkrát publikovaná v diele Davida Wachtela *Ungarns Kurorte und Mineralquellen* (Kúpele a minerálne pramene Uhorska) 16 uncí vody obsahovalo Na₂S - 1,43 g, FeS - 0,43 g, FeO - 0,38 g, SrCl₂ - 0,13 g, CaCO₃ - 0,03 g, MgCO₃ - 0,64 g, MnCO₃ - 0,03 g a H₂SiO₃ - 0,2 g, čo predstavovalo dohromady 3,26 g na približne 500 ml vody, váha bola taktiež špecifická 100,17 g na 100 ml. Teplotu vody určil dr. Kiss v rozmedzí od 4,4 do 10,5 stupňa Réaumur, t.j. 5,5 – 13,13 °C). Odporúčal kúpele ako vhodné pre všetky ochorenia, ktoré sa prejavovali slabosťou, napr. v rámci rekonvalescencie po zdĺhavých horúčkovitých stavoch, pri chronických reumatologických ťažkostiach, dne, hemoroidoch, častých a opakujúcich sa hnačkách, pri chorobách spôsobujúcich úplnú alebo čiastočnú paralýzu, starých a zanedbaných opuchoch, pri nadmernom potení, mužských problémoch a polúcii. Najlepšie výsledky

boli podľa jeho názoru viditeľné v prípade ženských ochorení, ako bolo nadmerné menštruačné krvácanie, nepravidelná, bolestivá alebo chýbajúca menštruácia, pri chloróze spôsobenej nedostatkom železa a rozličných vaginálnych infekciách [14]. V roku 1867 zverejnil súhrnné výsledky jeho výskumov a chemických analýz z Gemerskej stolice pod názvom *Gömör megye ásványvizei* (Minerálne pramene Gemerskej stolice) János Hulfalvy, o rok neskôr vyšla aj jeho štúdia *A rozsnyói vasasfürdő-vizének ismertetése* (Popis vody Rožňavských železitých kúpeľov) zameraná výlučne na Rožňavu. Podľa jeho údajov mali biskupské kúpele vybudovaný kúpeľný areál so šiestimi kúpeľňami a 11 hostovskými izbami [15].

Podrobnému výskumu kúpeľov a minerálnych prameňov sa neskôr venoval István Boleman, ktorý zverejnil v 80. a 90. rokoch 19. storočia viacero prác. Sústredil sa predovšetkým na chemické zloženie minerálnych prameňov, podľa ktorého začlenil rožňavské kúpele medzi studené sulfánové pramene, v ktorých zložení majú prevahu soli kyseliny sírovej na úkor ďalších zložiek ako sú chlóróvé a uhličitanové zlúčeniny. Sulfánové vody patrili podľa jeho výskumov k zriedkavejším prameňom. Podľa soľných zlúčenín patrili rožňavské kúpele do skupiny sírano-železnatých a liadkových pramenitých vôd. Odvolával sa na chemický rozbor súkromného prameňa Markó od budapeštianskeho chemika Sándora Kalacsinszkeho z roku 1883, podľa ktorého v 1 l vody bola chemická analýza nasledovná: NaCO_3 - 0,05479 g, CaCO_3 - 0,04444 g, MgCO_3 - 0,05062 g, FeCO_3 - 0,02762 g, H_2SiO_3 - 0,02059 g, CaSO_4 - 0,00730 g, KCl - 0,00573 g, MnCO_3 - 0,00265 g, NaCl - 0,00245 g, Al(OH)_3 - 0,00052 g, spolu teda 0,21371 g/l [16]. Tieto údaje sa mierne líšia od analýzy, na ktorú sa odvolával v roku 1887 v diele *Fürdőtan* (Kúpanie) s podtitulom *Kiváló tekintettel a magyarhoni gyógyhelyekre* (Vynikajúci prehľad maďarských kúpeľov), kde obsah minerálov bol o niečo vyšší a dosahoval celkovo 0,32528 g/l. Boleman zároveň uviedol, že v biskupských kúpeľoch má prameň odlišné zloženie – je sírano-železnatý, kým prameň v súkromných rukách je známy ako železnatá kyselka [17]. V ďalšom diele z roku 1896 sprostredkoval rozbor dr. Gábora Mátraya, ktorý analyzoval celkovo tri pramene – Antal, Amália a Baňa, pričom vyzdvihol vysoké percento sulfidu železnateho najmä v prameni Baňa (celkovo 8,2745 g/l FeS , čo korešponduje s údajmi dr. Kissa z roku 1853). V tomto období sa kúpele začali viac rozvíjať, podľa jeho údajov bol vybudovaný kúpeľný dom so zariadenými kabínkami [18]. Obširnejšie sa popisu kúpeľov venoval Boleman v súbornom diele venovanom Gemersko-Malohotskej stolici z roku 1896. Informuje o výskyte väčšej ubytovne s 37 hostovskými izbami a reštauračnými miestnosťami, ďalej o kúpeľnom dome s 20 kúpeľňami a záhrade, ktorá obe budovy obklopovala [19].

2. Rožňavské kúpele v archívnych prameňoch a dobovej tlači

Prvá písomná zmienka o minerálnom prameni v Rožňave pochádza z rukopisného diela hlavného lekára Gemerskej stolice Antala Keszlera z 13. septembra 1769, ktorý urobil prvý súpis minerálnych a liečivých prameňov na základe požiadavky vtedajšej panovníčky Márie Terézie [20]. Na jeho prácu nadviazal ďalší hlavný stoličný lekár, už spomínaný dr. István Pillmann, ktorého aktualizovaný súpis z obdobia vlády Jozefa II. z roku 1793 sa taktiež zachoval v rukopise [21].

Oblasť severovýchodne od centra mesta, kde vyvierali minerálne pramene, patrila z väčšej časti Rímskokatolíckej cirkvi, konkrétne Ostrihomskému arcibiskupstvu, ktoré vymenúvalo správcu Rožňavského panstva. 15. januára 1776 rakúska cisárovná a uhorská kráľovná Mária Terézia vymedzila zriaďovacou listinou územie Rožňavského biskupstva, ktoré bolo následne schválené pápežskou bulou Pia VI. *Apostolatus officii* zo dňa 13. marca 1776 [22]. Minerálne pramene, resp. kúpele, ktoré boli pri nich vybudované, sú preto označované ako biskupské (s výnimkou prameňov, ktoré vyvierali na pozemkoch súkromných osôb). Vzťahy medzi mestom a ostrihomským arcibiskupstvom boli dlhodobo veľmi napäté, od druhej polovice 17. až do začiatku 19. storočia dochádzalo často k sporom kvôli výške daní, dávok a ostatných povinností, ktoré malo mesto feudálnej vrchnosti odvádzať. Arcibiskup veľakrát zasahoval aj do správy a hospodárenia mesta. Vďaka jednému zo sporov v rokoch 1779 – 1800 sa dozvedáme o existencii kúpeľov. Rožňavské biskupstvo malo v čase svojho vzniku príjem z jedného hostinca, pomenovaného neskôr *Ku bielej ruži*, ktorý ležal na ceste vedúcej do Brzotína. V roku 1800 sa však spomínajú už tri hostince – *Ku bielej ruži*, *K Čiernemu orlu* a *Kúpeľný hostinec* na ceste do Čučmy.

Prameň minerálnej vody mal vyvieriť uprostred kúpeľnej budovy a bol rozvádzaný do šiestich kúpeľných komôr, čo korešponduje s informáciami od dr. Marikovszkeho. Hostince patrili medzi najvýnosnejšie biskupské podniky, príjem z nich prevyšoval príjmy z ostatných zdrojov [23]. Z 24. augusta 1840 sa zachovala v archívnom fonde Magistrátu mesta Rožňava nájomná zmluva mesta s Rožňavským biskupstvom, ktorej predmetom je práve prenájom biskupských kúpeľov za neuveriteľných 8300 zl. Ako zo zmluvy vyplýva, bola spisovaná každoročne, preto sa nájomcovia kúpeľov pomerne často menili [24].

Informácie o rožňavských kúpeľoch sa objavujú omnoho častejšie od obdobia, kedy začali vychádzať lokálne noviny. V Rožňave boli od roku 1874 vydávané *Rozsnyói Híradó*, ktoré patrili k historickým regionálnym novinám s najdlhšou kontinuálnou periodicitou vydávania, od roku 1877 ich vydávanie po krátkej odmlke obnovil dr. Arthur Maurer, miestny a kúpeľný lekár. Informácie však nachádzame aj vo väčších periodikách, ktoré mali nadregionálny charakter, ako boli napr. *Gömör-Kishont* (od roku 1880), *Sajó Vidék* (od roku 1898). Každoročne nachádzame v novinách zmienku o začiatku kúpeľnej sezóny. Ako príklad môžeme uviesť 27. apríl 1884, kedy v inzertnej rubrike nachádzame inzerát pod názvom „Otvorenie kúpeľov“ (obr. 1), v ktorom hoteliér József Mojses ml. pozýval čitateľov novín 1. mája 1884 na slávnostné otvorenie kúpeľnej sezóny, na ktorom sa o zábavu postarala miestna cigánska kapela s kapelníkom Flórisom Berkim, ktorá následne počas celej sezóny zabávala návštevníkov vždy vo štvrtok a v nedeľu. Hoteliér lákal ľudí na „čisté izby, dobré jedlo a pitie a rýchlu obsluhu“. V prípade dobrého počasia mali byť kúpele otvorené už 27. apríla [25].

Obr.1: Inzerát v miestnych novinách *Rozsnyói Híradó* z 27. apríla 1884 o otvorení kúpeľnej sezóny

Zdroj: Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Rožňava,

Krátke správy a články sa týkali taktiež rôznorodých kultúrnych podujatí, ktoré boli v kúpeľoch organizované, išlo najmä o majálesy alebo juniálesy, koncerty, veľmi obľúbené kabarety či tradičný každoročný Anna-bál. Jedným z najzaujímavejších bol bál v roku 1903, ktorý zorganizovala miestna mládež. Počas večera sa konal ohňostroj, podávala sa zmrzlina a ľadová kaša. Zároveň organizátori zabezpečili, aby medzi kúpeľmi premávali koče a omnibusy [26]. Z roku 1912 pochádza informácia uverejnená v miestnych novinách *Rozsnyói Híradó*, že v Rožňave sa konala prvýkrát tzv. *Gardenparty* v kúpeľoch, v rámci ktorej bol tiež obľúbený Anna-bál. Súčasťou programu bol operetný koncert Andora Berkiho, spoločná večera, tombola so 120 cenami a ohňostroj. Cigánska kapela vyhrávala až do rána a o tanečnú zábavu bol taký záujem, že tanečná sála bola primalá [27].

Služby kúpeľov využívali aj miestne spolky, ako napr. Rožňavský meštiansky besedný spolok, Rožňavský spevácky spolok, Rožňavský spolok milovníkov hudby, Rožňavský dobročinný ženský spolok, Rožňavský spolok podporujúci divadelníctvo, Samovzdelávací spolok mladých tovarišov, Katolícky tovarišský spolok a menšie predstavenia organizovali aj krúžky tunajších škôl (najmä divadelné). Ich podujatia boli často dobročinného charakteru, spojené so zbierkami na zabezpečenie fungovania, resp. navýšenie základiny spolkov, ale napr. aj pre nemocnicu, miestne školy, na opravu chodníka a zveľadenie okolia kúpeľov.

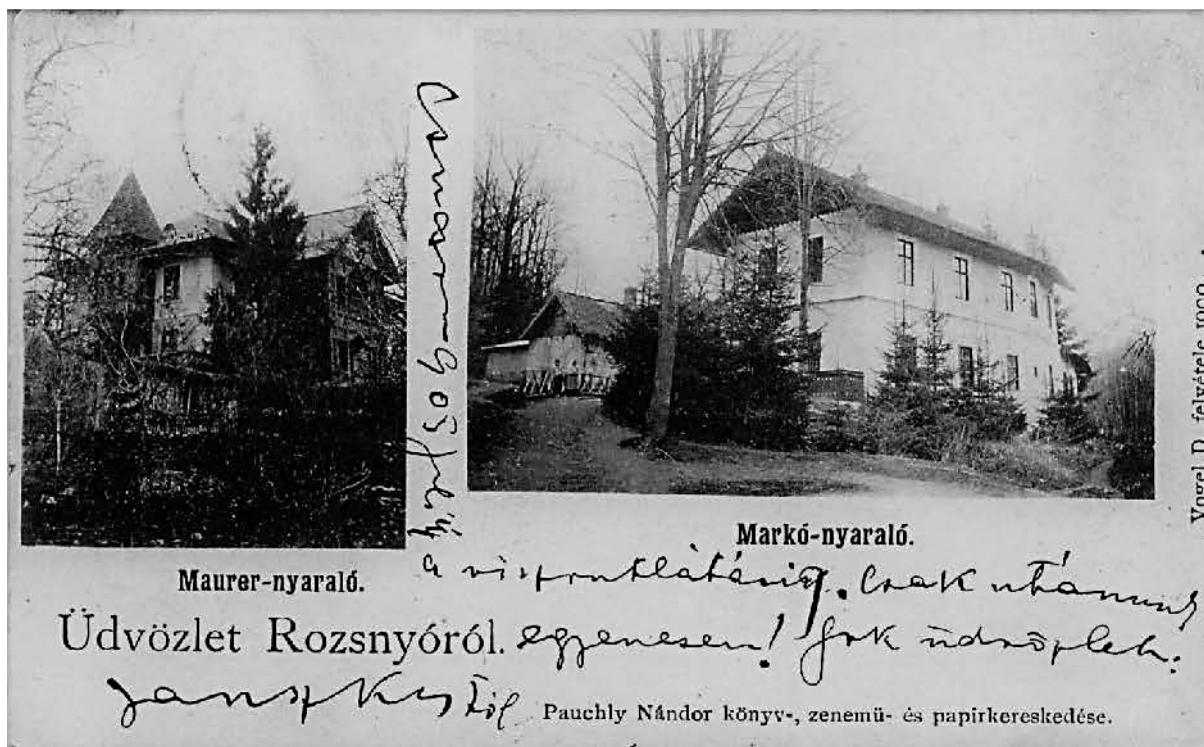

Rožňavské kúpele boli dlhodobo kritizované tak na stránkach tlače, ako aj v publikáciách venovaných kúpeľníctvu, za svoju nízku úroveň. Dr. Antal Kiss medzi prvými už v roku 1867 opísal kúpeľné izby pre hostí ako tmavé, páchnuce po plesni, drevené kade označil ako špinavé a celkový dojem z kúpeľov bol podľa neho taký, že „človek mal chuť čo najskôr odtiaľ odísť“ [28]. Zlý stav kúpeľov dlhodobo negatívne vplýval na ich návštevnosť a biskupstvo nemalo záujem investovať do zveľačovania a modernizácie kúpeľov, tento krok očakávalo od nájomcov, ktorí sa však často menili. K pozitívnym zmenám došlo až v 80. a 90. rokoch 19. storočia, kedy rožňavský biskup György Schopper uznal, že je potrebné modernizovať ubytovanie a vybudovať nové ubytovacie kapacity. Zároveň však vyvíjal snahy, aby došlo k predaju kúpeľov do súkromných rúk. Kúpele si prenajímal od biskupstva od 1. februára 1888 József Markó, ktorý zrealizoval prestavbu kúpeľných domov – došlo k zväčšeniu hornej terasy, výstavbe kolkárne, postavená bola fontána, zväčšené jazierko, opravená prístupová cesta. Práce sa začali hneď na jar a kúpeľná sezóna bola otvorená kvôli rekonštrukcii až 15. júla 1888 [29]. Veľkým medzníkom pre rožňavské kúpele bol 1. august 1890, kedy sa dostali natrvalo do rúk dovedajšieho úspešného nájomníka Józsefa Markóa, budapeštianskeho obchodníka Alberta Markóa a Rožňavčanov Gyulu a Kálmána Flütschovcov. Reštauráciu v kúpeľoch si prenajal József Pfeiler [30]. V jeseni 1890 a na jar 1891 prešli kúpele rozsiahlou rekonštrukciou podľa projektu architektonickej kancelárie Majunke&Mitterdorfer, na ich prestavbe sa podieľal majiteľ rožňavskej tehelne Nándor Silvássy, ktorý realizoval stavebné práce. Počas rekonštrukčných prác bola zbúraná pôvodná kúpeľná budova, novší ubytovací komplex ponúkal 24 izieb, na prízemí sa nachádzala veľká tanečná sála. Pri reštaurácii bol tiež byt pre nájomcu (hostinského). Podľa údajov z *Rozsnyói Híradó* bolo upravené aj okolie novopostavenej budovy a vznikol park, vhodný na dlhé prechádzky (obr. 2) [31]. 12. januára 1892 sa k majiteľom pripojil Gusztáv Feymann a vznikla účastinná spoločnosť „*Rozsnyói fürdő és nyaralótelep részvénytársaság*“ (Rožňavské kúpele a rekreačné stredisko) [32]. V roku 1892 dali do prevádzky budovu s 37 izbami a o otvorení zrekonštruovaného kúpeľného areálu informovali verejnosť v časopisoch venovaných cestovaniu a kúpeľníctvu *Orient et Occident* a *Fürdő és Turista Ujság* [33].

Obr.2: Park rožňavských kúpeľov okolo roku 1910 – dobová pohľadnica.

Zdroj: Archív KPÚ Košice, pracovisko Rožňava

Obr.3: Vily dr. Arthura Maurera (vľavo) a Alberta Markóa (vpravo) – dobová pohľadnica z roku 1900.
Zdroj: Archív KPÚ Košice, pracovisko Rožňava

V susedstve kúpeľov si začali majetnejší obyvatelia stavať najmä v 80. a 90. rokoch vlastné vily, čo taktiež prispelo k nárastu ich popularity. Jedným z prvých bol lekár dr. Arthur Maurer, ktorý pôsobil od roku 1880 ako hlavný rožňavský mestský lekár, ďalej ako rodinný lekár Andrásyovcov, ako hlavný stoličný lekár a istý čas bol riaditeľom kúpeľov (1889) a kúpeľným lekárom. Vo svojej, tzv. Maurerovej vile, s ktorej výstavbou začal v roku 1880, sa zdržiaval počas celej sezóny od mája až do neskorej jesene (obr. 3) [34]. Jeden z nájomcov, budapeštiansky obchodník Albert Markó, usporiadal v auguste 1882 pri príležitosti kolaudácie svojej vily zábavu, na ktorej sa zúčastnili členovia mestskej rady, sudcovia, miestna inteligencia a dokonca aj hostia z hlavného mesta. Na zábave hrala cigánska muzika a oslava bola ukončená slávnostným ohňostrojom (obr. 3) [35]. Podobnú zábavu zorganizoval o dva roky neskôr aj Albert Schlosser, tentoraz bola iba pre uzavretú spoločnosť, sprevádzaná hudbou a ukončená bohatou večerou [36].

V roku 1894 uviedli do prevádzky nový hotel so 45 izbami, otvorená bola tiež priestranná jedáleň, elegantná tanečná sála a „mestský“ zariadená kúpeľná miestnosť s mramorovými vaňami so železitou vodou. O rok neskôr sa začal využívať parný stroj na prípravu parných kúpeľov (obr. 4) [37].

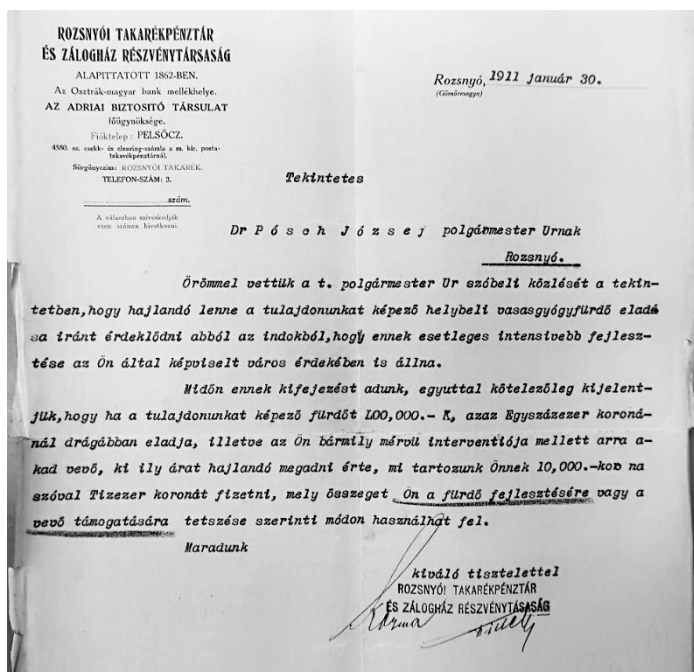
Obr.4: Kúpeľná budova – parný kúpeľ (prelom 19. a 20. storočia)
Zdroj: Archív KPÚ Košice, pracovisko Rožňava

Rok 1896 bol pre rozvoj rožňavských kúpeľov veľmi významný, nakoľko kúpele získali oprávnenie používať označenie liečivé kúpele [38]. Účastinná spoločnosť sa napriek rozsiahlym investíciám, prestavbe a neustálemu zveľaďovaniu kúpeľov rozhodla kvôli nízkym výnosom kúpele od februára 1898 prenajímať. Vo februári 1898 si kúpele prenajal budapeštiansky nájomca, ktorý ich dal do správy rožňavskému konzorciu. Ešte v tom istom roku sa začalo opätovne rekonštruovať podľa už existujúcich, tri roky starých plánov a 1. júla 1898 sa konalo slávnostné otvorenie spojené s tombolou. Investícia vo výške 50.000 Forintov (Ft.) premenila kúpele na najmodernejšie v Gemerskej stolici, vybudované bolo elektrické osvetlenie, pre návštevníkov bol k dispozícii telefón, nová kolkáreň, pre dámy tzv. ruské kolký, fontána, nová krytá prechádzková promenáda a upravené lesné vychádzkové trasy. Výnos z predaja vstupeniek v hodnote 95 Ft. bol použitý na vybudovanie piknikového sedenia pri troch bukoch v blízkosti tzv. Arpádovej skaly. Pomôcť návštevnosti kúpeľov mali pravidelne jazdiace omnibusy z centra mesta [39].

Obr.5: Rožňavské kúpele na začiatku 20. storočia – dobová pohľadnica. Ubytovňa pre kúpeľných hostí.
Zdroj: Archív KPÚ Košice, pracovisko Rožňava

Na prahu 20. storočia (od júna 1899) sa novým správcom kúpeľov stal vydavateľ miestnych novín

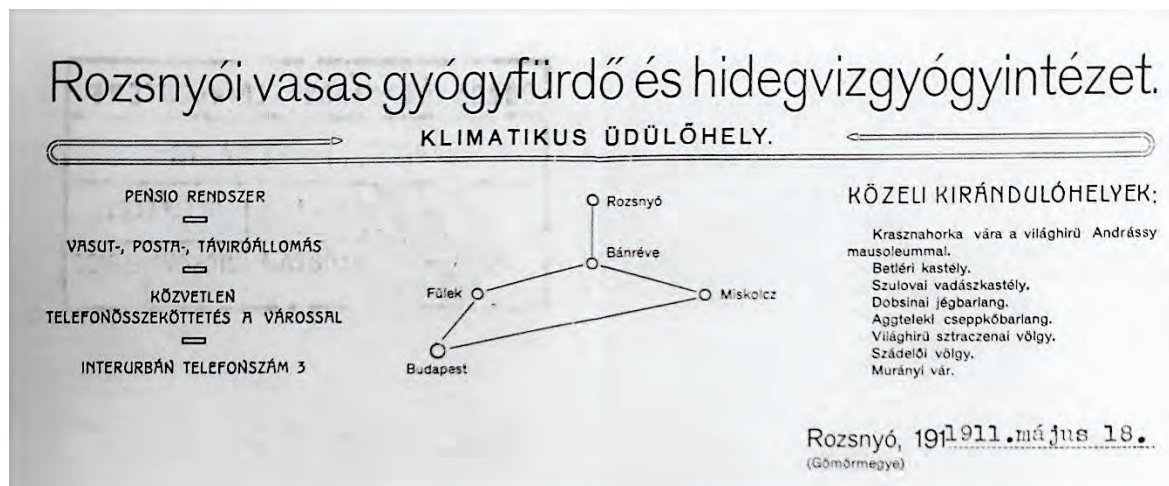
Obr.6: Stanovisko Rožňavskej sporiteľne a záložne, ú.s.
k plánom mesta na odpredaj kúpeľov z 30. januára 1911
Zdroj: Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Rožňava

Miklós (Mikuláš) Markó, hostinec získal do prenájmu veľmi obľúbený hostinský Zsigmond (Žigmund) Schuster, prezývaný familiárne „Zsiga bácsi“, ktorý sa stal najobľúbenejšou figúrkou kúpeľov. Bol hosťami oceňovaný za veľmi chutnú kuchyňu, rýchlu obsluhu a predaj nepančovaného alkoholu [40]. Kúpele boli v tomto období vybavené mužským a ženským kúpeľným oddelením, liečebňou so studenou vodou, na podnet kúpeľného lekára Ármína Altstocka, ktorý predtým pôsobil ako sekundárny lekár v budapeštianskej nemocnici Szent Rókus Kórház, sa využívala moderná hydroterapia, v liečebni bol zväčšený bazén, využívala sa sauna, sprcha, masáže, striedavé teplé a studené kúpele, tzv. škótske striky, obklady, masáže kefou, rozličné oblievania, pitné kúry. Konkrétne liečebné kúpeľné procedúry mohol predpísať len kúpeľný lekár [41].

Od roku 1904 až do roku 1918 spravovala kúpele Rožňavská sporiteľňa a záložňa, účastinná spoločnosť (Rozsnyói Takarékpénztár és Zálogház

Rt.). Sporiteľňa podporila zámer mesta nájsť vhodného investora, dokonca bola ochotná v prípade, keby mesto získalo za predaj kúpeľov 100.000 K, prípadne viac, darovať 10.000 K na ich zveľadenie (obr. 6) [42]. Okrem sporiteľne bola mestom oslovená aj ďalšia inštitúcia, konkrétne Národná robotnícka nemocenská a úrazová pokladnica (*Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár*), ktorá ponuku mesta odmietla, pretože už investovala do iných kúpeľov, hoci prisľúbila, že v budúcnosti sa ponukou mesta bude zaoberať [43]. Nasledujúce roky boli obdobím rozkvetu kúpeľov. Kúpele niesli oficiálny názor Rožňavské železité liečivé kúpele a liečebňa so studenou vodou (*A Rozsnyói Vasas Gyógyfürdő és Hidegvízgyógyintézet* – obr. 7) [44].

Obr.7: Hlavičkový papier Rožňavských železitých liečivých kúpeľov a liečebne so studenou vodou
Zdroj: Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Rožňava

Ešte v tom istom roku bola zmodernizovaná kaviareň a pri reštaurácii vytvorená otvorená terasa. V jeseni 1912 bol mestskej rade predložený návrh na prestavbu a rozšírenie rožňavských kúpeľov, ktorý predpokladal založenie účastinnej spoločnosti so základným imaním vo výške až 500.000 korún (K), ktoré by boli následne investované do obnovy a komplexnej rekonštrukcie kúpeľného areálu [45]. Tento veľmi ambiciózný a moderný plán sa síce nepodarilo zrealizovať, pretože sa nenašli dostatočne majetkovo disponovaní investori, kúpele však boli vďaka efektívnemu managementu vedúceho spoločnosti Dezső Pósch a riaditeľa sporiteľne Ferenca Kozmu životaschopné a prosperovali. V roku 1912 bol upravený chodník vedúci ku kúpeľom (cestička popri Drázuse) a vyčistená a upravená bola aj prechádzková trasa na Kalváriu [46]. Vynikajúco sa darilo tiež tunajšej reštaurácii. Hostinským sa stal v roku 1912 József Renberger, ktorý mal bohaté skúsenosti napr. z tatranských kúpeľov a o rok neskôr Zsigmond Róth z Rožňavy. Pribudli tiež tenisové kurty [47]. Pri návšteve kúpeľov dostal každý z hostí zdarma kolorovanú pohľadnicu (obr. 8) [48]. Práve z tohto obdobia pochádza najviac dobových fotografií a pohľadníc, z ktorých mnohé sa nachádzajú v zbierkach Baníckeho múzea v Rožňave a v digitálnej podobe aj v Archíve KPÚ, pracovisko Rožňava. Miestne noviny s uspokojením hodnotili úroveň kúpeľov a pravidelne informovali o kultúrnych podujatiach, ktoré sa tu organizovali. Kúpele sa stali kultúrnym a spoločenským centrom pre obyvateľov Rožňavy a okolia, organizovali sa tu pravidelne majálesy a juniálesy tunajších škôl a spolkov, pomaturitné stretnutia, kabarety, koncerty či divadelné predstavenia. V areáli kúpeľov pribudli tenisové kurty (1913), veľmi obľúbená bola tiež kolkáreň a spolkové akcie a hromadné podujatia (napr. výlety), pri ktorých kúpele poskytovali zľavy. Prvá svetová vojna zasiahla kúpele na vrchole ich slávy, kedy sa návštevnosť kúpeľov strojnásobila. Kým podľa údajov v *Rozsnyói Híradó* kúpele v roku 1911 navštívilo denne 80 – 100 hostí a počas celej sezóny 450 stálych hostí (tzn. hostí, ktorí boli aj ubytovaní), v roku 1912 dosiahla návštevnosť od začiatku sezóny do konca júla 2000 a do konca septembra dokonca 6000 ľudí [49]. O roku 1913 sa hovorí ako o najúspešnejšom v histórii kúpeľov, po začatí sezóny v roku 1913 boli kúpele už v júni plne obsadené

a kvôli vysokému záujmu rezervovali ubytovanie v okolitých vilách, aby dokázali vyhovieť všetkým záujemcom. V tomto roku dokonca vznikol prvý reklamný bulletin, prospekt venovaný kúpeľom s farebnými fotografiami [50]. Presne v deň, kedy bol v Sarajeve spáchaný atentát na následníka rakúsko-uhorského trónu sa v kúpeľoch konala zábava Protestantského priemyselného spolku, čo neskôr veľmi ostro kritizovali noviny *Sajó-Vidék*.

Obr.8: Rožňavské kúpele na začiatku 20. storočia – dobová pohľadnica.

Zdroj: Archív KPÚ Košice, pracovisko Rožňava

Po vypuknutí prvej svetovej vojny kúpele najprv fungovali v pohotovostnom režime a v rokoch 1915 – 1916 boli zatvorené. Po opätovnom otvorení sa kúpele dostali v roku 1918 do rúk budapeštianskej obchodnej nemocnice Františka Jozefa (*Ferenc József Kereskedelmi Kórház*) a Maďarskej kráľovskej štátnej robotníckej poisťovne (*Magyar Királyi Állami Munkásbiztosító Hivatal*), ktoré plánovali kúpele využívať na doliečovanie pacientov po hospitalizácii v nemocnici a na organizovanie letných pobytových táborov pre mestské deti. Plánovali dokonca využívať kúpele celoročne, nielen počas sezóny od apríla do konca septembra [51]. Kúpele postupne upadali. Po vzniku 1. ČSR a v medzivojnovom období sa už nespomínajú medzi kúpeľnými zariadeniami, ale niektoré budovy boli naďalej využívané a slúžili ako hotel, resp. ubytovacie zariadenie. Väčšina budov, ktoré kedysi patrili do niekdajšieho kúpeľného areálu, je dnes v súkromných rukách a žiadna z nich nie je pamiatkovo chránená. Kúpele zanikli po druhej svetovej vojne, kedy tu bolo zriadené rekreačné stredisko a neskôr umiestnené podnikové riaditeľstvo Gemerských železorných baní, š.p.

3. Záver

Rožňavské kúpele a ich bohatá história sú pre nás dôkazom toho, že aj historické pamiatky, ktoré neodolali zubu času a nezachovali sa pre nás v podobe napríklad komplexného historického areálu, si zasluhujú našu pozornosť a má význam skúmať ich vývoj, aby sme pre budúce generácie zachovali aspoň ich zlomok, hoci by malo ísť iba o torzo budovy, časť parku alebo huteľnú technickú pamiatku, ktorá sa spája s ich existenciou. Bohatý archívny materiál pozostávajúci z veľkého množstva novinových článkov, množstva dobových pohľadníc a fotografií, nákresov a skíc nám môže byť vo veľkej

miere nápomocný, aby sme dokázali zrekonštruovať podobu niekdajšieho kúpeľného areálu a pokúsili sa zachovať aspoň to málo, čo z jeho pôvodnej podoby ostalo.

Bibliografia

- [1] BARTHOLOMEIDES, Ladislav: *Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico statistica: Cum tabella, faciem regionis, et delineationem cavernarum ad Agtelek, exhibente*. Leutschovia : Mayer, 1805 - 1808. VIII, 782 s. Bartholomeidesovo dielo venované Gemerskej stolici bolo vôbec prvé svojho druhu, nakoľko Notitie Mateja Bela ostali v rukopise a nedokončené, samotnej Rožňave sa venuje na s. 670 – 687.
- [2] *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása*. János Hulfalvy (ed.). Pest : Nyomtatott Emich Gusztáv, Magy. Akad. Nyomdásznál, 1867, CX, 354, [7] s. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/6126>> [cit. 2021-10-10].
- [3] *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye*. Samu Borovszky (ed.). Budapest : Apollo Irodalmi Társaság, 1904. X, 800 s. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<https://www.mek.oszk.hu/09500/09536/html/0008/0.html>> [cit. 2021-10-10].
- [4] CRANTZ, Heinrich Johann Nepomuk: *Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie*. Wien : gedruckt bey Joseph Gerold, kaiserl. Reichshof-und Universitäts-Buchdrucker, 1777. [4], 306, [8] s. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<http://data.onb.ac.at/rep/1045CB27>> [cit. 2021-10-10]. Crantz samotnú panovníčku označil za pôvodkyňu myšlienky zmapovania všetkých minerálnych prameňov a vôd v Rakúskej monarchii a v úvode svojho diela uviedol, že až naši potomkovia pochopia a zvolajú „No neboli šťastné národy pod vládou takejto panovníčky?“ (s. a2, resp. a3).
- [5] Bližšie pozri: JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava: *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769 – 1883* (vrátane CD-R). Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2010, 144 s. ISBN 978-80-89175-45-1; na s. 98 mapa Rožňavy z druhého vojenského mapovania z roku 1852.
- [6] István Pillmann pochádzal z Viedne a za svoje zásluhy v oblasti medicíny v roku 1793 získal dedičný šľachtický titul. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/p9E91B/pillm-ann-istvan-lorincz-A15DE/>> [cit. 2021-10-10]. Bližšie k životu a práci Istvána Lőrincza Pillmanna (*10. august 1751 - †17. máj 1815) pozri TÖKÖLY, Gábor: *Ki kicsoda Rozsnyón*. Somorja : Méry Ratio, 1999, s. 278 – 279. ISBN 80-88837-18-9.
- [7] MARIKOVSKY, Georg: *Physische und analytische Beschreibung aller Mineralquellen des löblichen Gömörer und Klein-Honther Komitats*. Leutschau : gedruckt in der kaiserlichen priv. Mayer'schen Buchdruckerei, 1814. [7], 78 s., tab. Dostupné online (digitalizovaná verzia): <https://play.google.com/store/books>. Dr. György Marikovsky pochádzal z Rožňavy (*25. september 1770 – †23. december 1832). Po ukončení štúdia medicíny na univerzite vo Viedni v roku 1797 začal pracovať ako lekár v Rožňave, v roku 1806 sa po odstúpení Dr. Istvána Pillmanna stal hlavným stoličným lekárom Gemersko-Malohontskej stolice a ako prvý lekár v stolici začal očkovať proti kiahňam, zaujímal sa aj o ďalšie masovo rozšírené ochorenia vtedajšej doby spôsobené nedostatočnou hygienou (napr. úplavica), publikoval dokonca odborné články z oblasti medicíny a aktívne sa zaujímal o mineralógiu. Analyzoval celkovo 18 minerálnych vôd v oblasti Gemersko-Malohontskej stolice. Bližšie pozri tiež: TÖKÖLY, Gábor: *Ki kicsoda Rozsnyón*. Somorja : Méry Ratio, 1999, s. 218. ISBN 80-88837-18-9.
- [8] Tamže, s. 63. Marikovsky popisuje, že „nevedomosť tunajších ľudí ich priviedla k myšlienke, aby do vody kládli kúsky železa mysliac si, že sa vo vode premení na meď.“ Je potrebné zdôrazniť, že geologické informácie čerpal Marikovsky od Ladislava Bartholomeidesa, ktorý sa vo svojom diele *Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico statistica* veľmi podrobne zaoberal geologickou analýzou a urobil vlastný terénny výskum.
- [9] Ź (unca) je anglosaská jednotka hmotnosti, resp. objemu používaná na meranie hmotnosti ušľachtilých kovov, zlata, striebra, platiny, mincí, drahokamov a perál, ako v lekárnictve, tak aj vo vede. Najčastejšie bola v našej geografickej oblasti používaná trójska unca = 31,1035 g alebo česká unca = 31,11 gramu, čo by znamenalo, že 16 uncí zodpovedalo objemu 497,66, resp. 497,76 g, teda približne

500 ml vody. Bližšie: ŠALING, Samo; IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária; MANÍKOVÁ, Zuzana: *Veľký slovník cudzích slov*. 5. revid. a dopl. vyd. Bratislava – Prešov : SAMO, 2008. 1184 s. ISBN 978-80-89123-07-0. s. 1125.

[10] MARIKOVSKY, Georg: *Physische und analytische Beschreibung aller Mineralquellen des löblichen Gömörer und Klein-Honthor Komitats*. Leutschau : gedruckt in der kaiserlichen priv. Mayer'schen Buchdruckerei, 1814, s. 64. Vzhľadom na fakt, že Dr. Marikovsky pochádzal priamo z Rožňavy, kde bol aj jeho otec Dr. János Marikovsky lekárom, môžeme jeho údaj považovať za najspoľahlivejší údaj o vzniku biskupských kúpeľov.

[11] KOCH, Eduard Joseph: *Abhandlung über Mineralquellen in allgemein wissenschaftlicher Beziehung und Beschreibung aller in der österreichischen Monarchie bekannten Bäder und Gesundbrunnen, in topographischer, historischer, physikalisch-chemischer und medicinischer Beziehung. Ein Handbuch zum Gebrauch für Ärzte und Badegäste*. Wien : Pichler, 1843. 472 s. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<http://data.onb.ac.at/rep/10680351>> [cit. 2021-10-12].

[12] LENGYEL, Dániel 1853: *Fürdői zsebkönyv*. Pest : A szerző Sajítja. Bizományban Emich Gusztáv Könyvkereskedésében, 1853, s. 216 (Rožňava je tu uvedená ako Rožňavská Baňa – Rosnyóbánya).

[13] WACHTEL, David: *Ungarns Kurorte und Mineralquellen*. Oedenburg : Seyring u. Hennicke, 1859. [8], s. 214. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<http://data.onb.ac.at/rep/10508F88>> [cit. 2021-10-12].

[14] KISS, Antal: Gömör megye ásványvizei. In: *Gömör és Kishont leirása*. Hunfalvy János (ed.). Pest : Nyomatott Emich Gusztáv, Magy. Akad. Nyomdásznaál, 1867, s. 184–191. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/6126>> [cit. 2021-10-12].

[15] KISS, Antal. A rozsnyói vasasfürdő-vizének ismertetése. In: BATIZFALVY, Sámuel – RÓZSAY, József: *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. augusztus 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai*. Pest : Nyomatott Emich Gusztáv, M. Akadémiai Nyomdásznaál, s. 435–438. Dostupné na internete: <https://mandadb.hu/dokumentum/712691/A_magyar_orvosok_s_termesztvizsglk.pdf> [cit. 2021-10-12].

[16] BOLEMAN, István: *A fürdőtan kézikönyve*. Igló : Nyomatott Schmidt József Könyvnyomdájában, 1884, s. 180. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<https://library.hungaricana.hu>> [cit. 2021-10-12].

[17] BOLEMAN, István: *Fürdőtan - kiváló tekintettel a magyarhoni gyógyhelyekre*. Budapest : Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Főbizományos Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Rényi Károly), 1887, s. 297.

[18] BOLEMAN, István: *Magyar fürdők és ásványos vizek, Az ezredéves országos kiállítás alkalmából. A Magyar Szent Korona Országai Balneologiai Egyesületének megbízása folytán*. Budapest : Magyar Balneologia Egyesület, 1896, s. 126.

[19] *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye*. Samu Borovszky (ed.). Budapest : Apollo Irodalmi Társaság, 1904, s. 310. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<https://www.mek.oszk.hu/09500/09536/html/0008/0.html>> [cit. 2021-16-10].

[20] MV SR, Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ako ŠA BB), Fond: *Gemerská župa*, sign., 1783, šk. 136. *Scrutinium Physico-Medicum Principiorum Virtutum in Aquis Mineralibus Incltyti Comitatus Gömöriensis* – rukopis z 13. septembra 1769.

[21] MV SR, ŠA BB, Fond: *Gemerská župa*, sign. 2113, šk. 256. *Relatio de Examine Aquarum Mineralium in Comitatus Gömör* – rukopis z 24. novembra 1793.

[22] Archív Rímskokatolíckej cirkvi Biskupstvo Rožňava, sign. I. 123. *Zriaďovacia listina Rožňavského biskupstva zo dňa 15. januára 1776*.

[23] *Dejiny Rožňavy I*. Ed. Ladislav Tajták Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 227 – 234. Andrej Lukáč na základe archívneho materiálu pomerne podrobne analyzuje spory mesta s arcibiskupstvom a neskôr biskupstvom. V roku 1800 predstavovali príjmy z prenájmu hostincov 9167 zlatých (ďalej ako zl.) ročne, len na porovnanie v roku 1776 po zriadení biskupstva činil príjem z jedného hostinca 1800 zl. ročne.

- [24] MV SR, Štátny archív Košice (ďalej ako ŠA KE), pracovisko Archív Rožňava (ďalej ako p. Archív RV), Fond: *Magistrát mesta Rožňava 1323–1922*, Rada 1840, šk. V68. Nájomná zmluva medzi rožňavským biskupstvom a mestom Rožňava o prenájme biskupských kúpeľov.
- [26] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 1. august 1903.
- [27] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 28. júl 1812.
- [28] KISS, Antal: Gömör megye ásványvizei. In: *Gömör és Kishont leirása*. Hunfalvy János (ed.). Pest : Nyomtatott Emich Gusztáv, Magy. Akad. Nyomdásznál, 1867, s. 190. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <<http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/6126>> [cit. 2021-16-10].
- [29] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 19. február 1888.
- [30] KERÉNYI, Eva: *Fürdőélet Gömörben a „hosszú” 19. században*. (Doktori disszertáció). Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016, s. 176. Dostupné na internete (digitalizovaná verzia): <https://edit.elte.hu/Xmli/Bitstream/handle/10831/32179/dissz_kerenyi_eva_tortenelemtud.pdf?squence=1&isAllowed=y> [cit. 2021-16-10].
- [31] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 24. máj 1891, 19. apríl 1891, 12. jún 1891.
- [32] KERÉNYI, Eva: *Fürdőélet Gömörben a „hosszú” 19. században*. (Doktori disszertáció). Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016, s. 179.
- [33] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 24. január 1892.
- [34] Bližšie k osobnosti Arthura Maurera pozri: TÖKÖLY, Gábor: *Ki kicsoda Rozsnyón*. Somorja : Méry Ratio, 1999, s.230-231. ISBN 80-88837-18-9.
- [35] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 27. august 1882.
- [36] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 7. september 1884.
- [37] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 25. apríl 1895.
- [38] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Fond: *Magistrát mesta Rožňava 1323–1922*, Rada 1896, šk. 114, sign. 485. Rozhodnutie o povolení názvu liečivé kúpele pre rožňavské kúpele.
- [39] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 5. jún 1898. Pozri taktiež: KERÉNYI, Eva: *Fürdőélet Gömörben a „hosszú” 19. században*. (Doktori disszertáció). Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016, s. 182.
- [40] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. Sajó-Vidék 29. jún 1899.
- [41] KERÉNYI, Eva: *Fürdőélet Gömörben a „hosszú” 19. században*. (Doktori disszertáció). Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016, s. 190 - 191.
- [42] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Fond: *Magistrát mesta Rožňava 1323–1922*, Prezidiálne spisy 1911, šk. 181, sign. 1. Ponuka na predaj kúpeľov Rožňavskej sporiteľni a záložni.
- [43] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Fond: *Magistrát mesta Rožňava 1323–1922*, Prezidiálne spisy 1911, šk. 181, sign. 1. Rokovanie o odkúpení kúpeľov.
- [44] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Fond: *Magistrát mesta Rožňava 1323–1922*, Administratívne spisy 1911, Hlásenie o rožňavských kúpeľoch, šk. 197, sign. 1617.
- [45] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Fond: *Magistrát mesta Rožňava 1323–1922*, Rada 1911, Prestavba a rozšírenie rožňavských kúpeľov, šk. 151, sign. 1125 (vrátane podpisovej listiny).
- [46] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 4. máj 1913.
- [47] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. Sajó-Vidék 5. jún 1913.
- [48] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 26. máj 1912.
- [49] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 10. august 1913.
- [50] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 5. júl 1914.
- [51] MV SR, ŠA KE, p. Archív RV, Zbierka novín. *Rozsnyói Híradó* 7. júl 1918.

Rožňava's Bishop spa in the 19th and 20th century

Mgr. Lenka Bischof, PhD.

The Regional Monuments Board – Regional centre Košice
Office Rožňava, Betliarska 6, Rožňava, lenka.bischof@pamiatky.gov.sk

Abstract

Rožňava's Bishop spa was built at the end of the 18th century in the north-east from the town centre. Its particularity is the specific mineral composition of ferrous sulfate, magnesium carbonate and sodium sulfate. The biggest expansion of the spa was at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century. Because of the insufficient financial capital the spa never came into the limelight and never measured up to other well-known spas in the Austro-Hungarian monarchy. After the Czechoslovak Republic had been established in 1918, the spa was on the decline and after the World War II it was abolished. The complex of spa-buildings doesn't exist anymore; none of the well-preserved buildings is listed as a national cultural monument. The paper is aimed to show the circumstances of the improvement in the 19th and the reasons of the regression of the spa in the 20th century.

Key words: Rožňava, Rožňava's Bishop's residence, Bishop's spa, spa, sulfate health resort

BARDKONTAKT 2021

Vznik a vývoj kúpeľnej osady Kvetnica

Ing. arch. Daniela Maximová – Ing. arch. Pavol Jackovič

Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov/Pamiatkový úrad SR – OPÚP,
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava

Vznik a vývoj kúpeľnej osady Kvetnica

Ing. arch. Pavol Jackovič

Pamiatkový úrad SR, Odbor preventívnej údržby pamiatok, Cesta Na Červený most 6, 814 06 Bratislava,
pavol.jackovic@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Daniela Maximová

Krajský pamiatkový úrad Prešov, pracovisko Poprad, Sobotské námestie 16, 058 01 Poprad,
daniela.maximova@pamiatky.gov.sk

Abstrakt

„Utešenou dolinou pomedzi husté stromy borovic a smrečín doleteli sme ku krásnemu Blumenthalu. Je to kúpeľ, ktorý síce ešte nemá svetového mena, lebo je len vo vzniku, ale ktorého poloha časom hostí privábi ku sebe.“, popísali dobové noviny súdobú Kvetnicu.¹

Ako kúpeľnú osadu ju začalo mesto Poprad cielene budovať v poslednej tretine 19. storočia, pričom prvý hotel uzrel svetlo sveta v roku 1881 a v priebehu nasledujúceho desaťročia pribúdali ďalšie kúpeľné stavby. Po spopularizovaní kúpeľov bola v r. 1892 postavená prvá súkromná vila, ktorú nasledovalo niekoľko ďalších letohrádkov uhorskej šľachty. Po konci 1. svetovej vojny bola osada prenajatá železničiarom pre účely zriadenia liečebne tuberkulózy, čím sa odštartovala nová etapa vývoja. Do romantizujúcej hrazdenej architektúry osady vniesla strohé modernistické tvaroslovie nových stavieb a koncepcný návrh úpravy vznikol aj pre okolitý lesopark. Po úpadku v 2. polovici 20. storočia nasledovali opakujúce sa vzostupy a pády. Dnes sa Kvetnica opäť prebúda...

Kľúčové slová: Kvetnica, rekreačná osada, liečebňa, tuberkulóza

Stručný vývoj Kvetnice do roku 1918

Dávno predtým, ako sa Kvetnica začala rozvíjať ako rekreačná osada mesta Poprad, bolo človekom osídlené blízke územie na vrchu Zámčisko. Na tomto vrchu, popod ktorý viedla Kozími chrbtami starobylá obchodná cesta zo Spiša na Gemer, sa našli archeologické nálezy zo staršej doby kamennej, staršej doby železnej, z neskorej doby bronzovej a nálezy z 13. až 15. storočia.

Ešte pred samotným vznikom osady existovali na území dnešnej Kvetnice viaceré stavby. Pod Strieborným vrchom stál murovaný prícestný hostinec zo začiatku 19. storočia a na západnej strane cesty aj voziareň pre kone a záprahy. Pod vrchom Krížová na okraji rozľahlej lúky dalo mesto Poprad (Deutschendorf) v polovici 19. storočia postaviť zrubovú mestskú horáreň. Množstvo kvetín na tunajších lúkach obklopených lesmi a spomínanými troma vrchmi dalo miestu pomenovanie „Kvetinové údolie“ (Blumenthal, Virágvölgy).

O myšlienke výstavby rekreačnej osady začali uvažovať spišský župan Albín Csáky a starosta Popradu Eduard Graff až v r. 1871.² Samotné budovanie započala rada mesta Poprad v r. 1880, kedy koordináciou výstavby poverila miestneho veľkoobchodníka s potravinami Pavla Gerusku, pričom návrhy vypracoval Ján Schwartz. Ešte pred výstavbou prvého hotela, postavil na vrchole Zámčiska v r. 1877 popradský podnikateľ Dávid Husz pre Uhorský karpatský spolok vyhliadkový gloriét s útulňou podľa návrhu Ladislava Csiszera. Do majetku mesta ju okolo r. 1880 odkúpil popradský starosta Eduard Graff a v r. 1889 ju nahradila nová drevená trojposchodová rozhľadňa podľa návrhu Alexandra Jaschka.³

Prvý hotel Schweizer Haus/Svájci ház (neskôr Švajčiarsky dom) dostaval v r. 1881 podľa Schwartzových návrhov Ján Fedák z blízkych Matejoviec vo vtedy módnom „švajčiarskom štýle“. Nakoľko návštevnosť osady stúpala, pretože výletné pobyty v prírode sa stávali módnou záľubou meštianskej spoločnosti, v r. 1885 postavili v blízkosti starého hostinca prízemnú hrazdenú reštauráciu, ku ktorej v r. 1891 od cesty pristavili nový murovaný hostinec. V r. 1887 sa nájomcom Švajčiarskeho domu stal Ján Breuer,

ktorý sa neskôr sám výraznou mierou zaslúžil o stavebný rozvoj vznikajúcej kúpeľnej osady. V r. 1888 ukončilo mesto Poprad výstavbu hrazdeného Hotela Váralja (neskôr Vila Pod hradom, Vila Štúr) a podľa návrhov významného spiškosobotského architekta Gedeona Majunkeho (1854 – 1921) dokončili v r. 1891 aj stavbu turistického Hotela Alpenfee/Havasi tündér (Hôľňa ruža, neskôr Vila Podkarpatská, Vila Šubrt, Vila Hollý). V tom istom roku pristavili k letnej reštaurácii nový murovaný hostinec s veľkou jedálňou a sálou na poschodí s kapacitou 300 ľudí, ktorý poskytoval služby aj v zimných mesiacoch a bola v ňom zriadená aj správa kúpeľov a poštový a telegrafný úrad. Následne na priestranstve medzi hotelmi na východnej strane cesty vznikla prvá cielená sadovnícka úprava lúky s fontánou a vychádzkovými chodníkmi. Postavenie tretieho hotela zvýšilo ubytovacie kapacity Kvetnice, ktorá sa tak dotiahla na podtatranské rekreačné osady Westerov park vo Veľkom Slavkove alebo Mlynčeky pri Kežmarku, hoci návštevnosť popradského Huszovho parku ešte ani zďaleka nedosahovala.⁴

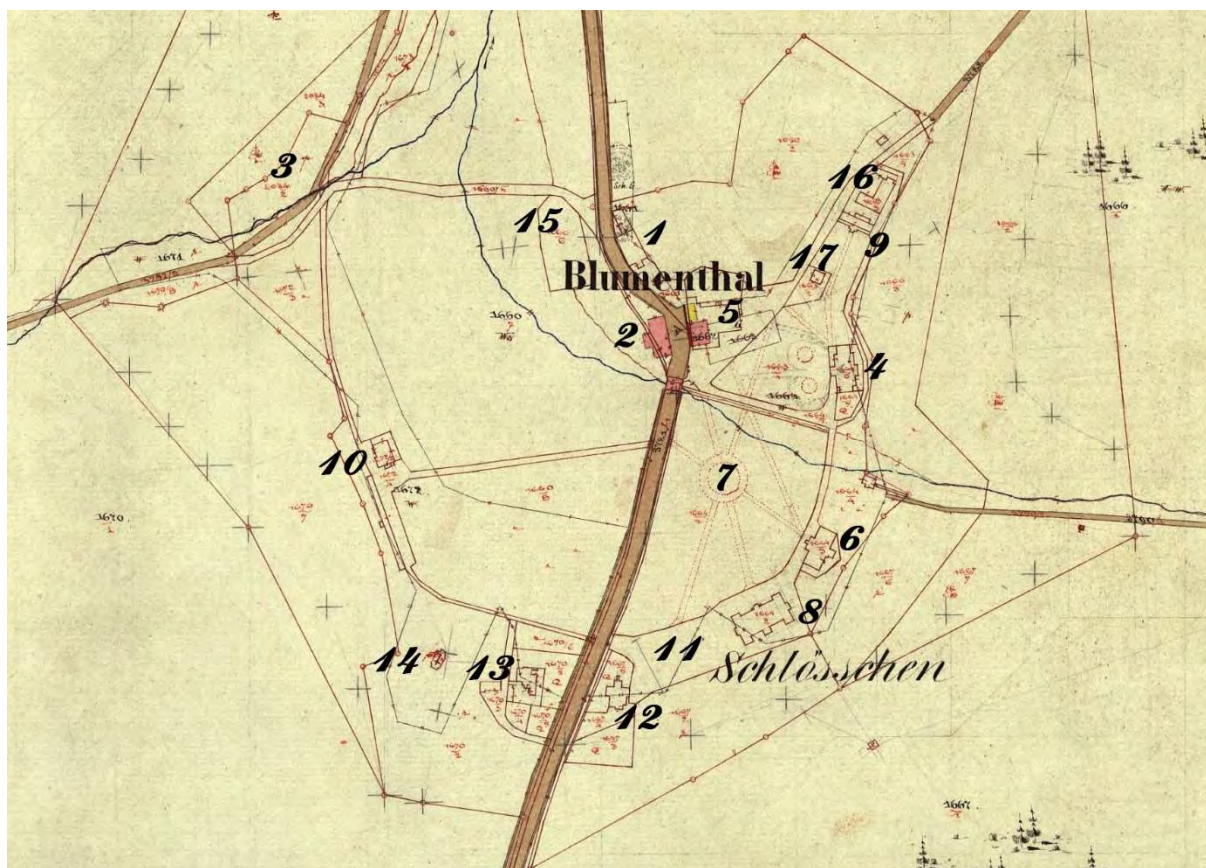
Obr.1: Historická pohľadnica, poslaná 1899 (Zdroj: <https://gallery.hungaricana.hu>)

Nájomca osady Ján Breuer (1864 – 1938) propagoval tunajšie výhodné klimatické podmienky na liečbu pľúcnych ochorení podľa vzoru tatranského Nového Smokovca a na jeho podnet dalo mesto v r. 1892 severne od Švajčiarskeho domu postaviť jednopodlažný kúpeľný dom, v ktorom dochádzajúci lekári z Popradu a Spišskej Soboty poskytoval studenú vodoliečbu, vaňový a ihličnatý kúpeľ, či pitie kravského mlieka a žinčice. Pre opätovné zvýšenie ubytovacích kapacít bol v r. 1896 postavený najväčší murovaný dvojpodlažný Hotel Viribus unitis (neskôr Vila Štříbrný), ktorého názov (v preklade „Spoločnými silami“) odkazuje na súdobé heslo panovníka Františka Jozefa I. V r. 1910 sa zmenil aj nájomník kúpeľných budov – Jána Breuera vystriedal hostinský Ján Sámsony (1865 – 1925) z Košíc.⁵

Popudom pre ďalší stavebný rozvoj osady bol zámer mesta Poprad spopularizovať osadu aj vo vyšších spoločenských vrstvách, a tak mesto dalo majetným záujemcom možnosť odkúpiť pozemky pre vybudovanie súkromných letovísk. Prvý letohrádok, jednopodlažnú hrazdenú vilu, si dal postaviť košický hlavný prokurátor Jozef Paksi v r. 1892 ďaleko od hotelov na okraji západnej lúky. Vo vile, ktorej neskoršie pomenovanie V zátiší vzniklo na základe jej osamelej polohy, sa vystriedalo viacero majiteľov (Jovanovics, Uray, Dvorcsák, Stincsik) a zbúraná bola až na sklonku 20. storočia. Súčasne s Hotelom Viribus unitis vznikli západne od neho ďalšie dve vily. Murovaná Vila Svätý Jur patrila predsedovi senátu najvyššieho súdu v Budapešti Imrichovi Szentgyörgyimu, avšak už pred 1. svetovou vojnou sa stala

majetkom mesta Poprad. Druhou stavbou, architektonicky najpôsobivejšou v rámci architektúry 19. storočia v Kvetnici, bol dvojpodlažný hrazdený objekt, ktorý si dal postaviť neskorší generálny riaditeľ Košicko-bohumínskej železnice Peter Ráth z Budapešti. Aj túto stavbu odkúpil ešte počas 1. svetovej vojny košický staviteľ Štefan Stincsik. Poslednou stavbou, ktorej architektúra nesie prvky historizmu a hrazdených objektov, je Kaplnka sv. Heleny západne od Vily Ráth, ktorú dokončili a vysvätili v r. 1910.⁶ Výstavba tejto lesnej kaplnky ukončila predvojnový vývoj Kvetnice ako rekreačnej osady, poskytujúcej najmä služby cestovného ruchu a v menšej miere klimatickej liečby. V existujúcich objektoch sa však už aj počas 1. svetovej vojny liečili vojnoví rekonvalescenti, čím sa od r. 1916 pomaly rozbiehal rozvoj striktne liečebných služieb, lebo módne romantické výletníctvo 2. polovice 19. storočia ukončili udalosti 1. svetovej vojny a rozšírila sa tuberkulóza.

Obr.2: Historická katastrálna mapa 1868, 1929 (Zdroj: Archív KPÚ Prešov, pracovisko Poprad, fond historických máp) doplnená o identifikáciu objektov: 1. prístavný hostinec (okolo 1800, zánik 1929), 2. Voziareň (19. storočie), 3. mestská horáreň (pol. 19. st., zánik 1929), 4. Hotel Schweizer Haus/Svájci ház (neskôr Švajčiarsky dom, 1881, zánik 1936), 5. reštaurácia (1885) a nový hostinec (1891, prestavba a prístavba 1932), 6. Hotel Váralja (neskôr Vila Pod hradom, Vila Štúr, 1888), 7. sadovnícke úpravy východnej lúky (1889), 8. Hotel Alpenfee/Havasi tündér (Hôľňa ruža, neskôr Vila Podkarpatská, Vila Šubrt, Vila Hollý, 1891), 9. kúpeľný dom (1892), 10. Vila Paksi (neskôr Vila V zátiší, 1892, zánik 1980) a drevená leháreň (1921, zánik 1937), 11. Hotel Viribus unitis (neskôr Vila Štříbrný, 1896, zánik 1929), 12. Vila Szentgyörgyi (neskôr Vila Svätý Jur, 1896), 13. Vila Ráth (neskôr Vila Štefánik, Vila Zámocsek, 1896), 14. Kaplnka sv. Heleny (1910), 15. umelé jazierko na Gánovskom potoku (1922), 16. práčovňa a pekáreň (po 1924), 17. garáže (1929) a požiarna zbrojnica.

Rozvoj Kvetnice v medzivojnovom období

Po 1. svetovej vojne bola osada Blumenthal vybraná ako miesto pre zriadenie liečebne tuberkulózy, ktorou trpelo aj veľké množstvo zamestnancov železníc. Osadu na ceste naprieč Slovenskom vtypoval vedúci zdravotného referátu MUDr. Eduard Šubrt a za pomoci prednostu referátu sociálnej starostlivosti JUDr. Jána Pospíšila presadili zriadenie tejto liečebne u vtedajšieho ministra železníc

Jiřího Stříbrného. Ministerstvo si tak 5. júla 1920 od mesta Poprad prenajalo osadu vrátane 4 hotelov, vily, hostinca, kaplnky, príslušných hospodárskych stavieb a pozemkov na 30 rokov. V tomto období dostala osada názov Kvetnica, resp. od 11. augusta 1920 sa oficiálne nazývala „Masarykova liečebňa pľúcne chorých zamestnancov Československej štátnej správy železničnej v Kvetnici“. Už o rok neskôr prevzalo osadu pod správu priamo ministerstvo železníc v Prahe a riaditeľom liečebne sa stal MUDr. Karel Amerling (1886 – 1964). Po čiastočnej adaptácii objektov a zmenách názov hotelov na Švajčiarsky dom, Pod hradom, Podkarpatská a Stříbrný sa slávnostné otvorenie liečebne uskutočnilo 6. júna 1921. Najvýznamnejšia novodobá etapa rozvoja Kvetnice teda nastala až v 20. rokoch 20. storočia a súvisela s rozvojom liečebných funkcií. Na podnet doktora Amerlinga odkúpila železničná správa v r. 1920 najprv vily Ráth a Paksi a od mesta Poprad v r. 1926 aj všetky doteraz prenajaté objekty a začalo sa uvažovať o stavbe nového liečebného pavilónu. Na slnečnom mieste západnej lúky (južne od Vily Paksi) postavili v r. 1921 veľkokapacitnú prestrešenú drevenú leháreň a o rok neskôr bol oproti budove starého hostinca na Gánovskom potoku vytvorený rezervoár vody pre prípad požiaru a na západnej lúke tak vzniklo umelé jazierko, ktoré malo aj estetickú funkciu.⁷

Za kúpeľným domom vznikli v r. 1924 ďalšie stavby – pekáraň a práčovňa, ktoré osada potrebovala pre samostatnejšie fungovanie. Popudom pre ďalší rozvoj osady bol paradoxne zánik viacerých objektov v r. 1929, kedy bol zbúraný starý hostinec a mestská horáreň a vyhorel najväčší liečebný objekt Vila Stříbrný. V súvislosti s potrebou okamžitých reorganizačných opatrení po zániku tejto vily sa do popredia dostala aj otázka zmeny funkcie nového hostinca, ktorý už neslúžil širokej verejnosti, pretože od 20. rokov 20. storočia už nebola Kvetnica rekreačnou osadou, ale výlučne liečebňou tuberkulózy a pľúcnych chorôb. V r. 1928 sa riaditeľom liečebne stal MUDr. Soběslav Sobek (1897 – 1942), ktorý sa významne zaslúžil o medzivojnový rozvoj kvetnickej osady po stránke lekárskej ako aj stavebnej. V r. 1929 postavila Nemocenská pokladnica štátnych dráh v severnej časti osady hospodárske budovy pre kone a dobytok a pred kúpeľným domom prvú dvojgaráž pre ústavné automobily, ktorú neskôr rozšírili o ďalšiu garáž a blízko nich postavili aj požiarnu zbrojnicu (Obr. 2).⁸

Keďže sa koncom 20. rokov počet pacientov neúmerne zvyšoval, riešenie ďalších kapacít bolo nevyhnutné. Kvetnicu v druhej polovici 20. rokov navštívil aj sám prezident Československa T. G. Masaryk. Možno aj to rozhodlo, že sa v r. 1930 začalo s výstavbou nového veľkého liečebného pavilónu, ktorý znamenal pokrok a výrazné zlepšenie podmienok na liečbu. Pri príležitosti Masarykových 80. narodenín ho nazvali **Jubilejný pavilón** (obr. č. 3 a 5) a podľa projektu, ktorý už v r. 1929 vypracoval technický radca na ministerstve železníc Gustáv Kulhavý (1875 – ?), stavbu realizoval popradský staviteľ českého pôvodu Josef Šašinka (1891 – 1945). Stavebné práce boli ukončené už koncom roka 1931 a slávnostné otvorenie sa uskutočnilo 6. januára 1932. Pod vedením predsedu Nemocenskej pokladnice československých štátnych dráh Františka Fišera zaslali zúčastnení pozdravný telegram o otvorení dokonca aj prezidentovi Masarykovi. V hlavnej, pôvodne päťpodlažnej, budove boli ordinácie a lôžkové oddelenie pre takmer 100 pacientov, v nižšej trojpodlažnej východnej časti pracovňa riaditeľa a zdravotných sestier, laboratória, röntgen, špecializované pracoviská, jedáleň a na streche bola leháreň.⁹ Obidve časti boli prepojené prevýšenou, šesťpodlažnou hmotou, v jadre so schodiskom. Výstavba funkcionalistickej nemocnice modernej zariadením i architektúrou s južne orientovanými izbami s veľkými oknami znamenala ďalší pokrok v liečebnom procese. Zmeny v spôsobe liečby pľúcnej tuberkulózy vyvolali potrebu dobudovania chirurgického traktu. Prístavba realizovaná v r. 1937 plynulo nadviazala zo západu na hmotu hlavného lôžkového krídla a rozšírila ju o dve okenné osi. Okrem priestorov pre pľúcnu chirurgiu situovaných na prízemí prístavby bola rozšírená aj lôžková kapacita liečebne. Na streche spoločenského a čiastočne aj lôžkového krídla sa nachádzali leháreň prekryté najprv len pergolami, ktoré boli pravdepodobne pri prestavbe v r. 1937 čiastočne obostavané a rozšírené na celú dĺžku strechy lôžkovej časti. Ostatná časť strechy lemovaná pôvodným zábradlím naďalej slúžila ako strešná terasa. Sekundárne uzatvorená bola aj leháreň na bočnej východnej fasáde prevýšenej časti so schodiskom. V r. 1959 sa uskutočnila generálna oprava pavilónu. Ďalej fungovala liečebňa bez väčších zásahov až do začiatku 90. rokov 20. storočia, kedy prešiel objekt značnými stavebnými, rekonštrukčnými a technickými úpravami. V rámci stavebných

úprav bola v r. 1994 realizovaná trojpodlažná prístavba diagnosticko-liečebného komplementu na západnej strane pavilónu, na východnej strane v r. 1999 pribudla prístavba hospodársko-stravovacieho traktu. Rekonštrukciou prešlo laboratórne oddelenie, lekáreň na streche lôžkového krídla bola prebudovaná na 8 izieb pre pacientov a realizovaná bola nadstavba nového ustúpeného podlažia s 5 izbami a priebežnou terasou nad nižšou spoločenskou časťou, vybudovaná bola nová kotolňa, realizovaná rekonštrukcia elektroinštalácie a kúrenia, inovácia a zväčšenie vstupného vestibulu, vrátnice, čakárne a prijímacej kancelárie a prebehla generálna oprava existujúceho výťahu ako aj doplnenie nových výťahov v prístavbách. Objekt hlavného pavilónu na nepravidelnom pozdĺžnom pôdoryse má v pozdĺžnej osi orientáciu západ – východ a v rámci dispozície jasne oddelenú lôžkovo-liečebnú a spoločensko-prevádzkovú časť. Hmotovo najdominantnejšie je hlavné západné lôžkové krídlo na symetrickom obdĺžnikovom pôdoryse s tromi severnými rizalitmi a so šiestimi nadzemnými podlažiami, s ustúpeným najvyšším podlažím a strešnou terasou orientovanou na juh. Konštrukčne aj dispozične je krídlo riešené ako dvojtraktové, na typických podlažiach s chodbou v severnom trakte, izbami pacientov v južnom trakte a s rozšíreniami v mieste severných rizalitov, v ktorých sú situované spoločné hygienické zariadenia a ordinácie. V jadre prevýšenej strednej časti, prepájajúcej lôžkové a spoločenské krídlo, sa nachádza schodisko, na ktoré nadväzuje priestranný rozptylový priestor s výťahom a hygienickými zariadeniami či spoločenské miestnosti. Z východnej strany pripojené štvorpodlažné spoločensko-prevádzkové krídlo so zvýšeným suterénom je postavené na takmer štvorcovom pôdoryse a riešené ako trojtrakt s chodbou v strede, v 3. podlaží s otvorenou dispozíciou jedálne s priznanými nosnými konštrukciami. Architektonický koncept, navrhnutý v duchu moderného hnutia a inšpirovaný princípmi ranného funkcionalizmu, vychádza z úzkej špecializácie objektu na liečbu tuberkulózy, v čase jeho výstavby zameranej na klimatoterapiu a helioterapiu, čo ovplyvnilo aj jeho bohaté vybavenie terasami, balkónmi, francúzskymi oknami a previazanosť objektu s príľahlým, za týmto účelom upraveným parkom. Moderným prvkom v architektonickom stvárnení bolo aplikovanie veľkých okien nielen na izbách pacientov, ale aj na chodbách, spoločenských priestoroch, v jedálni a tiež kanceláriách a aplikácia strešných terás a balkónov s jednoduchým kovovým zábradlím s horizontálnymi prvkami. V architektonickom výraze fasád je dôraz na rytmizáciu okien, prácu s detailom ríms (podokenné, podstrešné) ako aj použitie tehlového muriva v zaoblených medziokenných pilieroch. Objekt bol ušetrený od výrazných stavebných zásahov vo vnútri dispozície aj v exteriéri, vďaka čomu zostalo zachovaných mnoho autentických prvkov a detailov (pôvodné výplne okenných otvorov, dverné výplne rôznych typov vrátane hmatadiel, mechaniky a iných kovových súčastí, umývacie kúty, signalizačné bodové svietidlá nad vstupmi do izieb, detaily zaoblenia hrán konštrukcií v interiéri aj exteriéri, zábradlia francúzskych okien, terás a balkónov) a povrchových úprav (podlahové konštrukcie z terazzo dlaždíc a liateho terazza, keramický soklík).

Obr. 3: Jubilejní pavilón, 2018
(foto: Jackovič, P.)

Obr. 4: Bývalá administratívna budova, dnes bytový dom, 2018 (foto: Jackovič, P.)

V projekte **sadovníckych úprav** známeho českého záhradného architekta Josefa Minibergera (1878 – 1955) z r. 1931, bolo okrem úprav okolia pavilónu navrhované aj významné rozšírenie parku na západnej strane cesty severným smerom. Po ukončení výstavby však zrealizovali len časť týchto úprav v úseku medzi Vilou Ráth a hospodárskymi stavbami severne od pavilónu.¹⁰ Napriek neúplnej realizácii návrhu sadovníckych úprav dali vtedajšie druhy drevín (čremcha neskorá, jarabina vtáčia, pagaštan konský, čerešňa vtáčia, javor poľný, hruška obyčajná, hrab obyčajný, breza previsnutá, smrekovec opadavý, vrbica cintorínska, jedľa biela, borovica lesná, lipa malolistá a lipa veľkolistá) základ dnešnému lesoparku, vyhlásenému v r. 2003.¹¹ Nástupný priestor pred Jubilejným pavilónom bol riešený terasovito. Z dôvodu vytvorenia izolačnej bariéry boli skupiny porastov drevín sústredené hlavne k cestnej komunikácii a zahustené výsadby boli plánované tiež blízko jazierka zakomponovaného do parkových úprav a v mieste križovania komunikácií. Voľné lúčne plochy boli ponechané v pozdĺžnej severojužnej osi parku s cieľným rešpektovaním priehľadov v rámci areálu, ktoré boli vyznačené priamo v návrhu úprav parku.

Obr. 5: Návrh na založenie parku pri liečebni z roku 1931, Autor: Jozef Miniberger (zdroj: Národní zemědělské muzeum, Kostelní 1300/44, Praha 7), doplnený o identifikáciu objektov: 1. Polyfunkčný objekt (reštaurácia, 1885, nový hostinec, 1891, prístavba a prestavba, 1932); 2. Vila Ráth (neskôr Vila Štefánik, Vila Zámček, 1896), 3. Kaplnka sv. Heleny (1910), 4. Vila Paksi (neskôr Vila V zátiší, 1892, zánik 1980) a drevená leháreň (1921, zánik 1937), 5. Jubilejný pavilón (neskôr Pavilón Andreja Hlinku, Odborný liečebný ústav tuberkulózy a respiračných chorôb, 1931, prístavby 1937, 1994 a 1999), 6. umelé jazierko na Gánovskom potoku (1922), 7. hospodársky objekt.

Súčasný areál parku má približne šošovkovitý tvar s orientáciou dlhšej osi v smere sever – juh. Komunikačná sieť, ktorej základom sú dva hlavné prechádzkové okruhy, bola oproti návrhu pozmenená západne a severne od hlavnej budovy liečebne. Dominantným kompozičným prvkom parku je jazierko, ktoré tvorí s Gánovským potokom uzatvorený vodný systém. Porastová kompozícia parku má prírodno-krajinársky charakter so striedaním plôch lúčnych porastov a výsadiel drevín, komponovaných vo forme skupín, sprievodných výsadiel komunikácií, ale aj solitérne. Ako kostrové dreviny sú vo výsadbách použité prevažne ihličnaté druhy drevín (smrek obyčajný, borovica lesná, borovica čierna). Početne bohato zastúpené sú v parku tuje a zaujímavým pôvodným kompozičným prvkom, ktorý už však zanikol, bola aleja čerešní pozdĺž vnútorného prechádzkového okruhu. Z listnatých drevín sa v parku nachádzajú lipa malolistá, lipa veľkolistá, breza previsnutá, javory, ojedinele bresty s previsnutou korunou a jedľovec kanadský. Výsadby pri jazierku sú doplnené listnatými krami a prístupová komunikácia k hlavnej budove liečebne je lemovaná živým plotom (zob vtáčí). Do parku boli dodatočne zakomponované drobné technické stavby trafostanice a dvoch vodární postavených v rokoch 1931 – 1935 v severnej časti areálu medzi nemocničným pavilónom a hospodárskym dvorom, ktoré zabezpečovali elektrickú energiu a vodu nielen pre nemocničný pavilón, ale lokálne pre celú

Kvetnicu. Existujúca terasovitá úprava v blízkosti hlavného vstupu do liečebne bola novodobo upravená v r. 1999.

Krátko po začatí výstavby Jubilejného pavilónu sa aj na zhorenisku Vily Stříbrný začala výstavba novej **administratívno-obytnej budovy** (obr. č. 4) liečebne. Túto modernú funkcionalistickú budovu, ktorá slúžila popri ubytovaní personálu aj ako kancelária správy kúpeľov a liečebňa s röntgenom a laboratóriom, postavila opäť firma Josefa Šašinku podľa návrhu Gustáva Kulhavého a do užívania bola daná v auguste 1931.¹² Po premiestnení administratívy a vyšetrovní do adaptovaného nového hostinca v r. 1932 slúžila už len ako ubytovňa pre zamestnancov liečebne a po postavení novej bytovky v r. 1958 dostala pomenovanie Stará obytná. S Jubilejným pavilónom má viacero spoločných znakov – detaily z režného tehlového muriva, úprava sokla, detail podokenných ríms a výraznej podstrešnej rímsy, tvar zábradlí, členenie okenných výplní.

Ďalšou Šašinkovou realizáciou v Kvetnici bola **adaptácia nového hostinca** v r. 1932, do ktorého sa po predošlých úvahách rozhodli premiestniť správu kúpeľov a vyšetrovne z novej administratívno-obytnej budovy.¹⁰ Tento adaptovaný objekt s polyfunkčným využitím, situovaný v centrálnej časti osady, má výrazovo nejednotný exteriér s dvomi čitateľnými stavebnými etapami. Západné krídlo objektu tvorí dvojpodlažná budova pôvodného hostinca, ktorá bola postupne rozšírená o severné krídlo a pri prestavbe v r. 1932 o južné a východné, čím vznikol štvorkrídlový objekt s vnútorným dvorom. Poschodie západného krídla slúžilo na bývanie, na prízemí sídlila kúpeľná správa. Vo funkcionalistickej prístavbe južného krídla s čitateľným schodiskovým traktom na západnej strane bolo umiestnené liečebné oddelenie a stravovacie priestory. Veľká jedáleň na poschodí, presvetlená z juhu rozmernými oknami, bola v neskoršom období zmenená na spoločenskú sálu a využívaná aj ako kino. Vo východnom krídle bola situovaná veľká kuchyňa a pekáreň, ktorá zásobovala jedlom aj Jubilejný pavilón, kde sa jedlo prevážalo. Podkrovie východného krídla slúžilo na bývanie zamestnancov liečebne.

Vybudovaním Jubilejného pavilónu vrátane prístavby z r. 1937 a centrálneho parku bol architektonicko-urbanistický vývoj osady v podstate ukončený. Postupom času sa celkový charakter osady menil už len nepodstatne, aj keď architektonický výraz osady ešte ovplyvnila asanácia staticky narušeného Švajčiarskeho domu v r. 1936.

Vojnové a povojnové roky, dnešok a perspektíva

Po vytvorení samostatného slovenského štátu v r. 1938 sa začalo obdobie sporov o vlastníctvo medzi štátom a poisťovňami. Správu po Nemocenskej poisťovni československých dráh prevzala Nemocenská poisťovňa Slovenských železníc, avšak nárok na liečebňu si uplatňovali aj nemecké či protektorátne kruhy.¹³ V r. 1940 sa liečebňa dostala do vlastníctva štátu, ktorý správu odovzdal zdravotnej správe ministerstva vnútra, ktorá Jubilejný pavilón premenovala na Pavilón Andreja Hlinku a liečebňu premenovala na Štátnu nemocnicu pre liečenie pľúcnych chorôb. Naďalej však poskytovala zdravotnícke služby pacientom trpiacim tuberkulózou, ktorých začalo počas začínajúcej druhej svetovej vojny pribúdať.¹⁴ Riadenie nemocnice po MUDr. Vladimírovi Polákovi prevzal v r. 1939 MUDr. Michal Mandzjuk (1903 – 1983), ktorý nemocnicu zveľaďoval a napriek rizikám vtedajšej doby pomáhal zamestnaným židovským lekárom, ale aj povstaleckým vojakom, partizánom a iným prenasledovaným pacientom.

Po skončení druhej svetovej vojny, kedy nemocnicu viedol MUDr. Imrich Markovič bolo v Kvetnici internované nemecké obyvateľstvo. Prevod do vlastníctva štátu ešte ani v r. 1945 nebol jednoznačne preukázateľný. V osade však pacientom naďalej slúžil hlavný pavilón (Jubilejný), Vila Hollý a Vila Štúr. Vo Vile Štefánik (Ráth) bol byt riaditeľa, vo Vile V zátiší bývali zamestnanci a vo Vile Svätý Jur zase rehoľné sestry. Ostatné pomocné a hospodárske služby boli zabezpečené v pôvodnej administratívno-obytnej budove a v adaptovanom novom hostinci. Povojnová situácia bola kritická pre nedostatok lekárov, personálu, materiálového vybavenia liečebne či pre nedostatok ubytovacích kapacít. Postupne sa však situácia zlepšovala. V r. 1956 bola na základoch Švajčiarskeho domu postavená ubytovňa Jánošík a o dva roky dokončili aj výstavbu novej tzv. Novej obytnej budovy.¹⁵ V r. 1952 došlo k zmene využitia

Vily Svätý Jur, kde namiesto ubytovania rehoľníkov bola zriadená materská škola, ktorá tu fungovala až do r. 2003.¹⁶

V r. 1952 došlo aj k zmene na poste riaditeľa – po krátko slúžiacom MUDr. Miroslavovi Maršovi nastúpil MUDr. Jozef Neuman a bol opäť jedným z tých riaditeľov, ktorý sa zaslúžil o ďalšie rozvojové aktivity nemocnice. V r. 1960 a 1975 došlo k ďalšej organizačnej zmene, nakoľko aj kvetnícky ústav, rovnako ako mnohé liečebné zariadenia, prešiel pod Ústredné riaditeľstvo v tatranských Vyšných Hágoch a fungoval pod názvom Liečebňa pľúcnej tuberkulózy, resp. Odborný liečebný ústav tuberkulózy a respiračných chorôb. V r. 1968 – 1969 pôsobila na poste riaditeľky MUDr. Dagmar Malíková, po nej v r. 1969 – 1990 MUDr. Bohuslav Matejný, v r. 1990 – 2003 ústav viedol MUDr. Eugen Rovenský a po ňom MUDr. Ivan Tudík. Po vzniku Slovenskej republiky pôsobil ústav ako samostatný právny subjekt pod Ministerstvom zdravotníctva Slovenskej republiky. Bol premenovaný na Odborný liečebný ústav tuberkulózy a respiračných chorôb Kvetnica a fungoval s celoslovenskou pôsobnosťou a s ťažiskom pre regióny východného Slovenska až do svojho zrušenia.¹⁷ Keď v r. 2008 ústav vplyvom politických zmien náhle zanikol, nemocnica i ďalšie liečebné budovy zostali opustené.

Na základe návrhov spracovaných Pamiatkovým úradom Slovenskej republiky boli viaceré hodnotné objekty Kvetnice postupne vyhlasované za nehnuteľné národné kultúrne pamiatky (NKP). Ako prvá v r. 2013 pribudla do zoznamu Vila Štúr (NKP Dom liečebný). V r. 2015 Ústav tuberkulózy a respiračných chorôb (NKP Nemocnica s areálom s pamiatkovými objektmi nemocnica, park, stanica transformátorová, vodáreň I. a vodáreň II). V r. 2016 sa zoznam NKP rozšíril o nový hostinec s prístavbou (NKP Dom polyfunkčný) a Vilu Ráth (NKP Vila a brána). V Kvetnici, narýchlo zbavenej rokmi budovanej liečebnej funkcie, sa o slovo opäť začína hlásiť pobyt v prírode a rekreácia, ktorá odštartovala prvotný rozvoj jej novodobých dejín. Ešte v r. 2002 bol vo Vile Hollý zriadený domov dôchodcov a jeho rozšírenie je plánované aj vo Vile Štúr. Mesto Poprad plánuje postaviť na Zámčisku novú rozhľadňu a zrekonštruovať Tancuľku (miesto niekdajších prvomájových osláv s tanečnou plochou), pripravuje revitalizáciu blízkeho štrkoviska po uzavretom kameňolome ako i celkovú rehabilitáciu lesoparku. Vo Vile Svätý Jur, v Starej obytnej, Vile Ráth a novodobých bytových domoch sa stále býva. V kaplnke sv. Heleny sa konajú nedelňé pobožnosti a na blízkom vrchu postavili krížovú cestu s moderným objektom pre rozjímanie. Len niekdajší hostinec, nemocnica i zanedbaný park trpezlivo čakajú na vdychnutie nového života. Dúfame, že sa tak stane čoskoro.

Bibliografia

¹ POTOČNÁ, Eva – CMOREJ, Július. *Kúpele odviata časom*, Poprad : Region Poprad, 2012, s. 118-119. ISBN 987-80-970183-3-7.

² GAŠPAR, Ján et al. *Poprad, História mesta na starých pohľadniciach*, Poprad : Region Poprad, 2006, ref. 3, s. 194.-ISBN 80-969381-8-5.

³ TUDÍK, Ivan et al. *Kvetnica, Od rekreačnej osady po pľúcnu nemocnicu*, Košice – Poprad, 2006, s. 7. ISBN 80-85328-59-3.

⁴ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 8-9.

⁵ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 11-12.

⁶ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 13-14.

⁷ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 17-19.

⁸ GAŠPAR, Ján, ref. 3, s. 200.

⁹ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 24-25.

¹⁰ STEINOVÁ, Šárka. Po stopách českých prvorepublikových zahradných architektů na Slovensku. In *Monument revue*, 2017, roč. 6, č. 2, s.62.

¹¹ GAŠPAR, Ján, ref. 3, s. 220.

¹² TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 20.

¹³ CHALUPECKÝ, Ivan et al. *Dejiny Popradu*, Košice : Oriens, 1998, s. 291. ISBN 80-88828-12-0.

¹⁴ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 25.

¹⁵ CHALUPECKÝ, Ivan, ref. 15, s. 485-486.

¹⁶ GAŠPAR, Ján, ref. 3, s. 210.

¹⁷ CHALUPECKÝ, Ivan, ref. 15, s. 487.

Origin and development of the spa settlement Kvetnica

Ing. arch. Pavol Jackovič

Pamiatkový úrad SR, Odbor preventívnej údržby pamiatok, Cesta Na Červený most 6, 814 06 Bratislava,
pavol.jackovic@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Daniela Maximová

Krajský pamiatkový úrad Prešov, pracovisko Poprad, Sobotské námestie 16, 058 01 Poprad,
daniela.maximova@pamiatky.gov.sk

Abstract

"We reached a beautiful valley between the dense pine and spruce trees and the beautiful Blumenthal. It is a spa that does not yet have a world name, because it is only in its infancy, but whose location will in time attract guests and visitors. ", as the period newspapers described the contemporary Kvetnica.

As a spa settlement, the city of Poprad began to build it in a targeted manner in the last third of the 19th century, with the first hotel seeing the light of day in 1881 and the other spa buildings being built over the following decade. After the popularization of the spa, in 1892, the first private villa was built, followed by several other summer houses of the Hungarian nobility. After the end of the First World War, the settlement was leased by Railway Company for the purpose of establishing tuberculosis clinic, which started a new stage of development. This brought a strict modernist morphology of new buildings into the romanticizing half-timbered architecture of the settlement, and a conceptual design of the modifications was also created for the surrounding forest park. The decline in the second half of the 20th century was followed by recurring ups and downs. Today, Kvetnica is waking up again...

Keywords: Kvetnica, recreational settlement, hospital, tuberculosis

BARDKONTAKT 2021

CIGEĽKA (O znamenitej vode a zaniknutých kúpeľoch)

PhDr. František Gutek

Šarišské múzeum v Bardejove, Radničné nám. 13, 085 01 Bardejov

CIGELKA

O znamenitej vode a zaniknutých kúpeľoch

PhDr. František Gutek

Šarišské múzeum, Radničné nám. 13, 085 01 Bardejov, frantisek.gutek@gmail.com

Abstrakt

Autor v príspevku prezentuje históriu objavovania a využívania výnimočných liečivých minerálnych prameňov v Cigelke (okres Bardejov) a zároveň predstavuje konkrétne osobnosti, ktoré sa v minulosti zaslúžili o ich propagáciu (Ján Adam Reimann, Ludwig Tognio, Kornel Chyzer, Eugeniusz Janota, Bartolomej Krpec a iní). Všíma si aj úlohu vlastníkov a správcov cigelských prameňov (Štefan Erdödi, Štefan Ambrozy-Migazzi, Leo Uhlig), pričom poukazuje na ich aktivity nielen pri plnení a rozvoze liečivej vody, ale aj na jej využívanie pri kúpeľnej liečbe. V závere príspevku sa autor snaží pomenovať príčiny zániku kúpeľov, ktoré v Cigelke fungovali v prvej polovici 20. storočia a tiež dôvody nedostatočného využívania unikátnej cigelskej vody v súčasnosti.

Kľúčové slová: Cigelka, liečivé minerálne pramene, kúpele, osobnosti

1. Úvod

Na severovýchodnom Slovensku, takmer na samej hranici s Poľskom, leží malá obec Cigelka [1]. Mohlo by sa zdať, že je iba jednou z mnohých nenápadných rusínskych dedín, ktoré sú rozosiate na južných svahoch Karpát, nebyť veľkého bohatstva, ktoré sa skrýva v jej chotári a prispelo k jej zviditeľneniu. Je známe, že skoro celá prihraničná oblasť v tejto časti Slovenska je bohatá na minerálne pramene a žriedla zásaditej uhličitej vody s vysokým obsahom minerálnych látok, no v Cigelke ich je najviac, až niekoľko desiatok. Známe sú minimálne od polovice 18. storočia a využívali ich nielen domáci obyvatelia, ale aj široké okolie. Voda z prameňa Štefan, z ktorého dodnes plnia známu minerálku Cigelka, si už v bývalom Uhorsku získala povest' jednej z najlepších alkalických kyseliek.

V Cigelke pod tisícmetrovým vrcholom Busova, jedného z najmenších slovenských pohorí, existovali dávnejšie aj romantické prírodné kúpele. Ich návštevníci mali možnosť okúpať sa v slanej minerálnej vode, člnkovať sa alebo chytať ryby v miestnom jazierku. Ľudia prichádzali do Cigelky za zdravím a zábavou hromadne. Dnes je to už len história. Kúpele v polovici 20. storočia zavreli, jazero vypustili, liečivé bahno zahádzali kameňmi. V súčasnosti v Cigelke funguje iba vývoz tunajšej liečivej minerálnej vody. Ani to však už nie je ideálne, pretože boli časy, keď sa z plniarne denne expedovalo 20 000 fliaš, ročne ich boli milióny a dnes je to za celý rok sotva 150 000 fliaš.

2. Minerálne vody v Cigelke

Miestna minerálna voda je najväčším prírodným bohatstvom Cigelky i kotliny, v ktorej sa obec nachádza. V bezprostrednej blízkosti obce, v nadmorskej výške 510 – 550 m, na miernom svahu v západnej časti depresie, vyviera niekoľko prameňov liečivej minerálnej vody síce neveľkej výdatnosti, ale väčšina z nich má unikátne vysoký obsah minerálnych látok a plynov. Na ploche asi 8 hektárov vyvierajú pramene rôznych typov, čo svedčí o zložitosti zlomovej štruktúry, ktorou sa minerálne vody dostávajú na povrch. Využívané vody patria do dvoch hlavných typov: studené zásadité kyselky a zásadité slané jódobrómové kyselky [2].

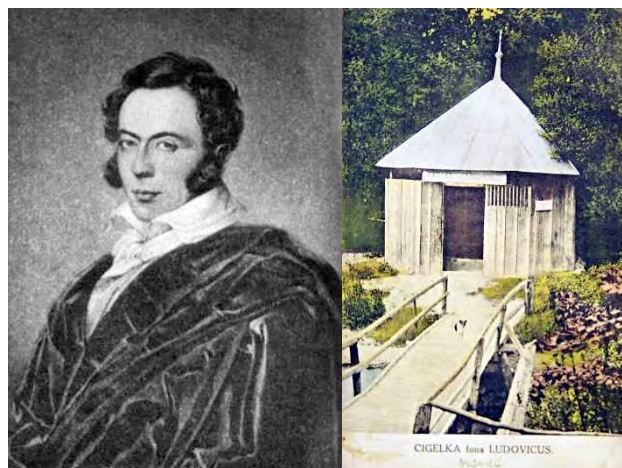

2.1. Prvé správy o prameňoch

Podľa obecnej kroniky bol objaviteľom prvého prameňa v presne nezistenej dobe miestny pastier menom Garan, ktorý si všimol, že jeho krava mu neustále odbieha do močiara a zistil, že ju zlákala silná slaná chuť tamojšej vody. Kronika zaznamenala aj ďalšiu zaujímavú informáciu, podľa ktorej okolo roku 1750 istí cigelší obyvatelia pri výkope studne našli fľašu so starým pergamenom, na ktorom bol maďarský text o slanej vode [3].

Prvá historicky doložená správa o existencii prameňa minerálnej vody v Cigelke však pochádza až z roku 1763. Vtedy sa za vlády panovníčky Márie Terézie uskutočnila prvá úradná registrácia prameňov minerálnych vôd na Slovensku. Analýzou a terapeutickým využitím minerálnych vôd, ktoré pramenili na rôznych miestach východného Slovenska, bol poverený Ján Adam Reyman (1690 – 1770), prešovský mestský a župný lekár. Pramene v Šarišskej župe v spomínanom roku osobne navštívil a analyzoval. Je zaujímavé, že v Cigelke vtedy našiel iba jeden prameň, podobne ako v obidvoch Tvarožcoch, Fričke a Gerlachove, ale tri pramene kyseliek spomenul v Snakove a Gaboltove, štyri v Petrovej a až šesť v Hrabskom [4].

Kvality ojedinelej uhličitej minerálnej vody v Cigelke zostali potom ešte niekoľko desaťročí akoby utajené a neobjavené. Nevenoval jej pozornosť ani taký vášnivý analytik ako Paul Kitaibel (1757 – 1817), priekopník balneológie v Uhorsku, ktorý sa však vtedy zamerl najmä na rozbor minerálnych vôd v Bardejovských Kúpeľoch.

Obr. 1: Ľudovít Tognio a prameň pomenovaný po ňom.
Zdroj: Archív Šarišského múzea

Až v tridsiatych rokoch 19. storočia si „cigelku“ všimol iný významný balneológ a do Uhorska i celej Európy vyslal správu o jej jedinečných vlastnostiach. Bol to Ludwig Tognio (obr. 1), ktorý sa narodil v roku 1798 vo Viedni v lekárskej rodine. Jeho otec sa stal úradným lekárom Trenčianskej župy a preto mladý Ludwig svoje detstvo a mladosť prežil v Trenčíne. Podľa všetkého vedel dobre aj po slovensky. Neskôr vyštudoval lekársku fakultu Viedenskej univerzity a už ako 27-ročný sa stal vedúcim katedry patológie a terapie lekárskej fakulty na univerzite v Pešti, kde pôsobil až do svojej smrti v roku 1854 [5].

Tognio sa o balneológiu začal intenzívne zaujímať v tridsiatych rokoch 19. storočia a za minerálnymi prameňmi precestoval celé Uhorsko. Výsledky svojich výskumov publikoval najmä v časopise *Orvosí Tár* [5: s. 33]. V roku 1841 tu niekoľkokrát písal aj o minerálnej vode v Cigelke. Jeho pozornosť vzbudila nielen vysoká mineralizácia „cigelky“ s prevažujúcou slanou zložkou a s pozoruhodným obsahom jódu a brómu, ale hlavne alkáliami, s ktorými možno senzačne pôsobiť na zažívací trakt.

Prameň, ktorý vedec v Cigelke analyzoval, pomenovali neskôr jeho menom – *Ludwig (Ľudovít)*. O niečo neskôr iný lekár – dr. Sárossy – určil okruh chorôb, na ktoré možno indikovať liečbu vodou z tohto zdroja. Po šesťročných skúsenostiach ju odporúčal pri krvácaní, črevných a žalúdočných kataroch,

chorobách tráviaceho ústrojenstva, horných dýchacích ciest, pri neuróze a kožných chorobách [6]. V roku 1841 vyšla vo Viedni prvá monografia Šarišskej župy a jej autor, Ernst T. Krieger z Prešova (1798 – 1855), spomína medzi 66 minerálnymi prameňmi župy aj prameň s jódom v Cigelke (*Tzigelka*) [7].

Studňa prameňa *Ludovít* bola hlboká 6,80 metrov a jeho výdatnosť predstavovala 2,3 litra za hodinu. Približne od roku 1840 fungoval v obci ďalší prameň, ktorý vytryskol pri kopaní druhej studne. Gróf Štefan Erdödi (1813 – 1896), jeden z majiteľov Makovického panstva, ktorému vtedy patrili pozemky v Cigelke, prikázal svojim poddaným opraviť spomínaný močiar a kopať studňu tak dlho, až kým nenarazia na kameň. Voda sa v studni objavila v hĺbke 29 metrov a nový prameň mal výdatnosť 0,2 litra za minútu. Pravdepodobne na počesť tohto zemepána ho neskôr nazvali *István* (*Štefan*). Studňa bola následne vystužená jedľovou guľatinou. Podľa obecnej kroniky jej celkovú úpravu robil murársky majster Drobniak z Bardejova, ktorý sa však tesne pred dokončením prác nešťastne pošmykol, spadol do takmer hotovej studne, v ktorej už bola voda a utopil sa [3: záznam za rok 1961].

Bardejovský rodák a významný uhorský balneológ Kornel Chyzer (1836 – 1909), ktorý bol v šesťdesiatych rokoch 19. storočia lekárom v neďalekých Bardejovských Kúpeľoch, zaraďoval vodu prameňa *Štefan* medzi najlepšie uhorské alkalické kyselky a vodu z druhého cigelského prameňa *Ludwig* (*Ludovít*) medzi veľmi cenné alkalicko-muriatické kyselky s možnosťou vynikajúceho terapeutického využitia [8]. Tento svoj názor zaujímavo odôvodnil vo svojej neskoršej práci z roku 1884: „*V dome môjho zosnulého otca nikdy nechýbala táto blahodarná voda, ktorá mu roky zmierňovala bolesti a dvakrát ho oslobodila od smrti. Choroba, ktorú som už ako lekársky kandidát poznal, bol žalúdočný vred, ktorý pretrvával roky, občas sa zahojil a zasa obnovil a od ktorého sa mu denne popoludní presne o štvrté začali mučivé bóle. Tento vred vo viacročnom medzidobí dvakrát prežral väčšiu krvnicu, čo zapríčinilo také veľké krvácanie žalúdka, že som si pomyslel, že je stratený a len po viacmesačnom ležaní v posteli prišiel k sebe. Medzi šesťdesiatym a sedemdesiatym rokom mu žalúdočná nemoc celkom prestala a že dožil 76 rokov, to iste len vode z Cigelky mohol ďakovať. Neverím, že by bolo človeka, ktorý by vypil viac tejto vody ako on. Samo sebou sa rozumie, že poučiac sa na tomto príklade, v patričnom páde s veľkou obľúbenosťou som nariadil vodu z Cigelky mojim pacientom*“ [9].

V polovici 19. storočia sa v Cigelke nenachádzali iba spomínané dva pramene, ale podľa Davida Wachtela (1859) ich tam bolo vraj až okolo tridsiatky [10]. Názvy niektorých z nich – *Apollo*, *Glória* – potvrdzujú, že vznikli ešte v dobe klasického romantizmu pred polovicou 19. storočia. Dnes už neexistujú, podobne ako kedysi využívaný prameň *Rákoci* (neskôr premenovaný na *Slovan*).

O cigelských vodách vedeli v tom čase už aj Poliáci. V roku 1862 prof. Fryderyk Skóbel napísal: „*V Cigelke, dedine obývanej Rusínmi, je niekoľko výdatných alkalicko-slaných prameňov i dve železité kyselky a na pastvisku na juhozápadnej strane dediny, idúc k tzv. Sivej skale, je tiež niekoľko ďalších zavalených prameňov*“ [11].

2.2. Plnenie a vývoz „cigelky“ v 19. storočí

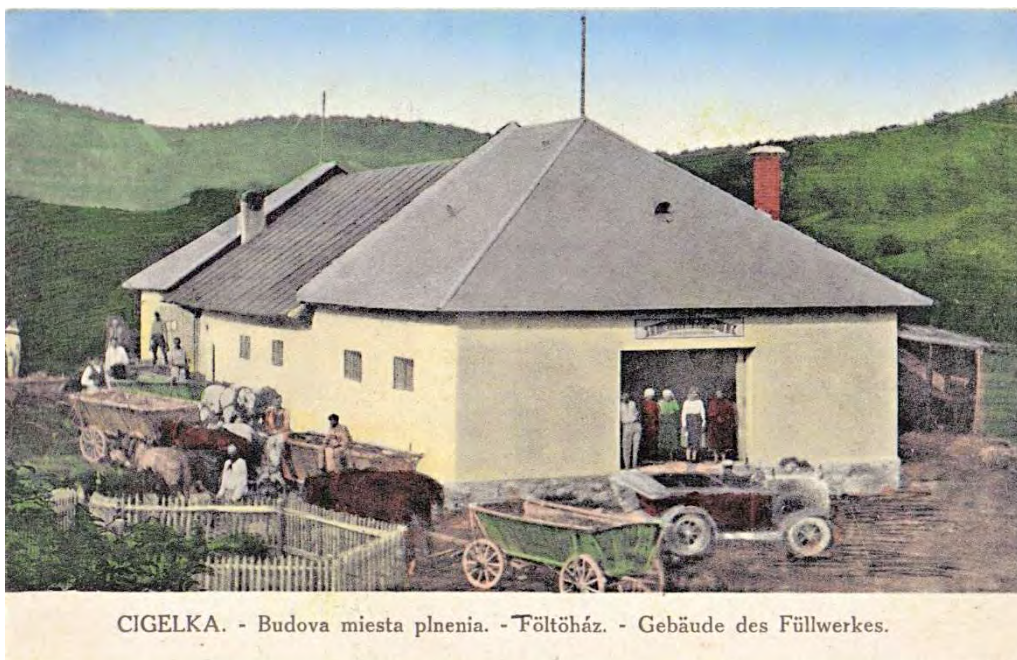
Mimoriadnosť chemického zloženia cigelských prameňov potvrdili vo svojich rozboroch mnohí ďalší analytici, preto netrvalo dlho a začali sa využívať na plniarske účely. Spočiatku sa voda naberala do fliaš primitívnym spôsobom – ťahala sa vedrom zaveseným na drevenej kľúke. Vtedy sa údajne stala aj ďalšia nehoda, ktorá sa našťastie neskončila tragicky. Istá žena, ktorá pracovala pri naberaní vody, tiež spadla do studne, ale život jej zachránili široké sukne, ktoré ju udržali na hladine, až kým ju ostatní prítomní nevytiahli [3: záznam z roku 1961].

V polovici 19. storočia sa spomínaný zemepán gróf Erdödi dohodol na prenájme prameňov v Cigelke za 90 zlatých ročne s prešovským obchodníkom Burghartom. Ten veľmi rýchlo postavil malú, dosť primitívnu budovu (obr. 2), v ktorej rozbehol plnenie minerálnej vody do fliaš a začal ich vyvážať do veľkých miest monarchie a neskôr i do cudziny. Počiatočná produkcia bola asi 8 000 fliaš ročne [6: s. 461]. Prvý monografista Bardejova, Poliak Eugeniusz Janota, spomenul tohto židovského obchodníka vo svojej knihe z roku 1862, aby ukázal, aké ziskové môže byť podnikanie s minerálnou vodou. Uvádza

tam, že Burghart 6 000 až 8 000 fliaš „cigelky“ predáva po 20 až 30 centov za kus a zarába ročne 1 000 až 1 500 zlatých [12].

Už v tom čase existovali úvahy aj o zriadení kúpeľov v Cigelke. Spomínaný David Wachtel vo svojom článku z roku 1859 napísal, že keby sa v Cigelke postavil kúpeľný dom s vaňovými kúpeľmi a hostinec s ubytovaním pre návštevníkov, iste by sa tieto kúpele stali čoskoro pre svoju liečivosť najnavštevovanejšie v celej krajine. Možno pre odľahlosť obce, ale najskôr preto, že neďaleko už prosperovali Bardejovské Kúpele, sa však v Cigelke nič nepostavilo. V roku 1862 sa tu síce spomínajú primitívne kúpele, ale bolo to zrejme len akési provizorium, ktoré rýchlo spustlo.

Obr. 2: Budova plniarne minerálnej vody, začiatok 20. storočia
Zdroj: Archív Šarišského múzea

Cigelka sa však v druhej polovici 19. storočia stávala známou po celom Uhorsku predovšetkým distribúciou a exportom svojej liečivej minerálky. V roku 1885 bola napr. voda z prameňa *Štefan* ocenená veľkou medailou na Krajinskej výstave v Budapešti.

Približne v tom čase sa vtedajší majiteľ pozemkov s prameňmi gróf Štefan Erdődi pokúsil preraziť v obchodnom podnikaní s minerálnou vodou z tohto prameňa. Zachoval sa materiál z konca 19. storočia (v nemčine a maďarčine), ktorý propaguje konzumáciu cigelскеj minerálky v kombinácii s kyslým vínom (*Das Czigelkaer Stefans-quelle Mineral-Weinwasser*) [13]. Propagačný leták zdôrazňuje, že so sladkými vínami to nie je chutné pitie, ale kyslé, ináč takmer nekonzumovateľné vína, vytvoria v spojení s minerálkou najmä v horúcom lete skutočne zaujímavý nápoj, ktorý nespôsobí ani opilosť. Najobľúbenejšia zmes tohto nápoja pozostáva z dvoch tretín vína a tretiny minerálnej vody. V letáku sa uvádza aj cena 5 zlatých a 50 grajciarov za jednu krabicu 50 pollitrových fliaš, ponúka sa aj spätné vykúpenie prázdnych fliaš s krabicou, úľavy pre predajcov a zaujímavé informácie, že produkt sa nachádza v prepravnom sklade u J. W. Galotsika v Prešove a že na požiadanie budú skúšobné fľaše doručené bezplatne.

Nepodarilo sa síce zistiť, ako táto propagačná akcia dopadla, ale aj ona je dôkazom, že na konci 19. storočia existovali snahy o zlepšenie propagácie minerálnej vody z Cigelky. A na začiatku 20. storočia v obci konečne stál aj drevený dom pre návštevníkov a osem kúpeľných kabín, v ktorých sa kúpali nenároční návštevníci. Pripravovali sa zohrievané uhličité kúpele z prameňov *Slovan*, *Apollo* a *Štefan*. Procedúry však boli len ambulantné, pretože sa nebolo kde ubytovať ani stravovať.

2.3. Vznik, fungovanie a zánik kúpeľov

Vznik kúpeľov v Cigelke je spätý už s novým majiteľom jej polí, lesov a prameňov. Po smrti starého grófa Štefana Erdödiho v roku 1896 zdedila Cigelku Agáta Erdödiová (1831 – 1914), ktorá bola vydatá za grófa Ľudovíta Ambrózyho (1831 – 1892). A práve ich syn Štefan Ambrózy – Migazzi (1869 – 1933) sa asi najviac vryl do pamäti Cigelčanov. Len tak sa totiž dá vysvetliť, že kronikár obce mu pripísal nielen podiel na vzniku kúpeľov v obci na konci storočia, ale omylom aj zásluhy na vykopaní studne a objavení prameňa *Štefan*, čo sa však udialo už dávno pred jeho narodením.

Gróf a doktor práv Štefan Ambrózy sa na Slovensku stal známym ako dendrológ, zakladateľ a mecenáš Arboréta v Mlyňanoch. Prostriedky na rozvíjanie svojej záľuby v stromoch a rastlinách získal tento „kvetinový“ gróf najmä sobášom s Antóniou, dcérou zlatomoraveckého grófa Viliama Migazziho, v roku 1892. Na znak úcty k svokrovi si vtedy k svojmu pridal i priezvisko svojej ženy [14].

Jedným z jeho švagrov bol aj Imrich Erdödi z Hlohovca (1854 – 1925), ktorý sa ako majiteľ kúpeľov v Piešťanoch významne zaslúžil o ich rozvoj. Keď sa gróf Štefan stal po svojej matke Agáte majiteľom pozemkov v Cigelke, pravdepodobne i pod vplyvom tohto novozískaného príbuzenstva sa v ňom prebudil záujem o kúpeľné využitie liečivých účinkov minerálnych prameňov na svojich majetkoch. Kúpele však neriadil osobne, keďže žil na západnom Slovensku a neskôr v Maďarsku, ale prostredníctvom svojich správcov (príbuzného Mikuláša Keňu z Prešova a občanov Hirčaka z Gaboltova a Sisáka z Cigelky).

V dvadsiatych rokoch bol správcom majetku i kúpeľov v Cigelke dr. Leo Uhlig z Bardejova. Ten predal časť polí a lesov občanom Cigelky a zvyšok majetku dal do užívania svojmu zaťovi Vojtechovi Čechymu, ktorý ho spravoval spolu so svojím švagrom Matiašom Wachtlerom do roku 1944 a neskôr sám až do roku 1948 [3: záznam za rok 1961].

Z roku 1924 sa zachoval trojjazyčný slovensko-maďarsko-nemecký propagačný materiál o Cigelke, ktorý vydal vtedajší podnik pri prameňoch s názvom „*Cigelka*“ (Podnikateľstvo Jodových Liečebných Prameňoch CSEHY & WACHTLER, Bardejov, Slovensko, Č.S.R.). Jeho autorom bol bardejovský židovský lekár dr. Viliam Austerlitz (1873 – 1949), ktorý ako odborný lekár spolupracoval s uvedenou firmou. V spomínanej brožúre *Jódová liečebná voda – Cigelka* zhrnul názory medicínskych odborníkov na minerálnu vodu z prameňov *Ľudovít* a *Štefan*, popísal zloženie tejto vody a odporúčal jej využívanie pri mnohých chorobách [9].

Dr. Austerlitz prispel k propagácii cigelských liečivých vôd v medzivojnovom období aj iným, síce trochu netradičným, avšak moderným spôsobom. Napísal slovenský a nemecký text k tanečnej piesni *Cigelka foxtrot*, ktorú zložil maďarský skladateľ s taliansko-nemeckými koreňmi Carlo de Fries (1897 – 1950). Slovenský text piesne je nasledovný:

<i>Takým bystrým ako ryba cítim sa ja vždy,</i>	<i>Eva, Adam žili skvele v krásnom Edene</i>
<i>I keď trochu šedivejú už moje vlasy,</i>	<i>Predsa nie tak, jak ja žijem, prisahám, že nie,</i>
<i>Prameň „Ludovicus“ dobre mi slúži,</i>	<i>Tráviť mi pomôže prameň „Stefanus“</i>
<i>Ciev skornatenie ma nesúži.</i>	<i>Keď som jedol večer mastnú hus.</i>

Ref.: *Ja len Cigelku pijem, preto tak dobre žijem,
Bo voda Cigelka je rýdze zlato.*

Je v nej jód užitočný, pijú ju chudý i tučný.

Počúvajte vždy na mňa, stojí za to!

Už som dávno šesťdesiatročný pán,

Ale len štyridsaťročným vyzerám

Nepečieva ma záha, bo Cigelka spomáha.

Voda táto sťa zlato, stojí za to! [15]

Zaujímavé svedectvo o kúpeľoch v Cigelke v ich počiatočnom stave podal v roku 1935 Bartolomej Krpelec (1879 – 1957), slovenský historik a školský pracovník. Vo svojej monografii o Bardejove a jeho okolí napísal, že tunajšie kúpele sú síce ešte iba na počiatku svojej existencie, ale svojou liečivosťou by si zasluhovali väčšiu pozornosť. Samotné miesto kúpeľov je podľa neho veľmi pekné, tiché, zdravé a skromné a pre tých, ktorí potrebujú pokoj a oddych, je veľmi vhodné. Od severných vetrov je navyše

chránené pohorím Karpát. Od roku 1936 bola cez kúpeľnú sezónu v letných mesiacoch zavedená autobusová doprava z Bardejova. Spoj premával do obce trikrát do týždňa [16].

Kúpele v Cigeľke aj podľa Krpelca slúžili na liečenie srdcových a cievnych chorôb, kožných chorôb, chorôb látkovej výmeny, artériosklerózy a ďalších. Od septembra 1938 do novembra 1940 prebiehala v kúpeľoch výstavba turistického hotela s reštauráciou o kapacite asi 15 postelí, ale jeho účelom nebolo prijímať stálych kúpeľných hostí. Mnoho návštevníkov kúpeľov sa však ubytovalo priamo v obci, v roku 1940 ich bolo až 120. Kúpele vtedy navštívilo aj niekoľko významných hostí, napr. vtedajší okresný náčelník, školský inšpektor a dokonca aj známy slovenský spisovateľ Elo Šándor. Prvého augusta 1943 kúpele v Cigeľke oslávili 100-ročné jubileum, keď si pripomenuli, že v roku 1843 Ludwig Tognio uznal tunajšie pramene za liečivé. V obci sa vtedy uskutočnilo spomienkové stretnutie miestnej inteligencie s okresným náčelníkom [3: záznam za rok 1943].

Cigeľku ako kúpeľné miesto na liečbu žalúdočných chorôb, chorôb horných dýchacích ciest, srdca a ciev i kožných chorôb uvádzal ešte aj *Almanach lázní Československé republiky* z roku 1949. Avšak vzhľadom na to, že existujúce kúpeľné zariadenie bolo veľmi primitívne a nehygienické, v roku 1951 padlo rozhodnutie o zrušení kúpeľnej liečby v Cigeľke a namiesto nej sa mala zmodernizovať a rozšíriť plniareň minerálnej vody [6: s. 461].

Kúpele v Cigeľke, ktoré fungovali celú prvú polovicu 20. storočia, už síce dávno neexistujú, ale spomienky na ne medzi ľuďmi zostali. V roku 2013 vyšla životopisná kniha Camille Labas *Sila statočného života*, v ktorej autorka zachytáva život svojej matky z Bardejova a píše tam aj toto: „*Marienka Petruščáková (ktorá bývala v susedstve), pôsobila podvyživene, takže ju lekári posielali raz do roka do kúpeľov Cigeľka, v horách, 21 kilometrov na sever od Bardejova, aby trochu pribrala a prišla k sebe. Dnes málokto vie o kúpeľoch Cigeľka, do ktorých sa vtedy tak bežne chodilo*“ [17].

Po zániku kúpeľov v Cigeľke sa územie, kde sa nachádzajú pramene a okolie rybníka, resp. jazierka začalo v druhej polovici 20. storočia pomerne intenzívne využívať na rekreačné účely. Bývalý kúpeľný areál slúžil na oddych pre individuálnych návštevníkov a skupiny. Jazierko sa využívalo na člnkovanie (obr. 3), bola postavená a neskôr rozšírená nová zrubová chata, detská ozdravovňa, malé chatky na rekreáciu detí (letné tábory). Chaty boli v celoročnej prevádzke a konali sa v nich rôzne školenia, kultúrne a spoločenské podujatia, vrcholoví športovci z celého regiónu ich využívali na sústredenia pred svojimi zápasmi [3: záznam za roky 1960 - 1965].

Obr. 3: Jazierko v Cigeľke s rekreantami v polovici 20. storočia.

Zdroj: Archív Šarišského múzea

Po 2. svetovej vojne bol vývoz minerálnej vody z Cigeľky limitovaný pomerne nízkou výdatnosťou vtedy využívaných zdrojov. V rokoch 1953 – 1957 sa preto uskutočnil systematický hydrogeologický prieskum

vrtnou technikou. Viedol ho Ota Hynie so svojím kolektívom z pražskej Karlovej univerzity. V tomto období sa vykonalo 12 prieskumných vrtov, ktorých cieľom bolo predovšetkým zabezpečiť pre plniareň dostatočné množstvo minerálnej vody z hygienicky dostatočne chránených zdrojov. Hlavný cieľ prieskumných prác – zvýšenie využiteľných množstiev minerálnej vody – bol však splnený iba čiastočne. Pre plniarenské ciele bol úspešnejší hydrogeologický prieskum, realizovaný v rokoch 1972 – 1984 K. Malatinským. Jeho prieskumný vrt CH-1, hlboký 202,50 m, je v súčasnosti v Cigeľke hlavným zdrojom, ktorý umožňuje využívať miestnu minerálnu vodu plniarensky [3: záznam za roky 1972, 1973]. V roku 2001 boli ministerskou vyhláškou určené ochranné pásma liečivých zdrojov v Cigeľke [18].

Ťažba a plnenie minerálnej vody bola po zániku kúpeľov veľmi rozšírená, lebo miestna voda bola na trhu žiadaná pre svoje liečivé účinky na zažívacie ústrojenstvo. V závode Cigeľka, ktorý patrilo pod podnik Východoslovenské žriedla Prešov, pracovalo dlhé desaťročia stabilne 15 až 17 ľudí, ktorí pochádzali najmä z Cigeľky a dvoch najbližších obcí Petrová a Gaboltov. Na konci osemdesiatych rokov bola v Cigeľke postavená aj nová plniareň stolovej vody, ktorú však z ekonomických dôvodov zrušili a budovu odpredali majiteľovi z Českej republiky. Ten v nej neskôr otvoril strojárenskú prevádzku Karsit Slovakia, kde je zamestnaných okolo 15 ľudí. Plnenie stolovej vody prevzala firma C-Spring, nástupnícka firma Minerálnych vôd Prešov, ktorá zároveň plní aj stolovú minerálnu vodu „Evita“ [19].

3. Záver

Minerálne vody v Cigeľke možno zaradiť pre ich ustálený chemizmus, výraznú zložku Na a Cl, medzi liečivé vody. Ich účinnosť sa využíva pri žalúdočných a črevných chorobách, pri chorobách dýchacích ciest, či látkovej výmeny [20]. Liečivosť týchto vôd podporuje aj zložka Br (bróm), kyselina bóritá (HBO_2) i zvýšený obsah jódu. Najviac tieto vody vyhľadávajú tí, čo majú problémy zažívacieho traktu s prebytkom kyselín. Obmedzenosť využiteľného množstva však znemožňuje zabezpečiť žiadané množstvá v predaji. Jediným riešením je preto využívať tieto vody racionálne podľa lekárskeho predpisov.

Existuje niekoľko faktorov, ktoré spôsobili, že takéto miesto so známymi liečivými prameňmi sa nerozvinulo ani vo významné kúpeľné centrum. Cigeľka zrejmé doplatila na svoju odľahlú polohu pri hraniciach, na existenciu príliš blízkych a dravejších Bardejovských Kúpeľov, absenciu osobností a nedostatok kapitálu na svoj rozvoj, ale najviac jej asi chýbalo to príslovečné historické šťastie. Rozhodne ho mala menej ako susedná poľská obec Wysowa, v ktorej len o pár kilometrov ďalej za hranicami takmer z ničoho vzniklo známe kúpeľné centrum juhovýchodného Poľska.

V Cigeľke, ktorá má dnes niečo málo nad 500 obyvateľov, prevažne Rómov a výrazne menej Rusínov, existuje len obmedzená možnosť zamestnania. Napriek tomu má táto obec veľa skrytých rezerv a určite aj reálnu možnosť nového rozvoja najmä v oblasti turistiky a rekreácie.

Bibliografia

[1] Prvá správa o obci pochádza z roku 1414. Stáročia patrila do Makovického panstva so sídlom v Zborove. V 19. storočí ju postihlo masové vystaňovanie do USA, v roku 1947 sa viac ako polovica jej vtedajších obyvateľov pod vplyvom propagandy vysídlila na Ukrajinu. V 2. polovici 20. storočia je pre obec charakteristický nárast rómskej populácie (v marci 2019 bolo v Cigeľke z celkového počtu 586 obyvateľov až 463 Rómov).

[2] KUBÁŇ, Tomáš: Kúpele Cigeľka. Krásy Slovenska, roč. 1958, č. 4, s. 134-138.

[3] Pamätná kniha obce Cigeľka, písaná od roku 1933, rkp., záznam za rok 1961 (Kúpele a pramene).

[4] REBRO, Augustín: Prvá úradná registrácia prameňov minerálnych vôd na Slovensku. In Zborník prednášok III. Balneohistorickej konferencie. Bardejovské Kúpele 1986. S. 50.

[5] TIBENSKÝ, Ján: Slovenské kúpele a minerálne pramene od polovice 18. do polovice 19. storočia v kontexte slovenských dejín. In Zborník prednášok III. Balneohistorickej konferencie. Bardejovské Kúpele 1986. S. 30-31.

[6] MULÍK, Ján: Zaniknuté kúpele na východnom Slovensku. In zb. Nové obzory 7. Košice 1965, s. 444-465.

- [7] KRIEGER, Ernst Thomas Theodor: Das Sároser Komitat in der Ober Ungarn. Wien 1841.
- [8] CHYZER, Kornel: Über die Mineralquellen des Sároser Comitates in Ober-Ungarn. 1864.
- [9] Túto pasáž odcitoval v propagačnom materiáli o Cigel'ke AUSTERLITZ, Viliam: A cigelkai jódos gyógyvíz (Jódová liečebná voda Cigelka), 1924. Trojjazyčná brožúra (ešte aj v nemčine) je uložená v Šarišskom múzeu, fond Historická knižnica, V 85.
- [10] WACHTEL, David: Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Oedenburg 1859.
- [11] SKOBEL, Fryderyk: Wiadomość o wodach lekarskich cygieleckich. In Rocznik Tow. Nauk. Krakowskiego. Kraków 1862.
- [12] JANOTA, Eugeniusz: Bardyjów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy. Kraków 1862. S. 85.
- [13] Šarišské múzeum Bardejov, fond Historická knižnica, V 115.
- [14] SZABÓ, Ivan: Osudy modrej krvi na Slovensku. Dušan Žársky – ŽÁR, 2015. ISBN 978-80-86725-60-4. S. 9. Ukážka knihy z internetového vydavateľstva www.kosmas.cz.
- [15] Tlačovina s notami a trojjazyčným slovensko-maďarsko-nemeckým textom je uložená v Šarišskom múzeu, fond Historická knižnica – hudobniny.
- [16] KRPELEC, B. 1935. Bardejov a jeho okolie dávno a dnes. Bardejov, s. 377-378.
- [17] LABAS, Camille: 2013. Sila statočného života. Irenkina mladost' v Bardejove. Bratislava : PostScriptum 2013, ISBN 978-80-89567-14-0. S. 59.
- [18] BAČOVÁ, Natália – BAČO, Pavel – KOMOŇ. Jozef: Hydrogeologické pomery výverovej oblasti, chemické zloženie a genéza prírodnej liečivej vody Cigel'ka. In Podzemná voda, XV., 2/2009, s. 216-229.
- [19] Za poskytnutie týchto informácií ďakujem starostovi obce Cigel'ka Ľudovítovi Kravcovi.
- [20] HANIGOVSKÁ, Stela – PIXOVÁ, Lenka – VERČIMÁKOVÁ, Katarína: *Uhličitě minerálne vody Východného Slovenska a možnosti ich využitia*. In Acta Montanistica Slovaca, roč. 13 (2008), č. 2, s. 259-266.

CIGEL'KA

About excellent water and extinct baths

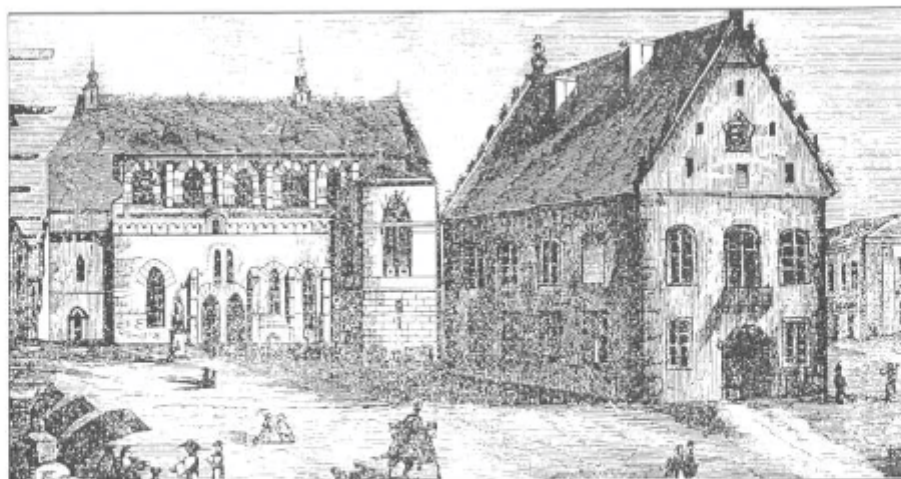
PhDr. František Gutek

Šarišské múzeum, Radničné nám. 13, 085 01 Bardejov, frantisek.gutek@gmail.com

Abstract

In the paper, the author presents the history of discovery and use of exceptional healing mineral springs in Cigelka (Bardejov District) and presents specific personalities who have contributed to their promotion in the past (Ján Adam Reimann, Ludwig Tognio, Kornel Chyzer, Eugeniusz Janota, Bartolomej Krpelec and others). It also notes the role of owners and administrators of Cigelka springs (Štefan Erdödi, Štefan Ambrozy-Migazzi, Leo Uhlig), pointing out their activities not only in filling and delivering healing water, but also its use in spa treatment. At the end of the paper, the author tries to find the causes of the demise of the spa, which operated in Cigelka in the first half of the 20th century, as well as the reasons for the lack of use of unique Cigelka water today.

Key words: Cigelka, healing mineral springs, spas, personalities

VYDAVATEL: Mesto Bardejov, Radničné námestie č. 16, 085 01 Bardejov
TLAČ: Irena Vavreková i-plast, Vodárenská 22, 085 01 Bardejov
EDITORI: doc. Ing. Eva Kráľová, CSc., Ing. arch. Ing. Martin Dubiny
Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou

ORGANIZÁCIA KONFERENCIE
Mestský úrad Bardejov
Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave

VEDECKÝ VÝBOR

prof. Ing. arch. Pavel Gregor, PhD., dekan Fakulty architektúry a dizajnu STU v Bratislave
Mgr. Peter Harčar, Krajský pamiatkový úrad Prešov
prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD., Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave
doc. Ing. Eva Kráľová, CSc., Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave
doc. Ing. arch. Daniela Gažová, PhD., Ústav manažmentu STU v Bratislave
prof. RNDr. Mikuláš Huba, CSc., Ústav manažmentu STU v Bratislave
Mgr. Akad. arch. Ing. arch. Tomáš Bujna, Slovenská komora architektov
Ing. Vlacimír Kohút, Slovenská komora stavebných inžinierov
Mgr. Peter Gomboš, akad. mal. – rest., Komora reštaurátorov
Ing. arch. Juraj Berdis, PhD., Slovenská spoločnosť sprievodcov cestovného ruchu

RECENZENTI PRÍSPEVKOV

Ing. arch. Viera Dvořáková, PhD.
doc. Ing. arch. Jara Lalková, PhD.
prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD.
doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.

Príspevky neprešli jazykovou úpravou
12/2021
Náklad 170 ks

ISBN 978-80-570-3562-6

STU
FAD

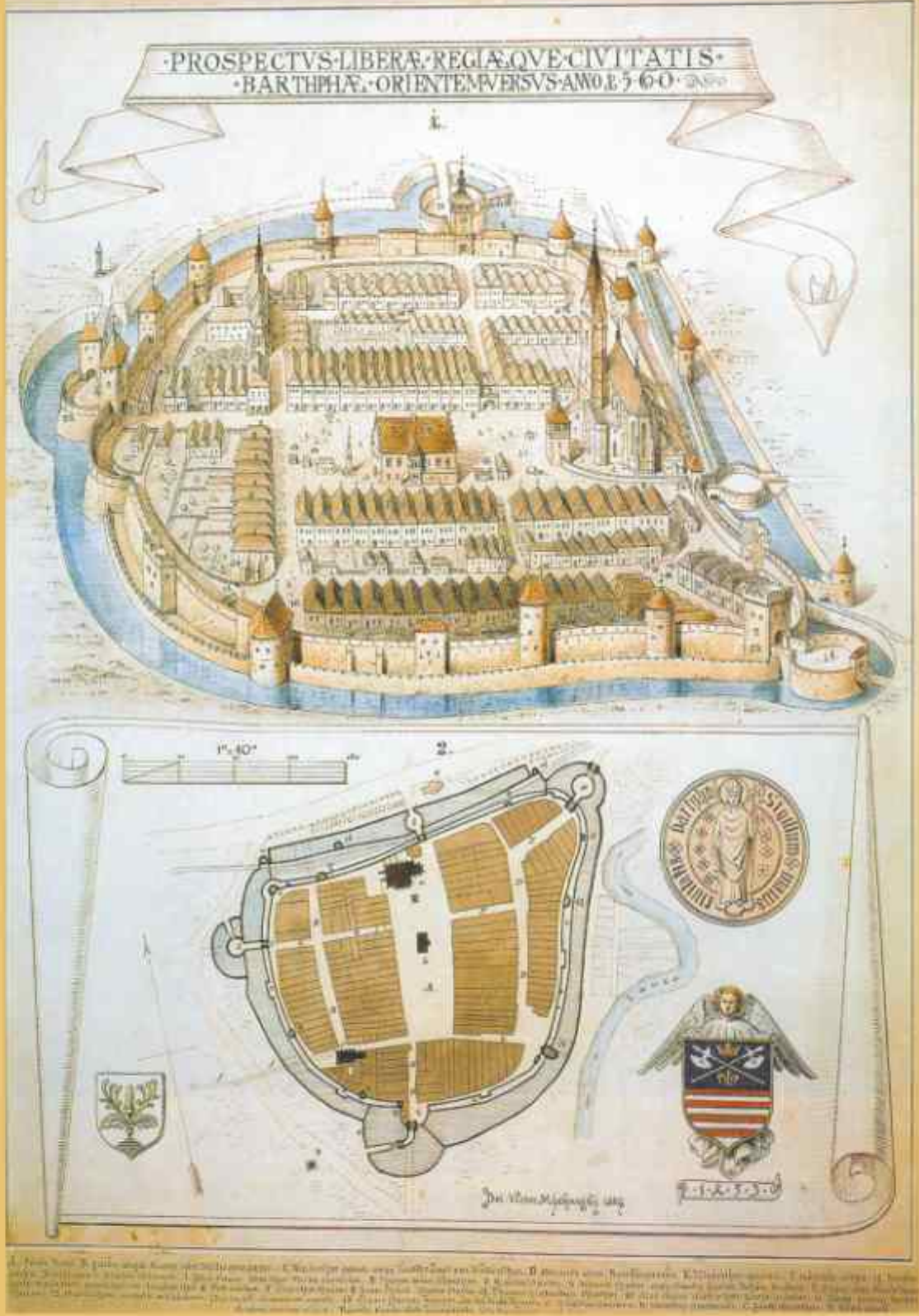

REALIZOVANÉ
S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

9 788057 035626

ISBN 978-80-570-3562-6

STU
FAD

Mestský úrad Bardejov
Radničné námestie č. 16, 085 01 Bardejov, Slovakia